

BUDAÖRSI KRÓNKA

BUDAPEST, 1985

**A Budaörsi Városi Jogú Nagyközségi Tanács
Végrehajtó Bizottsága
megbízása alapján készítette
a Zrínyi Katonai Könyvkiadó**

Írta:

HAUSER JÓZSEF

Lektorálta:

GLATZ FERENC

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó
A kiadásért felel: Németh M. László igazgató
Sylvester János Nyomda 84-1011
Szombathely, 1984
Felelős vezető: Hanuszek Béla igazgató
Felelős szerkesztő: Pusztay Sándor
Műszaki vezető: Jordán Gusztáv
Műszaki szerkesztő: Mohr Gyula
Terjedelem: 13 A/5 ív + 36 oldal melléklet

ELŐSZÓ

Budaörs múltját ismerheti meg ebből a könyvből az olvasó. De melyik olvasó? Egyáltalán kiknek szól ez a könyv? Elsősorban nyilván a budaörsieknek. Az ám, de a régieknek vagy a mostaniaknak?

A magyarországi németeknek ez a hagyományokban gazdag, hangulatos-szép lakóhelye mára a főváros körüli agglomerációs övezet egyik mammut települése lett. Többszörösére duzzadt a lakosság az elmúlt egy-két évtizedben. Jöttek az új telepesek az ország minden részéről, s lassan ők határozták meg Budaörs mai arculatát.

Itt már alig van értelme a falvak őslakossága által oly előszeretettel használt titulushoz, mellyel az új betelepülőket megbélyegezte, hiszen Budaörsön úgyszólván mindenki „gyüttment.” Ennek persze nemcsak az agglomeráció az oka, hanem az is, hogy az őslakosokat — akik az 1700-as évek elejétől éltek és „írták” Budaörs történelmét — 1946—47-ben kitelepítették Németországba.

A budaörsi németek többsége nem akarta itthagyni a házat, jószágát, faluját — hazáját. Szaladgáltak fűhöz-fához mentesítésért. Legtöbbször hiába. Majd mindenkinek menni kellett. A budaörsiek külön szerencsétlensége volt, hogy itt kezdték meg a kitelepítést. Később fölülkerekedett a józan ész, s ilyen irányú kitelepítésre máshol már nem került sor.

A község 1946-ban úgyszólván elnéptelenedett. A házak üresen álltak, hogy aztán befogadják azokat a magyarokat, akiket a nagypolitika irracionálisága ugyancsak elűzött szülőföldjükről. De nemcsak e század közepén voltak ilyen idők, hanem a régi századokban is. A törökök kiűzése után Budaörs nevénél ez áll a krónikában: Ganz oedt, azaz teljes puszta. A magyar őslakosság a török uralom alatt fölmorzsolódott: sokan elpusztultak, aki tudott, elmenekült. A megszülető XVIII. század nem talált embert ezen a környéken, aki a földeket művelje.

Ekkor indult meg a toborzás, főleg német földön. Mi még úgy tanultuk, hogy a betelepítés az erőszakos németesítési törekvés megnyilvánulása volt. Lehetséges. Csak azt nem tudom, honnan telepítettek volna magyarokat ide akkor ebből az elárult, pusztata országból. A német telepeseeknek valamiféle kelet-európai „Amerika” lehetett a parlag Magyarország, azért vállalták az ismeretlenbe vándorlást, a bizonytalanságot, mert itt földet, munkát, megélhetést – új hazát – reméltek.

Alig telt el egy emberöltő, és újabb sorscsapás pusztította a virágzásnak induló falut. A pestisjárvány. És a megtizedelt nép újrakezdte. Dolgozott és gyarapodott. Országos, sőt Európa-hírű szőlő- és gyümölcskultúrát teremtett ezeken a dombokon. És jött az újabb csapás: a filoxéra, mely a múlt század végére letarolta a gazdagon termő hegyoldalakat. A község újra a szegények, nincstelenek települése lett. De néhány évtized, s már újra híres Budaörs, pezsgógyáráról, őszibarackjáról, keserűvizéről, piktortéglájáról – és passiójátékáról. A Kőhegyen épített szabadtéri színpad állandó, terméskőből készült díszleteivel alighanem egyedülálló volt az egész országban.

Pusztulás és újrakezdés – ez Budaörs történelmi koreográfiája. Mint annyi más településnek ebben az országban... Budaörs utcái, házai, temetője, még élő hagyományai őrzik a múltat. És azok a családok, amelyek itthon maradhattak. Főleg az öregek, de talán a fiaik, unokáik is.

Alighanem ez az élő múlt teszi, hogy Budaörs félig-meddig még ma is nemzetiségi községnek számít, ha a lakosság számarányában már nincsenek is többségben a németajkúak. Pontos százalékot aligha tudhat a statisztika, hiszen az 1946-os sokk keltette óvatosság és gyanakvás tán még ma sem múlt el teljesen. Ezért nem akadékoskodás a kérdés: kinek fog szólni a budaörsi krónika. Kiknek kell őrizni és ápolni a hagyományt: az őslakoságnak csupán, vagy az újonnan betelepült ezreknek is?

Fölmerülhet persze, az a kérdés is, miért kell őrizni, miért kell ápolni ezt a hagyományt. Mi köze van az emeletes házakkal, modern üzemekkel, gyárakkal teletűzdelt városiasodó új Budaörsnek a régihez? Sok köze van hozzá. A nagyközség új lakói ha nem is rokonai, de örökösei a régieknek; s azért kell őrizni, ápolni, mert értékes a hagyaték: küzdelmes, szép történelem és gazdag hagyománykincs. Ha a Budapest felől jövő busz le-gördül a dombról, látni a hangulatos régi svábházakat, melyek boltíves kapukkal a hajdani utcaképet őrzik.

Tiszteletre méltó vállalkozás, hogy egy városi jogú nagyköz-
ség párt- és tanácsi vezetése, összefogva a helyi lakossággal,
megpróbálja megszerezni, könyvben megörökíteni hét és fél
évszázados múltját. Valóban tiszteletet érdemel a vezetők igye-
kezete, de különösen azon budaörsieké, akik évtizedeken át
őrizték, gyűjtötték a múlt hagyományait, ereklyéit, vagy mint
a tanító Hauser József, írták krónikáját. Így ez a könyv – amely
nem kíván tudományos igénnyel fellépni – őrizze az itt élt em-
berek emlékét, és hirdesse alkotó életük, küzdelmeik példáját.

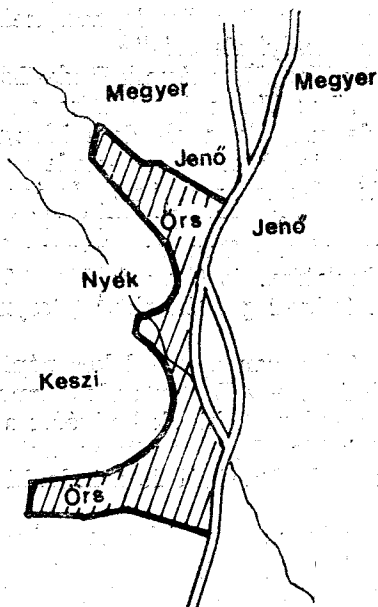
SZÁLE LÁSZLÓ

I. ELŐTÖRTÉNET

HONNAN SZÁRMAZIK BUDAÖRS NEVE?

Egy település nevének vizsgálatakor nehéz feladat előtt állunk, hiszen a név eredete legtöbbször a messzi múltban gyökerézik. Hazánkban sok helységnév máig őrzi a honfoglalás kori település nevét. Budaörs neve ugyancsak a honfoglaláskor vagy a közvetlenül utána idetelepült törzstörődék vezetőjének nevéből ered.

Honfoglalás kori
törzstörődékek

E helységnévadás legrégebbi módja volt a települést a tulajdonos, esetleg a nemzetség vagy a törzs nevével elnevezni. Ez a szokás pusztai lovasnépeknél általános volt. Az Órs név is egy honfoglaló magyar vezér nevére vezethető vissza.

Hazánk helyneveinek tanulmányozásával, eredetük kutatásával sokan foglalkoznak. Van aki úgy véli, hogy mindazok a helynevek, amelyek neve Eör vagy Örs, azok székely eredetűek, mivel pl. IV. Béla, V. István, Kun László királyok előszeretettel alkalmaztak székelyeket határ-, illetve udvari őrként. „Diese Szekler erscheinen nicht nur in Siebenbürgen, sondern auch ander Wag als Gränzer. Auch als Gränzwächter (Eör, Speculatores) scheinen an vielen Orten (die den Namen Eör und Örs führer) vorzüglich Szekler verwendet worden zu sein. Andere derartige auf einzige Wohnsitze der Eörs (Speculatoris Szekler oder Gränzer) Hindeutende Orte sind Buda-eörs. (Bei Ofen)¹

Elképzelhető, hogy a tatárdúlás után épült Buda őrzésére a királyok községünkben valóban telepítettek katonákat, ahogyan egyesek bizonyítják. Községünk Budához való közelsége és az a tény, hogy királyi birtok volt, hihetővé teszi azt a megállapítást, hogy Budának egy előretolt őrhelye lehetett itt. „Kétségtelen besenyő település Budaörs is, melynek Szent Mártonról nevezett egyháza királyi alapítás”²

Van aki úgy vélekedik: „Úgy látszik Buda-Eörs annyit jelent, mint Buda-Örzés”. „Der Name Buda-Eörs scheint so viel als Buda-Örzés zu bedeuten, de nach dem Mongoleneinfelle ein kumanischer Wachtposten hierher angesiedelt wurde.”³

Egy 1290-ből való adat is az őrzésről, őrségből való névszárma- zás mellett szól: „A felhévizi konvert előtt Örsi Bybos János fia Mihály és testvérei a Thusman hegyen lévő szőlőjük fel- lét, mely határos Gerlakkal és Creynfelddel 20 márkáért elad- ják András Budaalsóvárosi polgárnak”⁴ (Creynfeld a mai Kelenföld!)

A név származtatására van egy érdekes népies helyi magya- rázat is. „Élt telepünkön egy Budáról ideszármazott szép korcs- márosné, aki Erzsi nevű volt, kinek kedvéért a budai urak szí- vesen és sűrűn jártak ide. Ha keresték az urakat, mondván, hol vannak?, a válasz: Buda Erzsínél és mindenki tudta, hol van- nak.”

Községünk neve már az Árpád-korban Örs volt. Ebben az időben az oklevelek hol Er, Urs, Evers, Ewresnek írták.

Az Örs név megmaradt egészen az 1700-as évek elejéig. Mi- vel országunkban sok Örs nevű helység volt, így például Óbuda mellett, Zsámbék mellett, Fejér megyében is, pontosabb elne- vezéseket kellett találni.

Községünk neve egy 1769-ben megjelent térképen már Buda- Örs jelzéssel szerepel, de később a Buda-Eörs lett általános.

Mai nevét 1912-ben kapta. A Pest megyei Levéltár néhány 1830–1850 közötti községünkre vonatkozó iratán Buda-Eörs, illetve Buda Ers feliratú vörös pecsétviaszba nyomott címeres pecsét található.

A község neve a lakosság és a község környékének nyelvén WUDERSCH volt. (A Wudersch szóból azonnal észrevehetjük, nyelvtanilag igazolható: Wuda = BUDA, ERS = ÖRS, WUDA +ERS = Wudaersch, melyből az „a” kiesett!) A budaörsiek a Wudersch szót hosszan mondták: Wuude(r)sch, az „r” alig volt hallható, tehát Wuudesch.

Az utóbbi időben községünk nevéből a mindennapi beszédben egyre gyakrabban ismét elmarad a Buda szó és csak Örsnek nevezik.

A VASKORTÓL A HONFOGLALÁSIG

Községünk területén mai ismereteink szerint már négyezer évvel ezelőtt is éltek emberek. A régészet egyre több adattal igazolja ezt.

1963. szeptember elején több napilap hírt adott arról, hogy Budaörsön szántás közben római település romjai kerültek felszínre.⁵ Az eke kiszántott egy cserépedényt is, mely darabokra tört és 2000 darabnál több fényes ezüstpénz ömlött belőle.

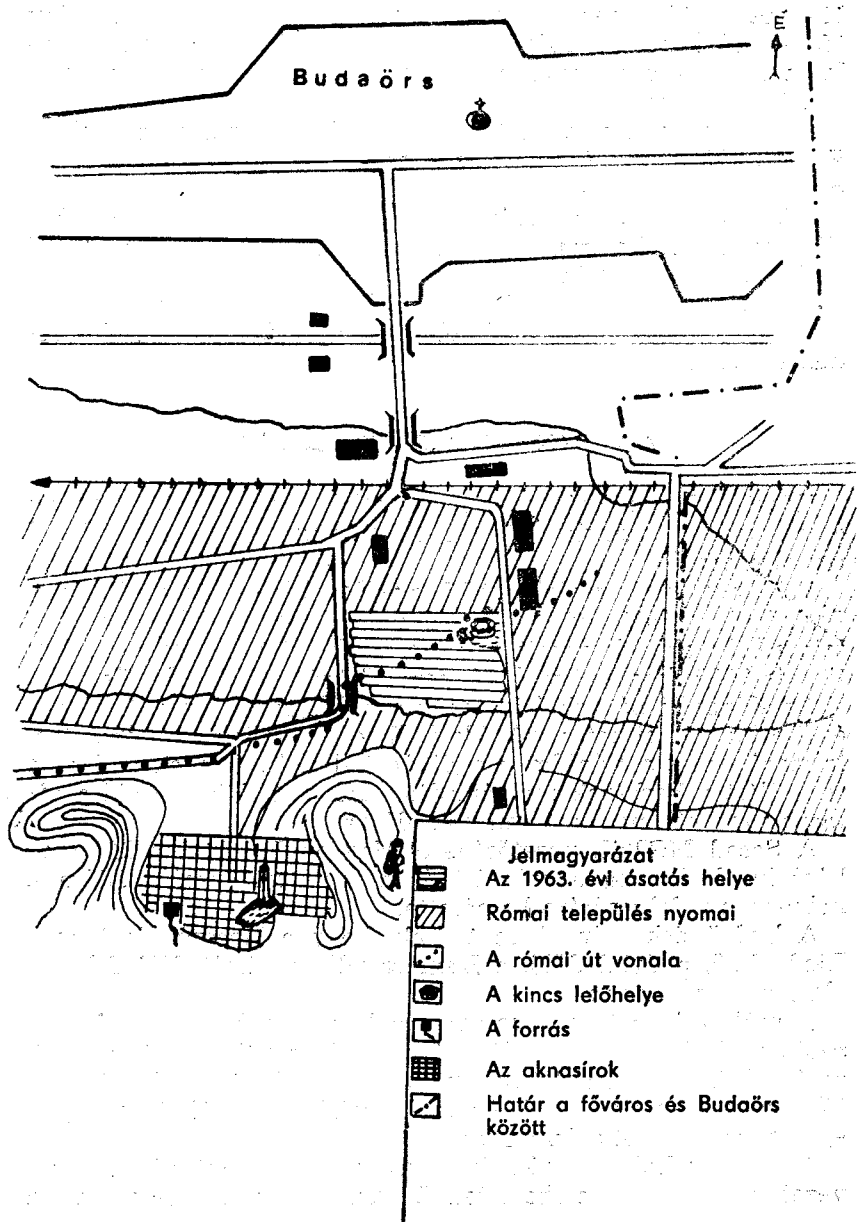
Az előkerült pénzek III. Gordianus, Philipus Arabs, Traianus és Decius római császárok idejéből valók voltak. A pénzt tartalmazó urnát a tulajdonos nyilván 251 után ásta el, amikor a települést a barbárok megtámadták. Az urna közvetlenül a római út mellett, nem mélyen volt elásva.

A Sasad MGT SZ vezetősége a Magyar Történelmi Múzeum kérésére leállította a szántást és a területet ásatás céljára a múzeum rendelkezésére bocsátotta.

A budaörsiek már régen tudták, hogy a Hosszú rét (Lange Ried) dülő, a Prikl dülő, a Kamaraerdő, a Pistál dülő felszíne alatt romok vannak.

A múlt század 80-as éveiben, amikor a vasút épült, sok cseréptöredék és ép cserépedény került elő a pályaépítő munkák során. A Kamaraerdő irtásakor szintén sok lelet került elő, állítólag aranypénzek is. 1817-ben két oltárkövet találtak, amelyek egy mithraeumból származtak.

A Pistál dülőben a rómaiakat messze megelőző népek kiközvetett aknasírhaj is előkerültek. Itt urnatemető lehetett, mert a

Budaörsi ásatások

filoxéra pusztítása után új szőlőtelepítést végeztek, sok cserépedény került elő, amelyeket eldobáltak. „Schon wieder ein Scherem!” mondta állítólag feleségem dédapja” és mint számára értéktelent, elhajította.

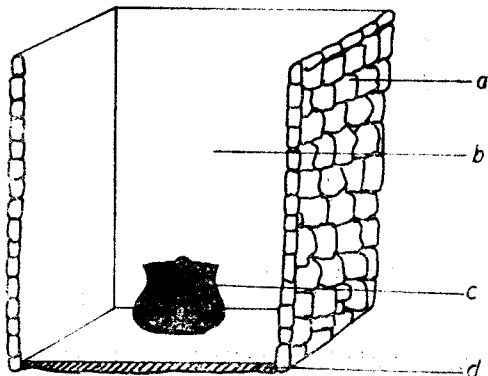
Az 1963 őszen végzett ásatáskor sikerült a volt római temető egy részét is feltárni. Az egyik sírban anya gyermekével volt eltemetve.

Az ásatások alkalmával a felszínre hozott épületek alapjai terméskőből és habaroccsal készültek. Az épületek a népvándorláskor pusztultak el. Mindenhol a tűz pusztító nyomai látszottak. Sok ház cseréppel volt fedve. Volt olyan ház is, melynek fűtése meleg levegő áramoltatásával történt. Sok ház tágas, villaszerű volt. Előkerültek díszesen formált, alakokkal díszített ún. sigillata edények is, melyek a lakosok szépérzékéről is tanúskodnak.

A feltáró régész a már említett pénzleteken kívül a IV. századból való pénzeket is talált, ami azt bizonyítja, hogy akkor is éltek itt emberek.

Az ásatás helyén a rómaiakat megelőzően is éltek. A rómaiak az itt élt kelták helyére települtek, illetve velük éltek. A kelták előtt, már a vaskor végén is lakott volt e hely, sőt a Pistály dűlőben található aknasírok régebbi kultúráról tanúskodnak.

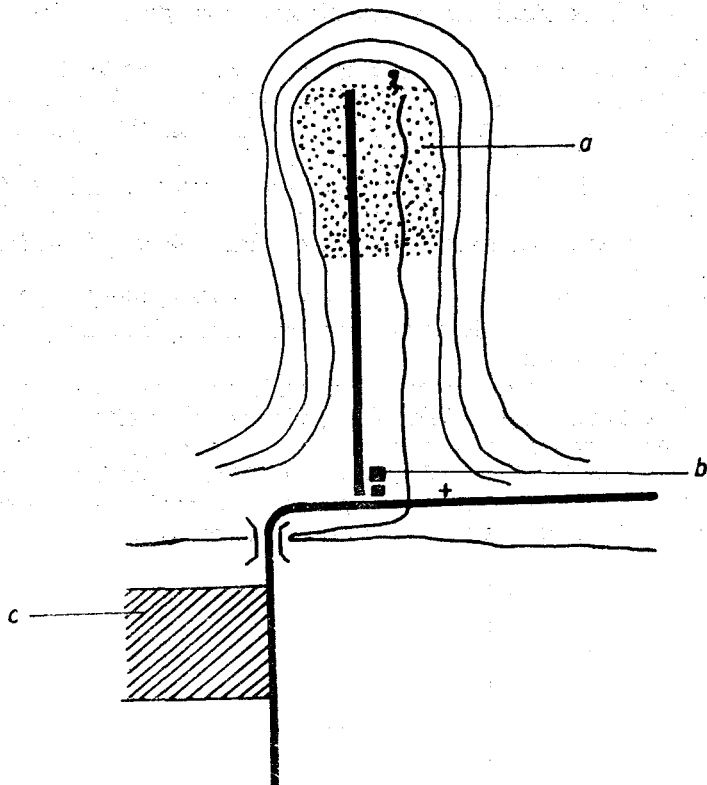
Az aknasírok metszete özvegy Király Józsefné – feleségem 87 éves nagyanyja – elmondása szerint ilyen volt:

Az aknasírok metszete:

- a) terméskő agyagba rakva; b) laza föld; c) fekete cserép urna;
d) égetett agyag

A Pistály dűlő területén az 1700-as évek elején még állott egy rudera (községünk határában modja a Budapesti Történeti Museum évkönyve XIX. kötet és az Országos Levéltár Kamarai térképek 717/1-re hivatkozik.)⁶ A budaörsiek tudtak erről a

Aknasirok elhelyezkedése:

a) aknasirok; b) Joósz-féle kertészet; c) 1963. évi ásások

ruderaról, de ők kettőről beszéltek. A Kneidinger Atlaszban már nem szerepelnek ezek a ruderek. A Magyar Televízió 1976. augusztus végi műsorában, amikor a Római limes kongresszus volt Budapesten, egy térkép vázlatot mutatott, amelyen két őrtorony volt feltüntetve Budaörs és Törökbálint között.⁷

A HONFOGLALÁSTÓL AZ ÁRPÁD-KOR VÉGÉIG

I. István király államszervezésével a törzsi szervezet régi rendszere véglegesen megszűnt. Valójában ez már Géza fejedelem idejében is felbomlóban volt, csak a helynevek maradtak meg. A tény arra mutat, hogy akkor már a település, a helyhezkötdés megtörtént.

Ebben az időben községünkben a NÁNA-BESZTER nemzetiség élt. Vannak, akik a Nána Beszter nemzetséget a Megyer törzsből eredőnek mondják, amely Berkit, Sóskutat, Sasadot és Budaörsöt szállta meg.

Az Árpád-házból származó királyok uralkodásának első két évszázada alatt községünkről írásbeli emlék ugyan nem szól, de a település már létezett, hiszen tudjuk, hogy egyháza volt, még hozzá úgynevezett királyi kápolnája (regia capella).

Ennek a királyi kápolnának helyét nem tudjuk. A Magyar Nemzeti Múzeumban van egy oszlopfő, mely Budaörsről származik. Minden valószínűség szerint a regia capella köve volt és a XI-XII. századból való.

Az első írásbeli emlék egy oklevél, mely szerint az akkor még ifjú IV. Béla király 1234-ben elhatározta, hogy Örs és Sasad egyházakat a Szt. Gellért egyházzal együtt a ciszterciek béla-kuti apátságának ajándékozza.

Erről az intézkedésről Róbert esztergomi érsek 1236. augusztus 29-én kelt oklevele tanúskodik. Az oklevél egy 1504. január 15-én készült átiratban megmaradt. Az érsek hozzájárul ahhoz, hogy a király az általa alapított béla-kuti apátságnak adja a kelenföldi Szt. Gellért egyház patronátusát és a sasadi és örsi kápolnákat.

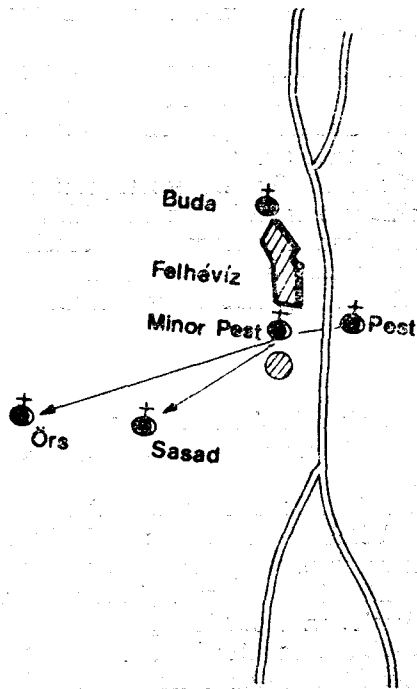
Egy 1243. augusztus 23-án kelt oklevél felsorolja a béla-kuti apátságnak adott birtokok között községünk Szent Mártonról elnevezett egyházát is.

1265-ben kelt IV. Kelemen pápa irata, melyben hozzájárul, hogy a király a béla-kuti cisztercita apátságnak adja a királyi patronátus jogát és az esztergomi érsek institúció jogát.⁸

Bártfai Szabó László monográfiájából tudjuk, hogy 1295. június 15-én Budavárban Benedek püspök bérbe adja a budai nagytizedet, továbbá a szentendreai, a szentjakabi, a keszői, az örsi (VRSY), a nyéki és tétényi tizedeket 140 márkáért PRENER KUNCH-nak és MORTHAN HERMANN iparosnak.

Érdekes, 1295-ben még a veszprémi püspök (Benedek) rendelkezik az örsi tizeddel akkor, amikor 1296-ban már az esztergomi érsek összeírásában szerepel a község mint önálló plébánia, melynek papját Paulusnak hívták.⁹ De 1296. augusztus 1-én Ladomér esztergomi érsek bemutatja azt az oklevelet, mely szerint minden királyi és királynéi egyház és kápolna dézsmája az övé, és papjai az ő zsinatán kötelesek megjelenni. Benedek püspök az oklevél bemutatása után lemondott a perőről. Ez az oklevél a per tárgyát képező plébániák plébánosainak nevét is felsorolja: Pál örsi, Mykon sasadi, Miklós széki (csik), János keszi, Domokos szentjakabi és Péter fehérégyházi.

1298. május 9-én Esztergomban kelt oklevél felsorolja a sasadi, örsi, kelenföldi, ercsi, budai és pesti egyháziakat és világiakat, akik Benedek püspökkel folyó perben a kelenföldi ügyben esküt tenni tartoznak.

Román kori leányegyházak

Újabb kutatások alapján, Zolnay László régész úgy véli, hogy a sasadi és az örsi egyház 1220 körül a Szent Gellért egyházból sarjadt ki. Az a furcsaság sincs kizárva, hogy a leányegyház régebbi az anyaegyháznál.¹⁰

Mint tudjuk, községünk neve IV. Béla király idején és azt megelőzően többször szóba került mint királyi kápolnás hely. „Királyi templomnak, kápolnának azon egyházakat nevezzük, amelyeket királyok alapítottak. Szűkebb értelemben pedig azokat, melyek saját maguk és családjuk, illetve udvartartásuk számára építettek.”¹¹

A királyi kápolnák ún. extempus egyházak voltak. Az extemptio (kivétel) kánonjogilag azt jelenti, hogy az intézmény és papja nem a közvetlen felettes hatóság alá tartozik, hanem egy magasabb hatóság alá van rendelve.¹²

A község plébániája ma is élvezi az extemptio jelleget. A középkor folyamán községünk éppen az extemptio miatt több egyházi vonatkozású oklevélben szerepel.

A KÖZSÉG TÖRTÉNETE 1300-TÓL 1526-IG

Az 1300-as évek elejétől a század végéig a község többször szerepel egyházi vonatkozású oklevelekben. A század elejétől a század második harmadának végéig az úgynevezett sasadi dézsmaperrel kapcsolatosan többször perel a veszprémi püspök az esztergomi érsekkel, illetve községünk papjaival. Ezek az oklevelek sok nevet, helynevet említenek. (Fordítva a „Veszprémi regeszták”-ból.)

Az oklevél kelte	plébános	Az oklevélben szereplő		
		püspök	érsek	pápa
1319. XI. 25.	Pál	István	Tamás	—
1321.	Ádám	István	—	XXII. János
1347. XII. 1.	Mihály	János	Csanád	—
1349. V. 6.	Mihály	János	Csanád	—
1350. V. 6.	Mihály	János	Miklós	—
1354. V. 13.	Mihály	János	—	—
1356. 28.	Mihály	János	—	VI. Ince
1356. VIII. 18.	Mihály	János	—	—
1365. IV. 4.	—	László	—	V. Orbán

Az 1319. november 25-én kelt irat szövege: „István veszprémi püspök egyházmegyéje négy papját: Pál segesdi, István levéldi, Ferenc sasadi és Pál örsi plébánosokat, mivel beleegyezése nélkül Tamás esztergomi érsek biztatására és tanácsára joghatása alá helyezték magukat megtagadták a visitacio címén ők megillető procuratio és egyéb illetek fizetését, az utóbbi pedig az Vrs-i tizedkerület püspöki és káptalani tizedeit is lefoglalta, – miután atyai intését semmibe vették – nyilvánosan kiközösíti.”¹³

Súlyos ítélet volt ez a középkorban, ami azt jelentette: a kiközösítettnek sem esketni, sem keresztelni, sem temetni nem lehetett, a templom zárva volt, a harang nem szólhatott. Az elmérgesedett helyzetről több írásbeli emlék tájékoztat a fenti iraton kívül.

Most nézzünk egy nem egyházi vonatkozású iratot!

Egy 1325. március 14-én kelt oklevél is birtokperrel kapcsolatos. Az ezen szereplő földrajzi nevek különösen érdekesek, értékesek. 1325. március 14-én a budai káptalan jelenti I. Károly királynak, hogy parancsára HENCH fia János budai bíró jelenlétében NEMEGY határait megjáratta. A határjárás érintette SASAD királyi falut, az Örsről jövő utat, ÁRONFELDE helyet, ÁRUK nevű részét, a KÁNAI egyház földjét, ZECK mocsarat, KEMENDE földet és hegyet, az AZON völgyet, szőlőket, az Örsről jövő utat, a Kesziről vezető utat, a KEZMEZEW helyet, a KALCH VEWGY-et, MENHEGY-et és Sasadon a Szent András apostol templom előtt vezető utat.

A veszprémi püspök a pápához folyamodott az esztergomi érsekkel, illetve a sasadi, az örsi, a csiki plébánosokkal folytatott peres ügyében. A pápa 1340. május 15-én az alábbi meghagyást adta a császári prépostnak: „... a veszprémi püspök ügyében a sasadi, az örsi és a csiki plébánosok ellen a fellebbezés kizárásával hozott ítéletet.”¹⁴

1354. május 13. Ilkanói Péter, pápai ügyhallgató Mihály örsi és Benedek sasadi plébánosokat János veszprémi püspök panasza ügyében AVIGNON-ba idéztette.

Hogy mi volt a császári prépost ítélete a plébánosokkal kapcsolatban, s hogy Avignonban megjelentek-e, nem ismeretes. Az viszont igen, hogy 1390-ben Zsigmond király, aki a község földesura volt, az Adalbert egyház kanonokjainak (Esztergom) ajándékozta a Század (Sasad) és az Urs (Örs) egyházakat, tulajdonképpen azok védúri jogát, s más járadékait és jövedelmeit.¹⁵

Valószínűleg a királyi adományozás nem tisztázta eléggé a

veszprémi püspök és az esztergomi érsek között folyó vitát, mert 1391-ben a pápa – IX. Bonifác – a király és az esztergomi káptalan kérésére az örsi és a sasadi parochialis egyházak kegy-
úri jogát a káptalanba incorporálta.¹⁶

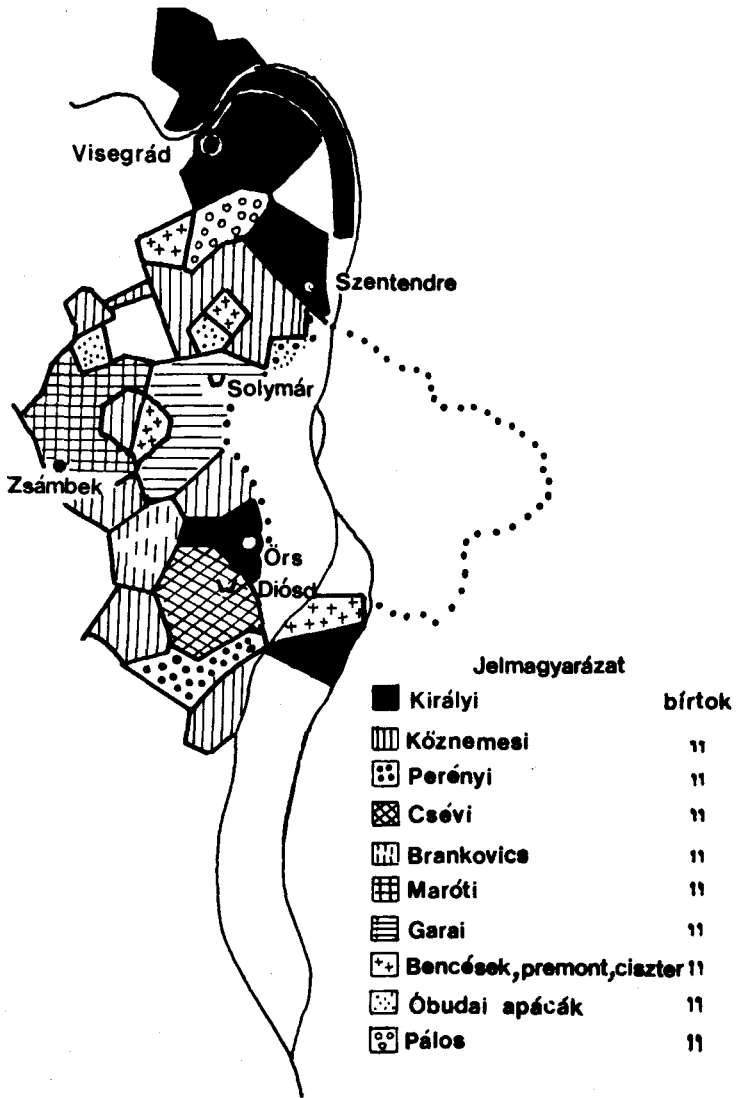
Egy újabb, érdekes irat, melyben ugyan egyházi dézsmáról van szó, de most már nem a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között folyik a per, hanem az érseki helynök és a CHYKE-i (Csiki), illetve URS-i (Örsi) névvel említett hospesek között: „1396. február 28. Az érseki helynök, WERES János, SZŐCZ Demeter, PATHKÁN Miklós CHEYE-i (Csiki) és MÉSZÁROS Demeter URS-i hospeseket, akik dézsmafizetést az esztergomi káptalannak az URS-hegyen (a mai Kő-hegy) termett borból megtagadták, miután Zsigmond király 1395. április 29-i oklevelét bemutatták, mégis arra kötelezi őket, hogy a dézsmát fizessék meg, s ez alól a jövőben se legyenek mentesek.”¹⁷

Még egy, az 1400. május 1-én keltezett iratból, melyben IX. Bonifác pápa újból ítéletet mondott, kitűnik, hogy Örs és Sasad ügyében még mindig nem volt nyugalom. Ebben az iratban a pápa megerősíti Zsigmond király azon intézkedését, mellyel a kevés lakossal bíró Sasad és Örs plébániákat az esztergomi káptalannak adományozta és János esztergomi érsek azon intézkedését, hogy ALMUD Péter sasadi plébánost állásából elbocsátotta.¹⁸

A pápai döntés után sem lett vége a dézsmapernek. 1435. április 29-én Miklós, a budaalsóvárosi Szent Gellért egyház plébánosa ír Ágoston pesti plébánosnak, aki a püspöki zsinat megbízottja volt a dézsmaperben. Levelében felsorolja a sasadi dézsmaügyben megjelent tanúkat: Lőrinc sasadi plébánost, Péter szabót ZENTEFALVÁRÓL, Istvánt és Lőrincet THEKEL-ről, Lőrinc fia Gáspárt Wrs-ről, BETYES Mátyást ugyanarról. (Megjegyzés: A tizedperben a bázeli zsinat 1435. augusztus 24-én az esztergomi káptalan javára mond ítéletet.)

Községünk szerepel az 1464-ben II. Pius pápa által kivált-ságolt plébániák jegyzékében is. Ebben az időben az esztergomi érsek CHUDOR nevű nemesei laktak községünkben.

A 18. oldalon levő térképábrázolat környékünk birtokviszonyairól ad a XV. századra vonatkozó tájékoztatást. A térképábrázlatról kitűnik, hogy községünk még a XV. században is királyi birtok volt.

Birtokviszony a XV. században

A törökök a mohácsi csata után Buda felé vonulva elpusztítottak mindent. Budaörs és környéke is sokat szenvedett. Tudjuk, hogy Csik és Felkeszi – Csik falu határa községünk mai határának része, Felkeszi pedig a mai Budakeszi – helységben kilenc köznemest és családját irtották ki a törökök közvetlenül Buda elfoglalása után. Nyilván községünkben is erre a sorsra jutottak a lakók. Bár néhány adat arról tanúskodik, hogy maradtak, akik átvészelték a veszedelmet, mert később a különböző török összeírásokban többször is szó van községünkről.

1526-ban a szultán Budáról kivonulása után csak egy adat szól községünkről. 1526 után az országnak két királya volt. Tudjuk, hogy Ferdinánd és Szapolyai János kitartóan háborúztak Buda birtoklásáért, ami azt jelentette, hogy községünk állandóan szinte tűzvonalban, a felvonulás és a visszavonulás útjában volt. Ennek ellenére is maradhattak lakók, ugyanis 1527. december 5-én I. Ferdinánd király Szapolyai János király két hívénke tulajdonában lévő birtokait, köztük két örsi szőlőt MYHALEYTH Péter, János és Andrásnak adja.¹⁹

1541: Buda végleges megszállása után a törökök megkezdték a meghódított területek megszervezését.

A földbirtokkal kapcsolatban községünkről többször történik említés a különböző időkben készült összeírásokban, ami azt bizonyítja, hogy lakott hely volt, hiszen ember nélkül a birtok nem ért sokat, mert nem hozott jövedelmet.

Községünk többek között a budai pasa hász-birtoka is volt.²⁰ A budai szandzsák 1541-ben alakult. Ebben a szandzsákban a szultán 1545-ben kiadott utasításában elrendelte, hogy „az ottani helyek állapotát és az itt élő ráják (parasztok) életét, viszonyait meg kell ismerni.”

Szokás volt az összeírás során a helységek nevének kívül a bennük élő ráják nevét is nyilvántartásba venni. A törökök az összeírásakor nem a földterület nagyságára, hanem az ott élő ráják termelőerejére, illetve a tőlük beszedhető adóra voltak első-sorban kíváncsiak.

Az összeírás, amely 1546-ban készült el, tanúsítja, hogy községünk lakott volt. Az alábbiak szerepeltek a listán:

Körös György	nős
Csemőd András	nős
Odön Tamás	nős

1559-ben újból volt összeírás. A lajstromba a családfők és a felnőtt férfiak lettek felvéve, szám szerint 65 személy.

Az összeírás befejezésével az összeíró bizottság a dzsizje adó fizetésére kötelezettek számát állapította meg. Dzsizje adót fizetett az; aki házán, földjén, szőlőjén kívül állataiban és egyéb ingóságaiban 300 akcse értékkel rendelkezik, akár nő, akár nőtlen; ha önállóan él, évente 50 akcse dzsizje-adót fizet. Ez az adó mindig a kincstárt illette. A dzsizje-adót fizetők háború esetén rendkívüli adó fizetésére (AVARIZ-adó) voltak kötelezve. A papok és a bírók nem fizettek dzsizje-adót.

Mivel a dzsizje-adó fizetésére kötelezettek száma nem biztos, hogy a házak, illetve családok számával azonos, ebből nem lehet a házak számára következtetni. A törökök ugyan a dzsizje-adót HANE-i dzsizje kifejezéssel írták a jegyzékbe, ami házat, családot jelent. Községünkben 16 fő fizetett dzsizje-adót.

A gabona tized mennyiségét török úrmértékkel KILÉ-ben tüntették fel, ami búza esetében: 1 kilé = 25,65 kg; árpa esetében 1 kilé = 22,25 kg.

A must tizedét magyar úrmértékkel, pinttel mérték, – egy pint 1.69 liter –, vagy cseberrel, egy cseber 42,42 liter.

A gyümölcs és vetemény utáni tizedet mindig akcse értékben rögzítették.

Volt báránytized, sertésadó, hordóadó, haltized, juhadó, menyasszonyadó, büntetéspénz stb.

Amikor az összeíró biztos megállapította az adózókat és a fizetendő akókat, feljegyezte azoknak a nevét, akiknek a település határában majorságuk (CSIFTLIK), illetve örökölhető földtulajdonuk (BASTINA), rétjük, kertjük (BOSZTÁN) vagy szőlőjük volt. Ha egy majorság gazdátlaná vált, akkor az a kincstárra szállt, amit az igénylőknek bérbe (TAPU) adtak.

Községünk évi jövedelme akkor 29 336 akcse volt és Rusztem pasa budai beglerbégi ház-birtoka volt.

Községünkhöz az összeírásakor Szinan Bajraktárnak majorsága is hozzá tartozott. Ugyancsak Örs faluhoz tartozott az összeírásakor TÖRÖKBÁLINT majorsága, amely akkor elhagyott és műveletlen volt, Pi Mehmed és Musztafa megfizette érte a TAPU-illetéket, így az rájuk irattatott.

Az 1562. évi török összeírás szerint – ezek az összeírások igen szűkszavúan, de tanulságosan tájékoztatnak – az órsi szőlőkben 100 000 liternyi bor termett akkor, amikor a szőlők nagy része nem volt megművelve.²¹

Hogy a pasának a hász-birtokai mit jövedelmeztek, arról az 1567. június 27-én (török időszámítás szerint 974. év zil hudzsa 20-án) kelt kimutatás tanúskodik.²²

Nahie Buda ugyanazon szandzsákban 93 000 akcse
(Tizedjövedelmek, gabona-, must tized,
a szőlők hold-adója a muszlinok
részéről, stb.)

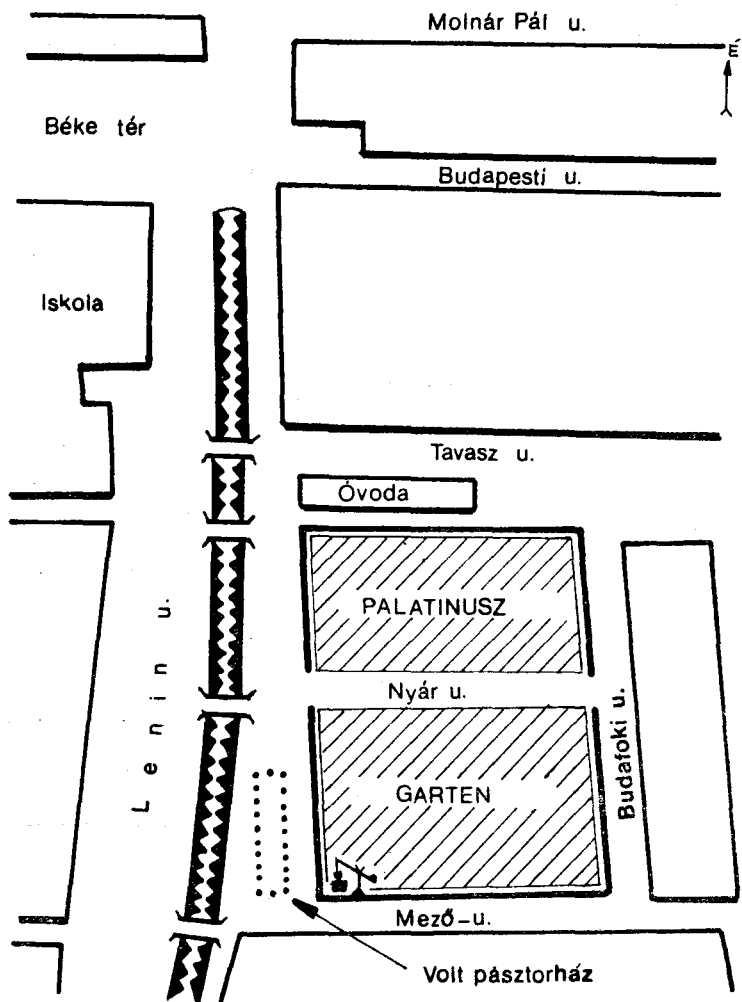
A birák tezkereinek jövedelme	50 000 akcse
Ó Buda város jövedelme	8 000 akcse
Musztafa pasa berátja értelmében	18 000 akcse
Zsámbék falu	4 020 akcse
Őrs falu	29 336 akcse
Musztafa pasa berátja értelmében	49 336 akcse
Egeis (Ecseg) falu	2 500 akcse
Alsó-Szállás falu	4 490 akcse
Sóskút falu	3 350 akcse
Tőke falu (Böge)	10 070 akcse
Tata város	850 akcse
Karácsonyszállás falu	4 270 akcse

Egy 1584–1589. évi feljegyzés szerint 50 akcse 1 szultánio nevű török arany. Hatvan akcse egy magyar arany, vagyis 2 forint 15 pénz.²³

EXTRACTUS URBARY REGY de A^o 1592 címen összeírás készült néhány, a törökök kezén lévő helységnek adófizetési kötelezettségeiről, tekintet nélkül a megszállás tényére. Az összeírás a következő Buda környéki helységekre terjedt ki, s ezeknek a komáromi várnak kellett fizetniük:

Ó-Buda	Zsámbék
Tök	Perbál
Őrs	Csik
Budakeszi	

A község Szent György napkor a komáromi várnak 16 forintot, Szent Mihály napkor 16 forintot és egy török szőnyeget (10–12 forint árut) fizetett. (Az összeírás szövege: „Dieses Dorf lieget zu engst bei Budakeszi hat auch vor Zeiten gehen Ofen gedient; unt jetzo aber dient dasselbe der Herrschaft Comorrn

A palatinus-kert elhelyezkedése

Jöhrich zu zweywe Tage als Georgy f. 16 und Michel auch so Vill f. 16. Und einen Türkischen Tebich zu 10 od 12. f.)²⁴

1602-ben is készült összeírás. Itt azt olvashatjuk: „Diese hier obgesetzte Dörfer sind alle oed.” (A fent írt faluk mind puszták.)

Erről a nehéz időről egy egyházi vonatkozású adat ad hírt. Oláh Miklós esztergomi érsek az 1550–1554-es években összeíratta birtokait. Az összeírásban községünk is szerepel. Ekkor az alábbi egyházi nemesek éltek községünkben: FITZÓ, GYBER, MURAY, PRÁGAY. Az érsek birtokain ún. székekbe (SEDIS) csoportosította. A székek élén a PALATINUS-ok álltak.

Községünk területének egy részét – a mai református egyházat és környékét – régen a lakosság palatinusz-kertnek (Palatinus-Garten) hívta. Erről ma már alig tud valaki. Ritter Gergely paraszt (született 1888-ban Budaörsön), hívta fel a figyelmet az elnevezésre, de a név eredetét nem ismerte. A Kneidinger-atlaszban szerepel az elnevezés.²⁵

Visszatérve a török időkre vonatkozó adatok vizsgálatára, a különböző források úgy vélik, 1598-ban Buda és Esztergom között már egyáltalán nem maradt lakott falu.

Községünk még szerepel az 1588. évi dika-jegyzékben, de már nem volt adózó portája. Az 1588. évi Pilis megye adólajstromában ez áll²⁶ eredeti írásmóddal:

O Bwda	portae	–
Zentendre	portae	6
Pochmeger	portae	7
Békás megier	portae	7
Tottfalw	portae	7
Budaeörs	portae	–
Budakezzy	portae	–

Az 1638. és az 1645. évi magyar összeírásokban már nem találkozzunk községünk nevével. A megszállt területeken főleg az úgynevezett „hosszú háború” következtében indult meg a pusztulás. 1593-ban a királyi seregek támadást kezdtek a törökök ellen. Ez a háború szörnyű pusztítást hozott. E harcok során Pilis megye gyakorlatilag teljesen elpusztult. Ekkor pusztulhatott el községünk is. Mikor 1606-ban a „háborúnak” vége lett, a nagy Pest megyében is csak itt-ott lézengett néhány ember.

Tény, hogy a községről a török uralom végén esik csak ismét szó, mégpedig a felszabadító harcokkal kapcsolatosan. Nem sikerült megállapítani a rendelkezésre álló irodalomból, hogy lakott vagy pusztta hely volt-e akkor, mert a sűrű előfordulás ellenére erre vonatkozó utalás nincs.

Az 1684. évi sikertelen felszabadító harcok irodalmából kitűnik, hogy községünk a harcok színterében feküdt.

„Augusztus 14-én Lotharingiai Károly nyíltan feltárta az uralkodó előtt, ha nem jön gyors segítség, a 21 000 főre csapant, kifáradt, kedvét vesztett sereg, melyből márcsak 5 000 tudott hiánytalanul szolgálatot teljesíteni, s amely távolról sem volt elég a vár körülzárására, sőt még arra sem, hogy az ostromárok őrségét tisztességgel fel lehessen váltani, ez a sereg minden erőfeszítés ellenére sem tarthatja az eddigi eredményeket.

Segítséget vártak. Starhemberg Rüdiger sürgette, hogy hagyjanak fel az egyre reménytelenebbnek látszó vállalkozással.

Végre megérkezett a várva várt segítség. Miksa Emánuel bajor választófejedelem vezetésével szeptember közepén, de Budaörs mögött feltűnt a szeraskir 20 000 főnyi felmentő serege is. 22-én megtámadta az ostromlók körgyűrűjét, a várbeliek is kicsaptak és teljesen tönkretették a Naphegy felőli oldalon (nem a mi Naphegyünkről van szó) az ostromműveket, kéthónapi véres munka minden gyümölcsét.

25-én újra támadt a szeraskir s nemcsak jelentékeny veszteségeket okozott a császáriaknak, hanem ezen felül sikerült 600 embert bevetni a várba.

Nem segített a helyzeten az újabb császári csapatok érkezése sem, a felmentő török sereg meghiúsította a takarmány beszerzését, elvágott minden élelmiszer-szállítmányt.

Több mint három és fél hónapi ostrom után, mely a keresztény seregeknek csak emberben 23 000 katonájába került, november legelején a fővezér megfúvatta a takarodót.”²⁷

Az 1686. évi sikeres felszabadító harcokról szólva, melyek Buda bevételét hozták, községünket ismét a harci cselekmények kellős közepében találjuk. Buda 1686. évi ostromával kapcsolatban Budaörsre vonatkozóan néhány érdekes adat ismert.

„Augusztus 10-én a nagyvezér, Szulejmán pasa, Adonyban állomásozott, mely 5 1/2 mérföldnyire van Budától. 11-én Hamsabégre (Érdre) érkezett és 12-én Tétényen át Promontóriumra (Budafokra) vonult, mely csak valamivel egy mérföldnél távolabbra van Budától. Promontóriumnál végződik a hosszan elnyúló fennsík, mely észak felé síkságba megy át és a Gellérthegy, illetve a Sas-hegy déli lejtőjéig tart. Ezen a síkságon alakította ki a nagyvezér hadrendjét, valahányszor Hamsabégről

Buda felé előnyomult Promontóriumtól északra Budaörs irányába.”

Augusztus 13-án is ebben az állásban találjuk a nagyvezért. Joggal azt lehetett hinni, hogy e napon ezen a síkon sor kerül majd az összecsapásra.

A törökök csak színlelték a támadást, mert nem akartak mindent egy lapra feltenni. Az volt a céljuk, hogy az ostromlott várba, kerülő úton, felmentő csapatokat juttassanak.

Augusztus 13-án egy francia származású katonaszökevény kihallgatása során elárulta a nagyvezér tervét. Kijelentéséből arra lehetett következtetni, hogy a törököknek szándékukban van a Választó tábora ellen színlelt támadást indítani, hogy azt riadóztassák, és ezzel egyidejűleg a bal szárnyukról egy csapat janicsárt kerülő úton a Budai-hegyek völgyein át azzal a feladattal indítani, hogy a császáriak védőgyűrűjét áttörve a várba való bejutást kiharcolják.

A lotharingiai herceg és a választófejedelem csapatai augusztus 14-én is készültségben maradtak előző napi állásaikban.

„Augusztus 14-ének kora reggelén a törökök ismét leereszkedtek a síkságra és a Választó tábora irányába haladtak, de hamarosan balszárnyukat kifejlesztették a herceg állásai felé. Nyilvánvalóan, már az éj védőleple alatt egy megkerülő csapat megindult a hegyvidék felé. Ez a 8 000 fős csapat janicsárokból, szpáhikból és nyolc lövegből állott. A janicsárok lapátokkal, kapákkal és aknákkal bőven el voltak látva. A csapat minden valószínűség szerint, úgy látszott, Budaörsről Budakeszi felé vette útját. Ezt a felmentő csapatot szétverték.”²⁸

Annak a helynek fekvését, ahol a gyilkos harc lefolyt, nem lehetett biztonsággal megállapítani. A völgyi és a hegyi utak, egészen a délre fekvő síkságig, másfél óra hosszan halottakkal voltak tele, mivel Budaörs és Budakeszi nyugati magaslatai között levő távolság kb. 7/8 mérföldet tesz ki.

A budaörsiek úgy tudták, hogy a csata a Törökugrató környékén, ettől nyugatra, a Schwarzer Morast térségében zajlott.

A budaörsiek vélekedése igen közel van a valósághoz. A hadműveletek pontos helyét csakis a Főjelentés (a csata után a császárnak tett jelentésről van szó, melyet Lotharingiai Károly készített) alapján lehetne rekonstruálni.

„Augusztus 14-én, napkeletkor Szolimán megint elfoglalta állását kettős arcvonalban a Kamaraerdő háton, majd változatos mozdulatok után három hadtestet alkotott, a jobbszárny a még a védelmi gyűrűn belül levő bajorokkal, a középső, a Kamara-

erdő háton, Lotharingiai Károly seregével állt szemben, a bal-szárny pedig, mint harmadik hadtest, arcvonalára merőlegesen északnak kanyarodott, s úgy látszott, hogy nagy része a Csiki-hegyektől nyugatra fekvő ún. Fekete mocsár (a mai halastó) felé indul.”

A budaörsieknél szájhagyomány volt, hogy a csata a Mészárosok útjáról délre, a Törökbálint felé eső részen dült. Ezt a véleményyt alátámasztják az erről a területről előkerülő, a korra vonatkozó leletek. Minden bizonnyal így is volt, mert a törökugratói mondának is ez adott alapot.

A történetet a budaörsiek így mesélték: „Amikor 1686-ban, Buda visszafoglalásáért az ostrom folyt, a törökök a várbeliek megsegítésére nagy felmentő sereget küldtek. A felmentő sereg egy részét Szolimán pasa, a török sereg vezére, a hegyeken keresztül a várbeliek megsegítésére be akarta juttatni a várba úgy, hogy az ostromlók gyűrűjét áttörje. Ezzel a felmentő sereggel ütközött meg községünk határában, a mai Törökugrató-hegytől a Bia felé nyúló síkon, a Fekete mocsár környékén, melyet ma Morast Ackernek hívnak. Nagy és véres harc után a mienk lett a győzelem. A törökök menekültek, amerre láttak.

A török vezér ismerte a terepet, tudta, merre fekszik a vár, és csak nyargalt fel a hegyre, remélve, áttörhet majd a várhoz. Egyszerre megtorpant a ló, magasra ágaskodott. Hatalmas szakadék tátongott előttük. Függetlenül meredő sziklászakadék tetején voltak. Se előre, se hátra, semerre nem volt út a menekülésre. Előttük a mélység, hátul és oldalt a diadalmas üldözők. A török vezér nem akart fogságba esni. Láta, a túlerővel nem szállhat harcba. Gyorsan bekötötte lova szemét, sarkantyúzva nekiugratott a mélységnek. Repült a lovas a mélységbe. Összezúzva, holtan találtak rá. Az üldözők ámulva, rökönyödve nézték a török halált nem ismerő bátorságát, elszántságát. Ettől kezdve nevezik ezt a hegyet, melynek régen Hatvantulkos-hegy volt a neve, Törökugratónak.”

Eddig a monda. Mint minden mondának, ennek is van magja, hiszen a Főjelentésből már láttuk, hogy a harcok itt folytak a községünkben, annak határában és a szomszéd községekben.

A törökugratói monda fennmaradásának a csatahelyen talált leleteken kívül minden valószínűség szerint azok a katonák voltak a továbbadói, akik részt vettek az ostromban, és az ostrom után letelepedtek a Buda környéki néptelen falvakban. Anyakönyvileg bizonyítható, hogy Budavár ostroma után XI. Ince pápa olasz és francia önkéntesekből álló segédcsapatának néhány

tagja letelepedett Budakeszin. A Deponte, a Natto, a Pinelli, a Schrotti, a Martin családok néhány tagja még ma is ott él. Községünkben a legutóbbi időkig is éltek Martin nevű családok. A Pinelli név is szerepel a megkeresztelték anyakönyvében.

Érdemes elmondani még azt a mondatöredéket is, amelyik a Csiki-hegyek Huszonnégyökrös-hegyéhez kapcsolódik. „Amikor a törököket kiűzték, azok utolsó nagy ágyújukat huszonnégy ökörral húzták fel a hegyre, hogy onnan védekezzenek. Így kapta a hegy a Huszonnégyökrös-hegy nevet.” Így volt? Tény az, hogy ez a hegy uralja a környéket dél, nyugat és észak felé is.

Valószínűbb azonban, hogy nem a törökök, hanem a császáriak foglaltak itt tüzelőállást. Ezt a véleményemet az is alátámasztja, hogy a Kecse-hegyen a huszárok álltak. Ez kitűnik a főjelentésből is és az is, hogy tőlük balra a horvátok álltak. Ez a hely pedig csak a mai Huszonnégyökrös-hegy lehetett.

Visszatérve a török hódoltság kezdetére, megállapíthatjuk; községünk lakott hely volt. Még 1579-ben és 1592-ben is lakott volt, sőt népes hely lehetett, hiszen a nagy adó emellett szől.

Igaz, községünk már nem szerepel a vármegye 1638–1645, sem az 1657–1658. évi dika jegyzékben. Aminek valószínű magyarázata az lehet, hogy az elnéptelenedés miatt az adót úgysem tudták már beszedni. Az irgalmatlan adóbehajtás miatt a nép, ha tehette, elszökött.

A török hódoltság alól felszabadult területen a visszatért vármegye 1690-ben összeírta Pest-Pilis-Solt vm. összes járásában, Budával, Óbudával, Kecskeméttel, Kőrössel és más jelentékeny városokkal együtt a helységeket. 85 volt lakott, a többi mind puszta.

A megye 1698-ban újból összeíratta az adózókat. Községünk neve mellett a „teljesen puszta” bejegyzés szerepel.

Községünk közvetlen környékén a török uralom végén mindössze öt település volt lakott az ismert 27-ből: Zsámbék, Tök, Bia, Páty és Tárnok.

II. ÚJBÓL A TÉRKÉPEN

BUDAÖRS ÚJJÁTELEPÍTÉSE

A török hódoltság alatt községünk teljesen elnéptelenedett. Természetesen nemcsak Budaörs néptelenedett el, hanem szinte az egész megye. Az elhagyott helyek között szerepelnek közvetlen szomszédaink: Csik, Budakeszi, Törökbálint, Budafok stb. A pusztulás a felvonuló utak mentén volt a legnagyobb. Ismeretes, hogy a török hódoltság alatt elpusztult falvak ha újjá is épültek a vész elmúltával, gyakran más helyre „költöztek”, mint ahol névelődjük állt. A mi községünkkel is így lehetett volna? Több budaörsi őslakos úgy véli, hogy eredetileg a község nem a mai helyén volt, hanem a vasútvonalon túl, a mai Frank-tanya környékén. Nyilván az itt előkerült romok (melyek, mint tudjuk, római korúak) alakították ki ezt a hitet. A község középkori elődjét, török hódoltság alatti helyét valóban a templom és annak környékén kell keresni (főleg a mai Kállai Éva utca és a Lenin utca közötti részen.)

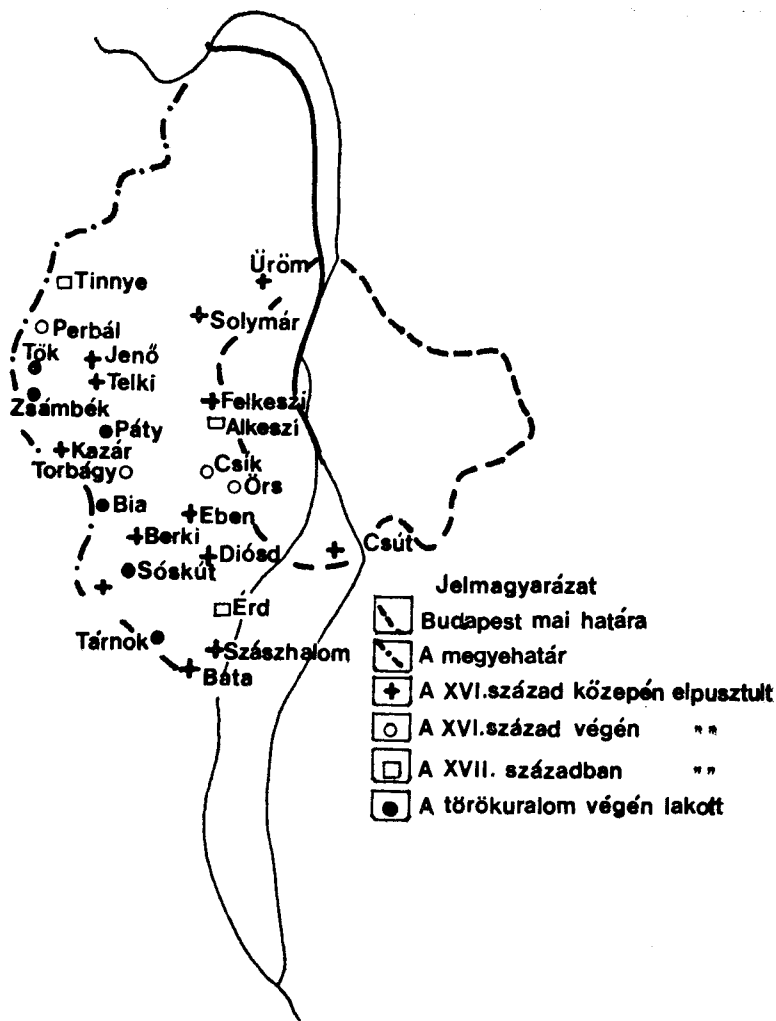
1685-ben, amikor a keresztény csapatok már Buda ostromára készültek, hivatalos küldöttek járták a vidéket, mely csak néhány hónapja szabadult fel. Végighaladtak a Duna mellett, el látogattak a pilisi határig, és mindenütt vigasztalan kép fogadta őket. Ha valahol emberekre találtak, azok legtöbbször a falu névén kívül semmi egyebet nem tudtak.

Tudni kell: nemcsak a törökök pusztítottak!

A felszabadító harcok alatt a felszabadító seregek biztosított összeg egyáltalában nem fedezte annak ellátását. Az ellátás terhei legnagyobb részében az amúgy is elpusztított hadszíntér lakosságára hárultak. Rabló és garázda katonák fosztogattak s kétszer, háromszor is behajtották ugyanazon területen a porciót. „A szörnyű fosztogatást, amit a felszabadító seregek évről évre véghez visznek, legfeljebb a tatárok teelése múlta felül. Vezérek és közkatonák egyformán zsákmánynak tekintik az országot.”²⁹

Ilyen a helyzet a felszabadító harcok alatt és nem különb a felszabadító harcok után sem.

A környék elpusztult helyiségei

Amikor 1690-ben Pest-Pilis-Solt megye összeíratta a portákat Budával, Óbudával, Kecskeméttel, Kőrössel, Kalocsával és más, ma jelentős városokkal együtt, összesen 85 lakott hely volt. Az egész megyében összesen negyven portát – melyek az adókievítés alapjául szolgáltak – lehetett összeírni.

Vannak olyan jelek, melyekből arra lehet következtetni, ha nem is volt állandó lakossága Budaörsnek, az élet mégsem állt meg egészen benne. 1691-ben az új földesúr (a Zichy család) képviselője, Mészáros István nemes megye közgyűlése előtt tiltakozott, mert a szomszéd lakók el akarják foglalni Csék, Keszi és Örs pusztákat. Hogy kik voltak ezek a foglaló szomszédok? Bizonyára a zsámbékiak, a pátyiak, a biaiak, hiszen messze környéken nem volt más lakott hely.

Ismeretes továbbá az is, hogy Zichy Péter, az 1701-ben László nevű testvérevel történt vagyonmegosztás után több ízben bérbé adta községünket (pl. 1701-ben az új budakeszi telepéseknek).³⁰

Nézzük most meg, hogy miképpen került a község a Zichyek birtokába!

A Zichyek már 1659-ben megszerezték községünk birtokjogát. A család Buda felszabadulása után, még a törökkorban szerzett, nagyrészt elnéptelenedett környéket, szinte egész Pilis megyét benépesítette.

A Zichy család első nagy birtokszerzője Zichy Pál volt, ő szerzett a komáromi váruradalomból 17 000 forint fejében hét falut zálogba. Ezzel megteremtette a Zichy vagyon alapját. Nálánál is nagyobb szerző volt I. Zichy István (1646-1693), aki 1655-ben a Magyar Királyi Kamara elnöke volt. 1659-ben 57 518 forintért megszerzi a visegrádi váruradalom nagy részét, fiúágon örökjogon, leányágon visszaválthatóan a hatalmas birtokot és hozzá községünket is. 1676-ban grófi címet kap.

Örököse fia, akit II. Zichy Istvánként jelöl a család, 1700-ban meghalt. Örökösei közül Zichy László utód nélkül halt meg, így Zichy Péter lett az egyetlen örökös.

Zichy Péter 1671-1726-ig élt. Első felesége Drugeth Klára, második felesége Bercsényi Zsuzsanna. Zichy Péter telepítette községünket újjá. Zichy Péter örököse Zichy Miklós (1710-1758) lett. Felesége Berényi Erzsébet. Községünkért Bercsényi Zsuzsanna, Zichy Miklós és az özvegye, Berényi Erzsébet, aki 1793-ig élt, tettek a leg többet.

Zichy Miklóssal kihalt a család fiúága, így a „Zichy birodalom”, melynek legnagyobb része a visegrádi váruradalomból eredt, 1766. április 12-én visszazállt a Magyar Királyi Kamarára, amely az özvegynek haláláig évi 16 000 forintot fizetett.³¹

A török uralom alól felszabadult országrészben a Rákóczi-szabadságharc után az udvar és a nagybirtokosok nagyarányú telepítéshez fognak az elpusztult, lakatlan területek jövedelmezővé tétele érdekében. Ezekre a területekre viszonylag kedvező te-

lepülési feltételekkel igyekeznek az új birtokos munkaerőt gyűjteni. Kezdetben az északi, északkeleti vármegyékből, később az osztrák tartományokból a kedvezőnek látszó települési lehetőségek nagy tömegeket indítottak meg. Valóságos népvándorlás indult. Ez a népvándorlás hamarosan megállt, mert a földesurak visszatartották elvándorolni készülő jobbágyaikat. Császári ügynökök járták a német birodalmat, hogy bevándorlókat toborozzanak.

Az újjátelepítéssel kapcsolatban már 1689-ben megjelent az INPOPULATIONPATENT, mely a telepítések módját szabályozta.

Hogy községünkbe mikor települtek az új lakók? Nehéz erre pontos választ adni. Tudjuk, hogy közvetlenül Buda felszabadulása után, még 1686-ban jöttek németek Budára és ennek tőszomszédságába. Vannak olyan települések, ahová már az 1690-es években települtek az új lakók. Más elképzelések szerint zömmel az 1700-as évek elején jöttek. Budakeszi, Törökbalint, Pilisvörösvár pl. már az 1690-es évek végén benépesült. Van, aki az újjátelepítés idejét a XVIII. sz. elejére teszi.³²

Nem valószínű, hogy ekkor már itt lettek volna a budaörsiek, mert pl. 1708. július 12-én Szabó Ferenc, a Zichyek tiszttartója értesíti a grófot arról, hogy „a biai tiszttartó tilalmazza a bérlőt egy darab föld használatában”.

Az 1700-as években a Zichyeknek már sok vitás ügyük volt a birtoklás jogosságát illetően: „Egy terminust kölletik pratigálnunk és Comissio millit, Vizi ispány Uramtul, hogy Biró Uramat Szükségképen kiköletik menni, Én ugyan addig providiálni fogok a körül levő falukban, jó bizonylyokat keresnyi az ott levő határok véget. Méltóságos urat kérem, hogy legyen azon Budakeszy, Budaörsi és Csik Határlevelét is előkerestetni, mivel nem kevés kára lenne Méltóságos úrnak, úgy Méltóságos Asszonynak, ha egy darab földtől el Esik.” – írja Szabó Ferenc tiszttartó.

Lehet, hogy községünkben laktak már az 1700-as évek elején, de budaörsiek nem voltak még itt, hiszen a gróf 1710-ben újból bérbe adja. A vármegyei összeírásokból (pl. az 1715. évből) még mindig hiányzik a község. Ugyancsak nem szerepel az 1720-ban végzett vármegyei összeírásban sem, holott akkor már minden környékben levő község szerepel.

A község benépesítése valószínűleg azért késett, mert állandóan el volt zálogosítva (pl. 1701-ben a budakeszi új telepések bérelték három évre 125 forintért). Később a budai körzet kamarai felügyelője, majd igazgatója bérelte.

1718-ban lejárt a Georg Christoh Zenegg kamarai igazgatóval kötött szerződés. A szerződés szerint Zenegg Budakeszi, Budaörs, Csik birtokát kapta 3 000 forintért. Nem lehet megállapítani, hogy a 3 000 forint bér egy évre vagy a teljes bérleti időre szólt-e, bár az összeg nagyságából ítélve – ebben az időben 4 ló ára 20 forint – az egész bérleti időre szólhatott.

A grófi család zilált pénzügyi helyzetben lehetett, ami kitűnik a grófnak Szabó István tisztartóhoz írt leveléből is:

„Álgya Isten mind szerencsés jókkal kelmedet. Mindenről tudositottam voltaképpen mi tévő légyen. Eörömet kívánnám tudni a pusztákra mennyit, és kitül szerezhetne pénzt kelmed.”³²

Ebben az iratban Budaörs és Csik már nem szerepel, amiből arra gondolok, hogy az újjátelepítés folyamatban volt. Minden bizonnyal ekkor jöttek a budaörsiek, ugyanis többen is 1718-ra teszik községünk betelepítésének idejét.

1721-ben a budaörsiek már szerződést kötnek az urasággal: „... von Ihr frauer gröfin Neu aufgerichteten Undt besötzen torff Budaörs In Wohnern.” (... a grófné asszonytól újonnan alapított és telepített falu Budaörs lakói.) A szerződés szövegéből kitűnik, hogy újonnan létesített és telepített falu lakói kötnék szerződést a grófnóval. (Miért a grófnóval? Miért nem a gróffal? Talán a grófnó magánvagyonra helyett kapta Budaörsöt a gróftól? Vagy a gróf távol volt, hiszen tudjuk, hogy sokat tartózkodott Bécsben.)

A szerződő budaörsiek ebben az okmányban 3 szabad évet kaptak. Miért kaptak csak 3 szabad évet az új telepések akkor, amikor mindenhol hat szabad évet kaptak, sőt a kamarai birtokon letelepülők olykor 12 szabad évet is? Minden bizonnyal az 1718-tól 1721-ig eltelt három évet beszámították. Így szinte biztosra mondhatjuk, hogy községünkben az új lakók 1718-ban jöttek, akkor lett a pusztából ismét falu.

HONNAN JÖTTEK A BUDAÖRSIEK?

Ha a budaörsi lakost megkérdezték, honnan jöttek ősei, rendszerint ezt a négy választ lehetett kapni: „Aus dem Schwarzwald” (A Feketeerdőből), „Aus Bayern” (Bajorországból), „Aus dem Deutschen Reich” (A Német Birodalomból), „Ich weis nicht” (Nem tudom!). Ha a származás közelebbi helyét akarta a kérdező megtudni, senki sem tudott választ adni.

Alig hihető, hogy kétszáz év után – ennyi ideje laktak már itt

a budaörsiek – senki nem tudta megmondani, honna jöttek ősei. Kétszáz év, azaz nyolc, kilenc generáció. Néhány kísérlet a felderítésére azért volt.

Joannes Helmár, a község első plébánosa 1744. március 25-én a kereszteltek anyakönyvébe beírta: 1738-tól trinitáriusok, 1743-tól ferencesek, 1744. január 13-tól kapucinusok vezették az anyakönyveket. Áttanulmányozva a törökbálinti és budakeszi plébániák anyakönyveit, sajnos, ezekben az anyakönyvekben sem sikerült az idetelepülés helyére találni. Csak a budakeszi anyakönyvben van néhányszor bejegyezve az Őrs szó.

Budaörsön az első anyakönyvi bejegyzés 1838. június 15-én történt. Ekkor Joannes Hilstandt és Dorothea Arnolt kötött házasságot. Az eskető lelkész Pater Capistranus Boss volt.

Az első anyakönyveket latin nyelven, később magyar nyelven vezették, de kevés helyen van a származással kapcsolatban bejegyzés, pl.: „Aus dem Reich”, „Aus Mähren”. Csak néhány bejegyzés mond közelebbi helynevet.

1756. november 22-től kezdve az új plébános: Ludovicus Czillich a házasulandóknál megjelöli a származás helyét, így: Buda Őrs, imperio. Később elhagyja ezt is.

Vagy talán éppen azért nincsen külön-külön bejegyzés, mert az első telepések valamennyien egy helyről jöttek volna és így a származás helyének bejegyzése feleslegesnek tűnt? Hiszen akkor mindenki ismerte egymást és csak annak írták be, aki nem „onnan” jött? Aligha! Tudjuk, hogy a toborzók sok helyről toboroztak telepéseket.

Néhány származási helymegjelölés az anyakönyvekből:

Az 1747-es házasultak anyakönyvében ez áll; Johann Christophorus Wendler aus Meissen, Herrschaftsbinder, Sohn des Wirten Johann Christoph Wendler und der Elisabeth in SEKÖL (Sachsen).³⁵

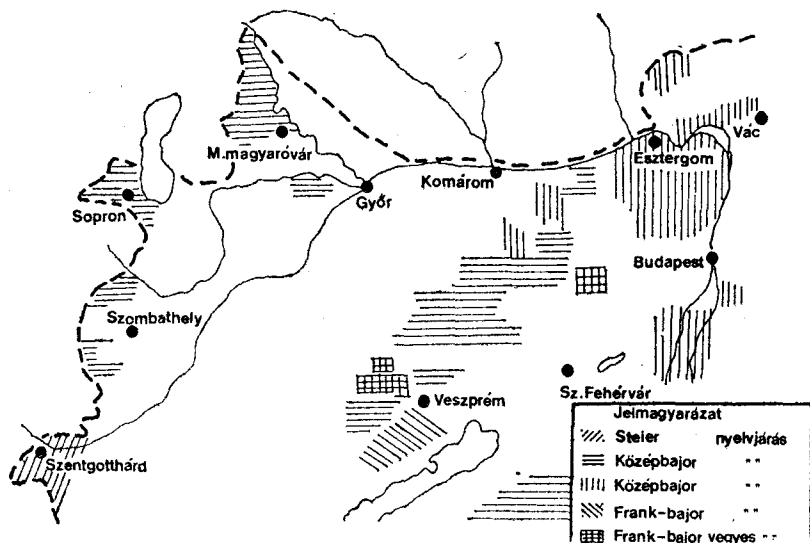
A halottak anyakönyvéből az 1758. évből: Paul Pus Chad aus dem Reich. Vagy szintén 1758-ból: Rosina, Wittwe des David Redlicher aus Iglau (Mähren).

(Arra is gondoltam, hogy a családi nevek származási helyének kutatásával is érdemes foglalkozni. Kiválasztottam néhány ritkábban előforduló nevet, pl.: Hierholz, Zirkelbach, Dörfinger Mischelberger, Richtscheid, Ruckmich, Tierhold, Helly, Tagscherer. Nem jutottam messze, mert környékünkön és a Buda környéki községekben, illetve vélt származási helyükön is léteznek ezek a nevek, de ott sincsen a származási helyére vonatkozó bejegyzés, illetve az elköltözésre, kivándorlásra vonatkozóan adat.)

Beható és hosszadalmas kutatás kell ahhoz, hogy a nevek alapján lehessen a származás helyére találni. Például a Hierholz(er) név kimondottan schwarzwaldi név, a Helly név a Biberach folyó mentén ismeretes, Hauserok élnek a Heidelberg melletti Oftersheimben, a Zirkelbach név a Schwarzwaldban fordul elő.

A származás helyének felkutatására a legbiztosabb módszernek a nyelv tanulmányozása látszik. Bár ez sem a legkönnyebb, mert a Magyarországra települt németek, akik már Buda felszabadulásának évétől egészen a XVIII. század végéig jöttek, a német nyelvterület egészéről származtak. Így az új hazában valóságos Babel keletkezett. Ott, ahová több helyről települtek, kevert nyelv jött létre, amely már igen sok nyelvész tudását tette próbára. Ennek ellenére alapot adhat az „eredeti” megállapításához, azt feltételezve, hogy a magyarországi német nyelvjárások itt, az új hazában alig változtak, ha egy helyről települtek. S amennyiben az egyes telepes csoportok egymástól eléggé izoláltan éltek, egymásra nem gyakoroltak nyelvi hatást. Új nyelvjárás csak akkor alakult ki, ha újabb csoport érkezett. Ez a nyelvi keveredés akkor viszont helyi nyelvjárás-félet alakított ki.

A magyarországi német nyelvjárások elterjedéséről ad némi képet a Dunántúl egy részét ábrázoló térkép.

Észak-Dunántúl német nyelvjárásai

Községünk lakóinak nyelvét dr. Riedl Ferenc tanulmányozta. Egyetemi disszertációjának címe: A budaörsi (középbajor) nyelvjárás alaktana. Ebben a dolgozatban kimutatja, hogy nyelvjárásunk a középbajor „ua” csoporthoz tartozik, mégpedig az ún. „donaubairisch”-hez. Ezt a nyelvjárást beszélik Alsó- és Felső-bajorországban, Salzburgban, Alsó- és Felső-Ausztriában, Dél-Csehországban és Mährenben.³⁶

Dr. Riedl is arra a végső következtetésre jut, hogy Budaörs lakosságának származási helyét kizárólagosan és biztosan nem lehet a nyelvjárásból megállapítani. Bár elfogadható az a feltevés, hogy őseink hazáját Württembergben kell keresni. Szerinte a nagy pestisjárvány után, a második telepítéskor onnan érkeztek a telepések és ezek nyelve lett uralkodó. Tudjuk, hogy 1740 után ötven új család érkezett a Zichy család hívására.

Községünk nyelvjárásában az említett „ua” csoporthoz tartozó donaubairisch nyelvjáráson kívül erősen érződik az osztrák hatás: e=ö, i=ü, például: hell=hő, viel=fü, de a bajor hatás is sok szónál megállapítható: euch (ön, önök, aink.) Erősen érződik a budai és a pesti német nyelv, mely tulajdonképpen a bécsi köznyelv (Wiener Verkehrssprache).

A németek – Magyarországon gyűjtőfogalomban „svábok” – a török kiűzése után három nagyobb hullámban – telepítési akcióban – jöttek hazánkba. Az első telepítési időszak III. Károly, a második Mária Terézia, a harmadik II. József idejében volt.

Az ország a 150 évig tartó török hódoltság alatt elvesztette lakosságának nagyobb részét, és földjének gazdasági használhatósága is teljesen visszaesett. Így az uralkodók és a földesurak elsősorban a gazdaság helyreállítása érdekében az elnéptelenedett országrészek lakosságának pótlását tűzték ki feladatul.

Már 1689-ben megjelent az ország lakosságának pótlására, az új lakosság betelepítésének módjára, mikéntjére vonatkozó királyi rendelet, mely kimondja, hogy elsősorban németeket kell az országba betelepíteni.

Az első telepítési korszakban – melynek idejét 1689–1740-ig tehetjük – a telepések Esztergom, Pest, Veszprém, Komárom, Győr, Szabolcs, Békés, Hont, Heves, Zemplén megyékben nyertek elhelyezést. Ebben az időben a magántelepítés volt előtérben.

A második telepítési időszakban a magántelepítést erősen visszaszorították, ugyanis a kormányzatnak az volt a célja, hogy a koronauradalmakat benépesítse, ezért olyan kedvezményeket biztosított – házépítést, szokásosnál hosszabb adókedvezményt – melyekkel a földesurak nem tudtak versenyezni.

A sok háborúban véglegesen elkeseredett németországi lakoságból sokan a kivándorlást választották. Jöttek Elzászból, Lotharingiából, Württembergből, Badenből, Bajorországból, Luxemburgból és Ausztriából. A telepések zöme Bánságban, Bácskában, Baranyában, Buda környékén, a Bakonyban telepedett le.

A harmadik telepítési akció folyamán az új telepések a Saarvidékről, Frankfurt és Mainz vidékéről, Hessenből és Württembergből jöttek. Ezek a telepések zömmel Bánságban, Bácskában, Pest, Esztergom, Zemplén, Tolna és Somogy megyékben lettek új hazát.

Láthattuk, hogy a bevándorlók a német nyelvterület legkülönbözőbb vidékeiről – főleg a déli vidékekről – kerültek ki, aszerint, hogy a kivándorlást szervező biztos hol tudott néhány családot verbuválni.

A betelepülők nem maguktól jöttek. III. Károly a svábkerület katolikus rendjeihez intézett felhívást, melyben az elnéptelenedett magyar tájak benépesítéséhez parasztokat kért. A felhívásra több ezernyi ember jött, hogy itt keressen hazát. Az áttelepülést hosszas tárgyalások előzték meg. Az áttelepültek tehát nem szökött jobbágyok és zömmel nem zsellérek voltak, hanem olyanok, akik szerződésben biztosított feltételek alapján hagyták el szülőföldjüket, a nagyobb szabadság, a jobb megélhetés reményében. Mert ez a nép már megelégedte az állandó háborút, a súlyos terheket, a kisebb és nagyobb világi és egyházi fejedelmi hatalmakat.

Azokét, akik szinte valamennyien XIV. Lajost utánozták, mindegyik „Versailles-t” épített magának, költséges, pazarló udvartartást tartott, és ezzel a nép vállára olyan terheket rakott, melytől az szabadulni akart.

A kivándorlás másik oka az öröklési jogban is kereshető. Az a tény, hogy például Württembergben a parasztbirtokot a legfiatalabb fiú örökölte, ott rendkívüli módon megnövelte a kivándorlási „kedvet.”

A kivándorlás okaként bizonyára a „Popularius Komissar” ígérte – szabad utazás, egészséges és termékeny vidék, elegendő föld (szántó, rét, erdő) – is hatott, hogy elhagyják hazájukat és lehajózzanak a Dunán az ismeretlen „HUNGARN”-ba, ahogy a német nyelvben Magyarországot nevezték. Talán közrejátszott az „új haza” választásában a német népet jellemző vándorló kedv is, mely régen, ma is messzire vitte, viszi a világot látni, próbálni akaró németeket.

Mint láttuk, nem sikerült hitelt érdemlően bizonyítani a budaörsiek ideérkezésének idejét. Minden amellet szól, hogy 1721. április 21. előtt jöttek (ekkor kötötték első szerződésüket a Zichyekkel). Ebben az időben ugyanis a mezőgazdasági munkák végzéséhez a szervezési, letelepedési munkákat be kellett már fejezni, így valószínű, hogy ezt megelőzően már három éve gazdálkodtak az új földön, mert a szerződés szövegéből kitűnik: „Neu aufgerichteten Und Besätzten torff Budaörs...” (Újra szervezett és telepített), ami azt jelenti, hogy már megtörtént a berendezkedés. Az alábbi szövegrészből az is kitűnik, hogy laktak itt: „... und wirklich schon Einige angefangen zu bauen.” (és valóban egyesek már építkezéshez kezdtek).

Érdekességként és tanulságként nézzük meg a német nyelven írt szerződés magyar nyelvre fordított szövegét.

„A mai, a végén írt keltezés szerint, egyrészt a gróf Bercsényi Zsuzsanna nagyasszony, másrészt a grófnő által újonnan szervezett és telepített Budaörs falu és az egykori község lakói között a következő szövegű szerződés állapított és határozott meg, tehát:

1. A fent nevezett újonnan telepítendő Budaörs falunak, amelynek telepítése és benépesítése most történik, a grófi földesúrnó megígéri mindazoknak, akik itt háztelket akarnak foglalni és azon letelepedni, hogy a mai kelteztől számítva három éven át szolgáltatás és robot nélkül lakhatnak és megfizeti a szokásos uradalmi adományokat, hogy ezen idő alatt felépítsék végleges házaikat. De ha néhányan csak egy év múlva vagy azon túl érkeznének, ők is csak a meghatározott három évre és nem tovább élvezhetik az uraságtól kapott három évet.

2. A grófi földesúrasszony megígéri, hogy a megyét és a császárt illető adókat és előfogatolások teljesítését három évre magára vállalja.

3. A kijelölt házhelyeken kívül mindenki részére egy darab szántót és rétet biztosítanak, melyek örökölhetően a házzal használhatók.

4. Megengedett, hogy mindenki szükség szerint a szántókon és réteken tuskozzon, anélkül, hogy első és második évben kilencedet kelljen adni.

5. Megengedett, hogy szőlőket telepítsenek. A grófi földbirtokos-asszony megígéri, hogy mindenki öt évre kilenced nélkül használhatja az új telepítésű szőlőket.

6. A nagyra tartott grófi földesúrasszony Újévtől Mihály napjáig fenntartja magának a bormérési jogot, mely Mihály naptól Újévig három éven át a községet illeti, de a húsévágó működte-tése egész éven át az uraságot illeti.

7. A grófi földesúrasszonyt illeti mától kezdve örökké – három szabad évet kivéve – mindennemű mezei termék kilencede, a káposztát és a bort sem kivéve.

8. A magyar királyság ezen részén szokásos heti egynapi robot helyett a három szabad év letelte után évente négy nap robotot és négy forintot fog házanként teljesíteni. A robot napokat az uraság ott és ahhoz használja fel, ahol annak szükségét látja.

9. A jelzett robot és pénzadomány alól senki nem lesz kivéve, minden lakó köteles lesz rá.

10. A szerződésbe senkit nem lehet bevonni az uradalom, illetve az előljáró uradalmi tisztviselő tudta nélkül.

11. Amennyiben a lakosság közül valaki tovább akar állani, ne mehessen el addig, míg a grófi földesúrasszonytól hozzájárulást és engedélyt nem nyert, hogy a távozó háztelke ne maradjon üresen, azt más alkalmasnak kell átadni.

Ha ez nem így történik, a község közösen viseli a felelősséget, és a kárt, mely az uraságot érte. Ezen kívül, ha néhányan kedvet kapnának és titokban megszöknének, az egész község felel azért, hogy ezek vagyonát addig őrzi, míg az uraságnak, illetve az előljáró tisztnek ezt nem jelezték.

12. Mindenki köteles házát úgy elhelyezni és építeni, ahogyan azt az uraság megparancsolta, ahogyan egyesek már megkezdtek az építkezést. Minden ház elé annyi hársfát kell ültetni, amennyi az uraság kimérése szerint szükséges, és ezeket ápolni. Ha egy kimaradna, helyette másikat ültet, hogy ne legyen hiány.

13. Nem megengedett, hogy mindenki tetszése szerint döntse a fákat, mert egy bizonyos terület lesz kijelölve, ahonnan a szükséges fát kitermelni és hazavinni lehet. Különben büntetés terhe mellett tilos a fakitermelés, a ló és a kocsis záloglásra kerül.

14. Mindenki köteles az urasági gazdatiszteknek engedelmeskedni és mindenkor kellően tisztelni, mert ezek az uraságtól előljárókul vannak kijelölve.

15. Ez a szerződés, mint ahogyan már jelezve van, a mai nappal érvénybe lép.

Ezerhétszázhuszonegytől ezerhétszázhuszonhétig lesz érvé-

nyes, de a hat évből az első három év szabad, a második három évet pedig úgy tartjuk, ahogy fent megjelöltük. Az urasági bért évnegyedről évnegyedre becsületesen, hűségesen megfizetjük, hogy vesződség nélkül újra megerősítve lehessen.

Ez a szerződés kétoldalúan aláírva és tanúk előtt készült. Mivel jelenleg az újonnan települt Budaörs falunak nincsen saját pecsétje, így hát a lakók megbízottjai tanúként a szerződést megerősítik, akik egy példányt kaptak belőle.

Kelt Zsámbék, 1721. április 21.

Zichy Zsuzsanna született Berchény, Senn Sebestyén, Dintzl Keresztény, Singer András, Freu Simon, Kessler Ádám.”

Az 1721. április 21-én kötött szerződés minden bizonnyal a magántelepítők honi telepítési szerződéséek mintájára készült. A szerződési tételek között igen súlyosak is vannak (lásd; 1., 2., 11., és 14. pont!), melyek elgondolkoztatóak.

Miért vették be a szerződésbe azt a kitétel, amely az esetleg a szerződés megkötése után letelepülőktől a háromévi adómentességet megvonja, illetve csak annyi időre adja meg, amennyi még az egész községnek hátravan?

Miért mentek bele abba a súlyos megkötésbe (11. pont.), amely lényegében szinte lehetetlenné teszi a szabad költözködést?

Miért fogadták meg, hogy az uradalom tisztjének engedelmeskednek? (14. pont.) Miért került a szerződésbe az a pont (2. pont.), amelyben a földesúrnő védelmét kötik ki a vármegyével és a császári fogatigénylések ellen?

A szabad költözködés jogának megkötése, illetve az ennek megakadályozására vállalt közös kezesség veszélyeztette a szabad jobbágy jogállását.

A szerződésből nem tűnik ki plédául az, hogy az egyes „Haus Ställe”-hez mekkora szántó, rét, legelő, stb. tartozik, továbbá az sem, hogy hány ilyen „Haus Ställe” lett kialakítva.

Nem ismeretes, hogy a települt lakosság száma mekkora volt, nem tűnik ki a szerződésből sem. Van, aki 500 főre teszi a lakosság számát – akkoriban még családokat számoltak. Utóbb egy-egy ilyen család létszámát átlagosan 5 fővel számolták. Ez azt jelenti, hogy száz család települt volna Budaörsre, ami soknak látszik, hiszen a megmaradt vármegyei adatok mást mutatnak! A megyei összeírás célja is a lakosság létszámával kapcsolatos adatok pontatlanságára: „Szám szerint és helységek szerint még nehezebben foglalható össze az 1728-ig megyénkbe telepített idegen országbeliek bevándorlásának története.”

Mindent összevetve 26 családnál, 150 főnél aligha számolha-

tunk többet. Bél Mátyástól tudjuk, hogy akkor községünk „csekély falu, mely kevésel ezelőtt telepített német lakosokkal”.

Ha a szomszédos községek telepítésének idejét és lakosságának számát tanulmányozzuk, okvetlenül fel kell vetni azt a kérdést, miért nem telepítettek községünkben is a Zichyek, mikor itt a mai Béke tér 12. szám alatt „váracsszerű kastélyuk volt.” Talán a bérbeadás akadályozta (a Zichyek akkor igen gyakran pénzügyi nehézségekkel küzdöttek), vagy talán azért nem, mert már ekkor sem volt biztos a család birtokjoga?

Feltűnő például, hogy a budaörsiek nem Zichy Péterrel, hanem annak második feleségével, Bercsényi Zsuzsannával szerződtek.

Tudjuk, hogy Zichy Péter első házasságából származó gyermekek állandóan perben állottak mostohájukkal. Ismeretes az a per is, melyet az óbudaiak folytattak a Zichy család ellen. Későbbi kimenetelét egy levéltöredék sejteti (talán ezzel van községünk sorsa is kapcsolatban). Szársz György personalis – Budafok akkori földesura – írja 1718. március 26-án Bécsből Zichy Péternek: „Én Naghodnak régtől fogvást Semmi tudósítását nem vettem, hol létit Sem tudom Naghodnak, azonban az Óbudaiak újabban nyugtalankodnak s – az F. Aulica Camara nagyon Párt yokat akarja fogni, e Napokban Mi Groff Löwenburg ur Eo Nagha megh Szóllított, S jelentette, hogy el tőkellt Szándéka az Camaranak Ó Budaát vegyék el Naghottul, s Fel séges Asszonyunk Pemlijává tegyék.”

Egy másik levélben, melyet 1720. március 19-én Pozsonyból keltezve Hergécz János ír Zichy Péternek, világossá válik, hogy a birtokjog igazolásával baj lehetett: „Ami pedig az Budakeszi, Budaörsi és Csiki mentalisokat illeti, megvallom tiszta Szívemből szolgálnék Méltóságodnak, csak itt találkozhatnánk de migh tudtomra olvasta azon helyek és puszták mentalisa, ha Isten segít ide hozza kész vagyok az Indegehez Méltóságodat communicálnom.”³⁷

A két idézett levél is világosan megmutatja, hogy a Zichy család birtokjoga nehezen lehetett igazolható. Többször szükség lett volna a határlevelekre, amelyek valószínűleg hiányoztak.

Úgy látszik, a gróf összeköttetések révén kísérelte meg birtokjogát az udvari kamaránál biztosítani. Ami különösen nehéz volt, mivel a birtokokat a királyné udvartartásának jövedelméül szánták. A törvényes alapot a középkori jog biztosította, ugyanis a birtokok akkor a király tulajdonában voltak.

A visszaszerzéséhez a NEOACQUISTICA rendelet adta a lehetőséget, amely elrendelte a török uralom alatt gazdátlanná vált birtok jogának igazolását. Ez szinte lehetetlen volt, mivel az oklevelek és a birtokosok a 150 évig tartó hódoltság alatt elpusztultak.

Zichy Pál annak idelyén hét falut kapott a komáromi váruradalomból. Zichy István 1659-ben az óbudai és a visegrádi uradalmak mellé Pilis megyében 11 helységet és még Budaörsöt szerezte meg hozzá, de csak fiúági örökjogon. Nyilván Budaörs, Budakeszi és Csik hovatarozása volt a kérdés. A Zichyek, valószínűleg a komáromi várhoz tartozás mellett kardoskodtak, hiszen az abból szerzett birtokokat nem vitatta senki, csak az 1659-ben szerzettek.

Félretéve azt a kérdést, vajon a Zichyek birtokjogának bizonytalansága miatt késett-e a község betelepítése, vizsgáljuk meg behatóbban a vármegyei iratokat, amelyek a betelepített lakosságról szólnak. A már idézett „Az adózó családok alakulása Pest megyében” című, keltezés nélküli jelentésből, amely 1760 után készülhetett, láthatjuk, hogy a zsellér családok hiányoznak.

Megyénkben, 1728-ban, az országos összeíráskor ezt olvashatjuk:

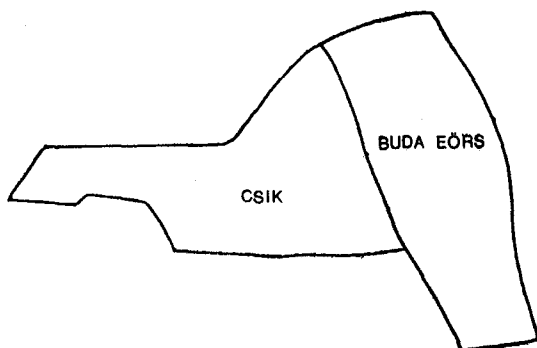
„A Pilis járás faluiban az új jövevények első esztendei mégis elég nyomorúságosak, az összeírók szerint szegényen élnek és évek telnek még el, mire házaikat felépíthetik.”³⁸

A telepések életére vonatkozóan egy másik jelentésből is értékes adatok birtokába juthatunk. Olyan adatokra, amelyekből világosan látszik, hogy az új telepéseknek bőven jutott a gondból. Ezek az adatok arról is sejtést adnak, hogy nem egyforma anyagiakkal indulhattak a telepések: „Mert a betelepülők vagyoni állapota igen különböző” – mondja a jelentés, majd így folytatja: „A budaörsi telepések igen szegények, a 31 facultatem non habens zsellérnek valójában a két kezén kívül semmi je sincs, az 5 jobbágnak és 18 házas zsellérnek is csak 6 jármás ökre, 20 lova és 16 tehene van.”³⁹

Az irat 1730-ban keletkezett. Akkor, mint láttuk: 26 bevándorolt jobbágy volt, zsellér nem volt feltüntetve; két év múlva homlokegyenest más adatok szerepelnek.

Mi lehetett az oka annak, hogy ennyi nincstelen zsellér zsúfolódott itt össze? Ha összeszámoljuk a családokat, 50 családról van szó, ami kb. 250 fős lakosságot jelentett, arra a következtetésre kell jutni, hogy ezek a családok a szervezőktől fél-

revezetve jöttek el és egyelőre várakoztak. Éltek, ahogyan tudtak. Megjegyzendő, hogy a zsellérek megítélése igen különböző módokon történt. A falvakban a bíró és esküdttársai minősítették a lakosságot a dicitalis összeírásokkor.

Budaörsi határ a Zichy család idejében

Vajon hány telkes gazda volt, aki „Haus Ställe”-t kapott 1721-ben a szerződés megkötésekor? Erre a kérdésre egyelőre nincsen még válasz. Nincsen magyarázat arra sem, miért települtek ide őseink, mikor itt csak $\frac{3}{8}$ -nyi telket kaptak, meglehetősen gyenge minőségű földeken és viszonylag nagy megkötöttségekkel.

Nem tudjuk a későbbi adatokból sem, a $\frac{3}{8}$ -os telkek kiknek a birtokában voltak. Nem ismeretesek az első gazdák.

Galgóczy 1877-ben Pest megyéről írt monográfiájában olvasható: „... 13 egész telek van a községben, melyet $\frac{3}{8}$ telekszámra 39 gazda bír.” Százötven évvel a település után!

Más adatok szerint csak 35 gazda „birta” a $13 \frac{1}{8}$ telket.

Valószínűleg ez a helyes adat, hiszen 39 gazdának $117/8$ kellett volna! Tizenhárom egész telek $104/8$ tesz ki.

Ismeretes, hogy a budaörsi határ igen kicsi volt, így nyilván kevés lett a telkes gazdák száma. Budaörs területe a Kneidinger Atlasz szerint (LXXXVI. lap!) 1744 Jugera. Ebben természetesen nincsen még benne a Csik pusztja területe, amely 2048 $\frac{3}{4}$ Jugera volt. Csik pusztja birtoklásáért Budaörs és a szomszéd községek hosszú harcot vívtak.

Nincs tisztázva a Zichy családdal kötött szerződésekben sehol sem, hogy a 3/8-os telek valójában hány holdat jelent.

(Megjegyzendő; a telken a szántóföldi területet értik, ami országosan változott.)

Az említett Kneidinger Atlasz Budaörs egész területét 1744 holdnak (Jugera) mondja és hozzáteszi, hogy „Sess./43 20/40”. Ez azt jelenti, hogy kerekén 40 hold jutott egy sessiora. Így a 3/8-os – ekkora telket kaptak a letelepült gazdák – 15 hold szántóterületet jelenthetett.

A budaörsiek 1727. április 21-én – Zsámbékon – megújították szerződésüket. Ez a szerződés az 1721-ben kötöttnél kedvezőbb volt, mert az új szerződésben csak nyolcnaponként voltak robotra kötelezve, az előző négy naponkéntival szemben, sőt most már megtoldották: „...der fuch hat, mit fuch, der kenns hat ohne selbigen.” (Akinék állata van, állattal, akinek nincs nélküle.)

Ez a kedvező robotteljesítés figyelemre méltó, mert kedvezményt jelent a telepéseknek akkor, amikor ebben az időben a földesurak általában szigorúbb feltételeket szabtak az újabb szerződések megkötésekor, mondván, most már többet is bírnak.

Miután az első hat év lejárt, a telepések úgy-ahogy megteremtették életük folytatásához a feltételeket. A további szerződéseket háromévenként újították meg, így 1730. április 24-én Budaörsön, 1733. április 24-én Óbudán. Az utolsón ismét hat évre szólóan kötötték meg a szerződésüket. Ezen a szerződésen már ott találjuk a község pecsétjét, melynek felirata:

Budaörscher gemein insigel

A szerződéseket mindig a község vezetői írták alá. Feltűnő, hogy a szerződéseken az aláírások tanúsága szerint a község vezetői mindig mások.

1733 után már nincsen szerződés. Községünkben is gyakorlattá vált az az országos szokás, amennyiben nem újítják meg a korábban kötött szerződést, akkor az folyamatosan érvényes.

A telepések későbbi utódai szeretettel emlékeznek a Zichyekre, akik nemcsak a letelepülőkkel voltak emberségesek, hanem a meggyökerezettekkel is.

A Zichyek felvilágosodott, művelt emberek lehettek, akiket áthatott a felvilágosodás korának az a szelleme, mely az ő korukban vallási szellemben diktált jót tenni az alattvalókkal. Földesúri kötelességét azok emberi, gazdasági és műveltsé-

gi előrehaladását biztosító tevékenységben látta. Zichy Péter-ről tudjuk, hogy magyar nyelven verseket, német nyelven imakönyveket írt. Zichy Miklós kedvelte a művészeteket és maga is zenélt. Zichy Péterné és Zichy Miklósné templomok építésével és azok berendezésével szerzett tiszteletet.⁴⁰

A letelepülő budaörsiek, miután a letelepedés utáni nehéz gazdasági helyzetükből szorgalmuk, kitartásuk, elszántságuk eredményeként kiemelkedtek, hozzákezdtek lelki és műveltségi szükségleteik kielégítéséhez.

A hagyomány szerint hozzáfogtak templom és iskola építéséhez, melyhez a földesúr tetemes segítséget adott. Rejtély, honnan teremtették elő ehhez a vállalkozáshoz már 1738-ban – 20 évvel a letelepülés után – a szükséges pénzt, mikor 1728-ban még nagyon szegények voltak!

A budaörsiek első temploma a jelenlegi helyén állott. Hogy ez az első templom a középkori királyi kápolna helyén állott volna? Erről senki sem tud semmit, hiszen írásbeli nyoma nincsen. Dr. Auberman Miklós, volt plébános a plébánián lévő német nyelvű kéziratában – melyben a templom történetével foglalkozik – azt állítja, hogy a templom a középkori templom romjaira épült. 1725-ben a középkori templom romjaiból az alapok még látszottak. A felmenő falak köveit a törökök Budára vitték. Tény, a jelenlegi templom környékén sok az oda nem való terméskő, és itt-ott egy-egy szabályos, megmunkált kő is található. Az 1975-ben, közvetlenül a templom előtt, kb. 3,5 m-nyire lefektetett vízvezeték csöve több régi síron és egy terméskőből kirakott kriptaszerű síron haladt át. Ugyancsak sírok és kövek kerültek elő 1974-ben a telefonkábelek fektetésekor. A kábelek kb. 2 m-nyire haladnak a templom főbejárata előtt.

Az iskola a templom mögött épült. Eddig még nem sikerült megállapítani azt, hogy a mai Esze Tamás utcai iskola legrégebbi része az 1738-ban épült iskola egy része lenne.

Egy 1738 júliusában kiállított nyugtáról tudjuk, hogy Matthias Modlhammer óbudai ács a templomon végzett ács munkáért 181 forint 27 krajcárt, az iskolán végzett ács munkáért pedig 47 forint 30 krajcárt vett fel.

A templom és az iskola építése arról tanúskodik, hogy az alig 20 éve letelepült lakók megtalálták helyüket.

A kialakuló általános jólét elején olyan csapás érte a lakosságot, az egész környéket, az országot, mely szinte végpusztulással fenyegette a községet. 1739 tavaszán pusztítani kezdett a pestis.

A szájhagyomány szerint az emberek szinte fatálisan belefőrdtek a végzetbe, felvették a halotti szentséget, végrendelkeztek, lefeküdtek és várták a halált. Az emberek elgyengültek, testük felpuffadt, bőrük elsötétült, két-három nap alatt meghaltak.

A járvány hónapokon át dühöngött. Volt nap, amikor 6-8 halott is volt. Ez a pusztító járvány olyan mély emlékeket hagyott az emberekben, hogy a késői nemzedékekben is tovább élt.

A Zichy család a nagy járvány megszűntével számba vette a veszteségeket. Az Országos Levéltárban, a Zichy család anyagában található egy irat, amelyben Óbuda, Budaörs és Buda-keszi pestisben elhaltak nevét tartalmazza. Az írás összesen 888 személyt sorol fel, anélkül, hogy az elhalt lakhelyét megjelölne.⁴¹

Dr. Riedl, aki a Zichy család levéltárát 1930 elején, még eredeti tárolási helyén tanulmányozta, talált egy névsort a pestisben elhalt budaörsiekről. Ez a lista 259 személyt sorolt fel. A pestisben elhaltak miatt a község lakosságának száma erősen visszaesett.

1756-ban, a plébánián lefolytatott canonica visitacio szerint a község lakossága - tizenhat évvel a rettenetes pusztulás után - 785 fő. Annak ellenére, hogy 1740-1744 között a Zichy család újabb ötven családot telepített le. A község lakossága ezzel kb. 250 fővel nőtt.

A természetes szaporodást figyelembe véve, a pusztító vész után a község megmaradt lakosságának száma 250 fő körül lehetett, ami azt jelenti, hogy a lakosságnak kb. 50%-a pusztult el.

1758-ban meghalt Zichy Miklós, a község földesura, aki a budaörsieknek „kegyes ura” volt.

1765-ben a község életében óriási változás következett be. A Királyi Kamara a Zichy családdal szemben most érvényesítette az 1659-ben szerződésben lefektetett jogát. A hosszú éven át folytatott pereskedésből a kincstár került ki győztesként, így a budaörsieknek új földesura a Királyi Kamara lett.

A budaörsiek ebből az alkalomból levélben köszönték meg Zichy Miklós özvegyének, gróf Karancsberényi Berényi Erzsébetnek a hozzájuk való jóságát.

„Ő exelenciája és nagyméltóságú Karancsberényi Berényi grófnőnek az elhunyt nagyméltóságú Istenben nyugvó vázsony-

kői Zichy Miklós gróf özvegyének, a mi legkegyesebb aszszonyunknak, alázatos tisztelettel Buda-Eörs község.

Nagyméltóságú Nagyasszonyunk mindig kegyes volt alázatos cselédeihez, akiket gazdagon gyarapodni engedett, akit mi alázatosan tisztelünk és abban a reményben élünk, hogy továbbra is így lesz majd, de most azt kellett tapasztalnunk, hogy védelmét, melyet alattvalóinak eddig nyújtott, tovább már nem nyerhetjük, mivel új uraságnak lettünk alattvalói.

Így, Nagyméltóságú Grófnő újból kifejezzük legmélyebb hálaikat. Hálásak leszünk életünk végéig, dicsérni fogjuk, soha el nem múló köszönetet mondunk.

Nagyméltóságú Grófnőnek alázatos és engedelmes

Buda-Eörs
község”

A KIRÁLYI KAMARA

A Zichy család majd 100 évig volt községünk területének tényleges földesura. Amennyiben viszont azt a budaörsiek betelepülésétől számítjuk, akkor közel 50 évig.

1764-ben a Királyi Kamara lett a földesúr. Budaörs a Királyi Kamara óbudai uradalmához tartozott, annak egyik kerülete volt. Az uradalomnak négy kerülete volt: Óbuda, Bogdány, Zsámbék és Budaörs. Ennek később a jogutódja a Korona Uradalom volt, melynek a nagybirtokok államosításáig volt itt birtoka. A Királyi Kamarának még az 1880-as években is voltak községünk területén birtokai (házak, uradalmi gazdasági épületek, szántók.)

Az 1778-ban készült Kneidinger Atlaszban a felirat: Haupt Charten von der ganzen Königlichen Kronherrschaft Alt- Ofen-, melyben olyan feljegyzések vannak, amelyek érdekes adatokat szolgáltatnak községünk területére vonatkozóan.⁴²

Dorf Buda Eörs

Urbarial Session	13 1/8
Freye Session	3 3/8
Bauern Häuser	35
Klein Häusler	144

A lakosság számáról is értékes adatot közöl a térkép.

Männlich	Weiblich	Männlich	Weiblich
über		unter	
Fünfzehn Jahren			
338	423	185	197

A lakosság száma tehát 1 143 fő, ami azt jelenti, hogy a lakosság 13 év alatt 255 fővel nőtt. Ez már megfelel a normális adatoknak.

Ugyancsak adatokat ad a térkép a község állatállományáról és egyes létesítményeiről is.

Allatok:

Ló	148
Csikó (Füller!)	10
Ökör	103
Tehén	514
Borjú	50

Létesítmények:

Bach	
Műhler	-
Donau	
Ziegelofen	-
Kalkofen	-
Steinbruch	1

Vessük össze az adatokat az 1784–1787 között végzett első magyarországi népszámlálási adatokkal!⁴³ A zsellércsaládok száma erősen változott, ami hat-hét év alatt alig képzelhető el.

Budaörs község birtokosa a Kamara.

229 ház 298 család

Jogi népesség	1 407 fő
Távollevő (—)	6 fő
Idegen (+)	16 fő

Összes népesség 1 417 fő

férfi 281 házas

397 nőtlen

nő 739

pap 2

tiszttségviselő 1 fő

paraszt 35 fő

Polgár, paraszt örököse 29 fő

zsellér 265 fő

Szabadult katona 2 fő

1–12 éves 214 fő

13–17 éves 69 fő

Egy másik iratból kitűnik, hogy ebben az időben a budaörsieknek már szűk volt a határ. 1766-ban Óbudán a községi bíró, Antoni Michelberger a csiki pusztá bérletéről tárgyal, illetve köt bérleti szerződést Antoni Grassalkovicssal.⁴⁴

Egyébként a csiki pusztá megszerzése 100 éven át adott gondot a község lakosságának. A csiki pusztá megszerzése érdekében a torbágyiak, a törökbálintiak és a budakesziek is mindent elkövettek. Végül is a budaörsieknek sikerült a csiki pusztá nagy részét bérbé venni.

1832-ben Óbudán a budaörsiek az uradalommal szerződést kötöttek a csiki pusztá és a budaörsi határban az alábbi ingatlanok bérbévételeivel kapcsolatban.

Az alábbi földeket bérelték akkor:

Allodial, oder Schafler Acker	6 Joch
Herrschafts Acker	129 2/8 Joch
Herrschafts Wiesen	37 1/8 Joch
Im Predio Csik de Allodial Acker	647 6/8 Joch
Zusammen:	820 1/8 Joch

Jedes Joch zu 2 Forint 30 Kreuzer.

A már említett Kneidinger-féle Hauptatlas, községünk mai határának egy részéről – a csiki határrészről van szó, melyet elődeink az uradalomhoz való csatoláskor azonnal meg akartak szerezni –, közöl érdekes adatokat.

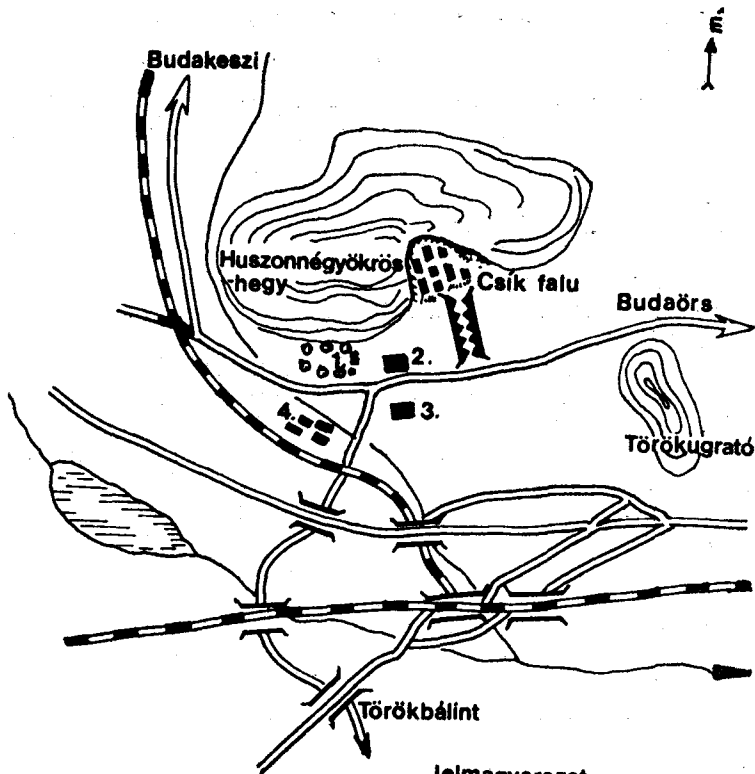
1778-ban már megvolt a Csiki Csárda. (Nem a mai!) Ez a csárda még 1945 után is működött (az utolsó korcsmáros Windeisen György volt, aki azt bérben használta.)

A csárdától Budaörsre menve kb. 300 méternyire egy horhos tart a hegynek. Ennek a horhosnak a végén, a hegy oldalában van Csik falu jelölve. A térképen 12 ház van berajzolva. A Csárdával szemben, féljobbra, a Csiki patak jobb partján van a három épületből álló Bienen Garten (Méhes) bejelölve. A rét, amelyen a patak átfolyik, Valinka Wiesen névvel van jelölve. A térképen a mai Törökugrató Csiker Bergnek van feltüntetve.

Csik falu középkori temploma a török időkben elpusztult, de a templom-romok még a budaörsiek betelepülésekor álltak.

A templom köveit 1725-ben a Zichyek Óbudára szállították.

A budaörsiek vágya – egészen a legutóbbi időkig – mindig a föld megszerzése volt. Mindent elkövettek földjük gyarapítá-

Jelmagyarázat

1. Galamblövdő-tér
2. Régi Csiki csárda
3. Nyugdijasok kertje
4. Bienengarten

Részletraajz a Haupttaulas alapján

sára. 1828 és 1844 között már olyan nagy volt a földéhség, hogy újabb telkek kialakításával kellett ezt csillapítani. 1828 és 1844 között az úrbéri telkek száma a $13 \frac{1}{8}$ -ról $81 \frac{1}{4}$ -re nőtt, ami csak úgy volt lehetséges, hogy az uradalom úgynevezett allodial földeket (nemesi föld), illetve a csiki pusztát is kiosztotta.

Arra vonatkozóan, hogy kik voltak azok, akik az új földosztásnál telkes gazdák lettek, nincsen adat.

Érdekes viszont az az 1880-ban készült névsor, amely a tagosításkor készült. A tagosított úrbéres telkes gazdák száma 35 volt.

A tagosítással kapcsolatban igen sok volt a huzavona. Évekig nem jutottak semmire a hatóságok. A szolgabíró, a megye, a helytartótanács, a bíróság is különböző véleményen volt, hosszas pereskedés folyt. A perben a községet Hoblik Adolf tinnyei ügyvéd képviselte. A per a Királyi Hétszemélyes Tábláig is elkerült, amely elutasító határozatot hozott.

A közölt kimutatás után annak a 298 zsellér birtokainak felsorolása következik, akiknek földjük volt, majd az a 24 „új házas zsellér”, akiknek szintén birtokuk volt.

A tagosításkor a zselléreknek „Alte Häusler”-eknek is – nyilván régi joga – „Kukurutz Garten”-t osztottak. 150 öl hosszú és 5 1/2 öl széles volt egy ilyen telek, melyet az uradalom viszsza követelt. A lakosság követelésére 81 aláírást tartalmazó kérelmet adott be a község képviselőjében Hoblik Adolf ügyvéd az alispánhoz: „Tekintetes Alispányi Bíróság! A budaörsi úrbéres perben az uradalom által benyújtott keresetlevélre 30 napok alatt az ellenbeszédet kelletvén beadni – miután az uradalmi keresetlevél azt állítja, hogy a zselléreknek külső birtokuk nincsen – csatolt azok úgynevezett kukorica földek emberi emlékezetet meghaladó idő óta jelenleg is birják – melyek állítólag irtómányok és melyek eránt már több ízben panasz emeltetvén – az arra vonatkozó iratok a N. Cs. M. Kir. Helytartótanács levéltárában léteznek – azért, hogy a zselléreknek ebbeli jogos követelésüket a perben kellően igazolhassam – esedezem méltóztassák a M. Kir. Helytartótanáctól minden az érintett földekre vonatkozó iratokat bekérni és azoknak megtekintését nekem megengedni.”⁴⁵

Úgy látszik, később a volt zsellérek sikeresen érveltek az uradalommal szemben, mert a tagosítás befejezésekor 1879. április 26-án „húztak” a legelőket illetően.

A többi földet ugyancsak „sorshúzással” adták ki. Az irat jegyzet rovatában ez olvasható: „Kihúzta Bauzner József.”

Az iraton a következő feliratú pecsét van: „*Budaörs jegyzői hivatala 1875.*”

1880. július 9-én aláírták a tagosításról szóló jegyzőkönyvet. A tagosítást feltüntetető térképen az alábbi záradék van: „Ezen térkép a helyszínen tett és a végrehajtási jegyzőkönyvben körülírt próbamérések és számítások után, úgy ez egyes birtokok, mint az összes dűlők méreteit tekintve a helyszínével és a

valóságnak megegyezőnek találtuk és meghitelesítettük azzal a megjegyzéssel, hogy a hitelesítés a belsőségekre nem terjed ki." Az iraton az alábbi szövegű pecsét van: „Pestvidéki Királyi Törvényszék Pesten”. Az irat aláírói: Fegyveres Adám hitelesítő mérnök, Béres János pestvidéki törvényszéki bíró. A tagosítást Papp Zsigmond urb. szab. mérnök végezte 1879-ben. A tagosítás térképei a tanácsházán ma is megvannak.

A tagosítás befejeztével az uradalomnak még mindig maradtak földjei a község határában. Megmaradtak az uradalom épületei és az erdő nagyobbik része, miután a volt úrbéres gazdák az erdő egy részét megkapták. Az uradalomnak 754 holdnyi területe marad, a volt úrbéresek 575 kat. holdat kaptak.

A volt úrbéresek utódainak még 1946-ban is megvolt az erdejük. Ekkor még erdőbirtokossági társulat néven bírták az 575 kat. holdnyi birtokot, melyet természetesen közösen használtak az állami erdőhivatal felügyelete mellett.

Az 575 kat. holdnyi birtok a mai megnevezéssel a következőképpen oszlott meg:

- 1 kat. hold szántó
- 2 kat. hold rét
- 313 kat. hold erdő
- 251 kat. hold legelő
- 8 kat. hold adó alá nem eső terület.

A volt úrbéresek közös birtoka 68 1/3 részre volt osztva, melyet utoljára 1946-ban 54-en birtokoltak. Ez azt jelenti, hogy egy erdőrészt (Waldanteil) kerekén 8 kat. holdnyi birtokot jelentett. (Bizonyára észrevették: kezdetben volt kerekén 13 telek, később 81 telekre nőtt a telkes gazdák száma, de csak 68 gazdának jutott erdőrészt.)

Annak idején az Erdőbirtokossági Társulat ügyeit egy 7 főből álló bizottság intézte. Az Erdőbirtokossági Társulat utolsó elnöke Schust Dezső, titkára pedig Komjád János, a régebbi elnök volt.

1951-ben megszűnt az Erdőbirtokossági Társulat, a birtok állami tulajdonba került. 1957-ben az állam visszaadta a birtokot, ekkor a Vörös Csillag Tsz használta. 1962-ben az állam véglegesen a Pilisi Erdőgazdasághoz csatolta.

III.

GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

NÉHÁNY NÉPESEDÉSI ADAT

A lakosságra vonatkozó adatok összegyűjtése nemcsak a régmúlt időkre visszamenve nehéz, hanem sok tekintetben ma is az. Ezek közül talán a létszám adatok összegyűjtése látszik a legkönnyebbnek. Sokkal bonyolultabb feladatot jelent a lakosságot jellemző adatok beszerzése, a nemzetiségi hovatartozás, a foglalkozási, a lakás, az ipari, a kereskedelmi, a közlekedési, az egészségügyi, a művelődésügyi, a vallásügyi, a népszokások stb. területén.

Pontos népesedési adatok a középkorról természetesen nem állnak rendelkezésre. Annyit tudunk, hogy Zsigmond király 1390-ben a kevés lakossal bíró ERS és Sadad helységeket az esztergomi káptalannak adta. A török háborúk alatt a lakosság száma erősen megcsappant, majd lassan ismét növekedett. A gondosan vezetett török adóösszeírásokból még a lakosság, illetve az adókötelesek névsora is megmaradt. Buda visszavételekor a vármegyei összeírás szerint községünk pusztá, lakatlan volt.

Az első nem számszerű adatot az 1728. évi vármegyei összeírás adja. Ebből az összeírásból megtudjuk, hogy községünkben 5 jobbágy család, 31 zsellér család, 18 házas zsellér család van. Ez összesen 54 család, ami azt jelenti, hogy mintegy 250 fő a község lakossága. Ez igen szép szám.

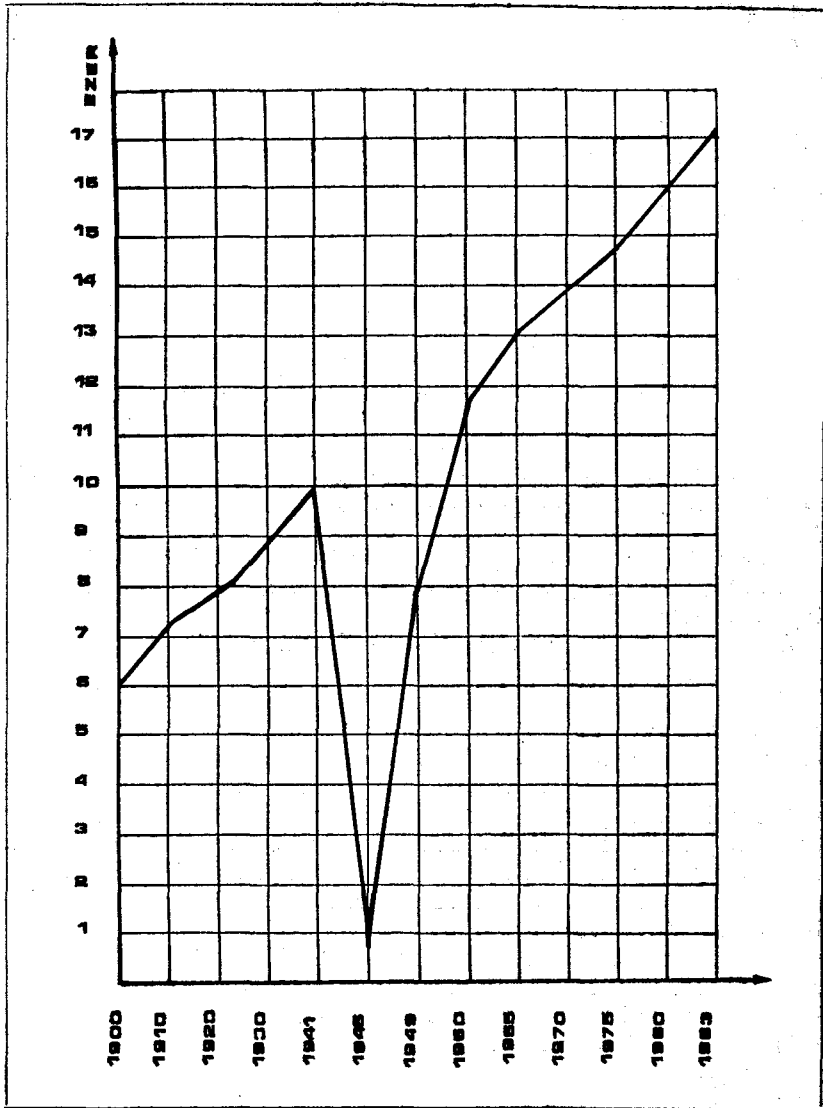
Községünkben 1744-ben 81 családot, 1760-ban 142 családot mutat ki a megyei összeírás (83). Az 1756. évi templomi vizitáció 785 főt számlál. Amikor 1764-ben a község földesura a Királyi Kamara lett, már 920 fő volt a község lakossága.⁴⁶

1780-ban 1350 német és 4 szláv lakos élt a községben. Az első magyarországi népszámláláskor. 1784-ben a lakosság 1417 fő volt.

1821-ben 2 139 német és néhány fő magyar és szerb, míg 1837-ben 2223 fő a község lakossága.

1850. június 24-i keltezéssel a helyi kereszteltek anyakönyvében ez áll: „A militáris összeírás szerint Buda-Eörs lakossága 2398 fő.”

Budaörs lakosságának alakulása

1851-ben 2677, 1869-ben 3449, 1877-ben 3755 fő a lakosság. A későbbi időkről már a Statisztikai Hivatal bőven közöl adatokat a 10 évenként megismételt népszámlálások alapján.

Budaörs lakosságának jelenlegi száma nem csak a természetes szaporodás eredménye! A természetes szaporodásból eredő népességnövekedés 1941-ig követhető. Addig a beköltözés elenyészően kevés volt. Egy-egy egyedülálló férfi beköltözése is csak ritkán történt. Egyedülálló nő pedig szinte soha sem költözött a községbe. Családok is csak nagyon ritkán jöttek.

Ha a népesség természetes szaporodását vizsgáljuk, érdekes dolgokra lehetünk figyelmesek. Vegyük vizsgálat alá a XIX. század második részét.

1851-ben 2 677 fő volt a község lakossága, amely 1900-ra már 6104 főre nőtt. Ötven év alatt a lakosság 127⁰/₀-kal növekedett.

1900-ban községünkben 289-en születtek, azaz 4,8⁰/₀-os volt a természetes szaporodás, de 228-an haltak meg, így a természetes szaporodás végeredményben 1⁰/₀-ra csökkent. Az 1900-as természetes szaporodás nagy visszaesést jelent az előző évekhez képest.

A későbbiek során a népesedés emelkedése továbbra is tartott. Többször, eddig még ki nem derített okok miatt nagy ingadozás tapasztalható.

Az első és a második világháború alatt a természetes szaporodás nem változott számottevően.

Községünk életében az 1946. évi kitelepítés olyan változásokat hozott, amelyek lényegében megszüntették a község jellegét. A lakosság 92⁰/₀-a kényszerült elhagyni lakóhelyét, szülőföldjét.

1949-re a község lakossága már újból 7639 főre nőtt. A következő évek helytörténeti feladata lesz megállapítani azt, hogy honnan jöttek az új lakók. Különben az ő utódaik sem fogják majd néhány év múlva tudni, őseik honnan települtek ide.

Jöttek az ország minden részéből, Erdélyből, Csehszlovákiából, és főleg a fővárosból.

Községünk lakossága állandóan nő. A főváros közelsége vonzza az embereket. Meg kell azonban állapítani, mintha az utóbbi időben más tájegységek ipartelepítése következtében némileg csökkenne az ideáramlás.

Ha községünk lakosságát anyanyelvi hovatartozás szerint vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a letelepüléstől kezdve a kitelepülésig – az ún. magyarosítási évek, évtizedek kivételével – (1910. és 1920. évi népszámlálás) mindig a német anyanyelvűek voltak többségben,

Az alábbi táblázat a lakosság anyanyelvi megoszlását mutatja

Anyanyelv					
Év	Össz. létszám	Német létszám	%	Magyar létszám	%
1869	3339	4000			
1880	4376	4224	95,5	152	3,5
1890	5281	4973	94,0	308	6,0
1900	6104	5699	93,4	405	6,6
1910	7395	4426	60,0	2969	40,0
1920	7957	7427	93,4	530	6,6
1930	9006	7109	79,0	1897	21,0
1941	9814	?		?	

Az 1941. évi népszámlálási adatokra vonatkozóan nem sikerült tájékozódni.⁴¹ 1910-ben viszont valószínűleg a magyarság etnikai gyarapítása folyt.)

1983-ban Budaörs lakóinak száma: 17 062 fő volt.

A Budaörshez kötődők számát növeli a hétfélig telkek tulajdonosainak folyamatos növekedése. Jelenleg több mint öt-ezer ingatlan található az üdülővezetben, amely hétféligeken mintegy tízezer fővel növeli a településen tartózkodók számát, és ezzel az ellátásuk feladatait is.

Budaörs lakossága az 1984. május 1-i adatok alapján:

állandó lakos:	18 922 fő
ideiglenes lakos:	4 254 fő
összesen:	23 176 fő

A LAKOSSÁG FOGLALKOZÁSA

Budaörs lakossága a századfordulóig kizárólag földműveléssel foglalkozott.

Már a 90-es években, amikor a földnélküliség nagyméretűvé vált, megkezdődött a munkássá válás folyamata. Az emberek kezdetben a budapesti építkezéseken, majd az ipari üzemekben dolgoztak. Az első budaörsi ipari munkások a Saxlehner-féle ke-

serűvíz üzemen, a lágymányosi Dohánygyárban, illetve Linum-Tausig szövőgyárban dolgoztak.

A foglalkozásváltozás a kényszerű körülmények miatt gyorsan folyt le, de még sokáig élt az emberekben a föld utáni vágy.

1930-ban a község lakossága 9006 fő volt. A lakosság foglalkoztatottságáról, illetve megélhetéséről az alábbi táblázat ad képet⁴⁸:

Foglalkoztatottsági ág	Keresők száma	Eltartottak száma
Ipar	1623	1869
Kereskedelem	245	395
Közlekedés	87	194
Véderő	13	13
Napszámos	171	155
Nyugdíjas	42	32
Háziszolga	45	3
Egyéb	19	180
Östenmelő	1780	1780
Összesen:	4151	4855

Ezek az adatok azonban nem fedik egészen a valóságot. A kiutatásban alig szerepelnek a napszámosok, holott ezek száma igen nagy volt. Az első világháború után ismét égetővé vált a mezőgazdaságban dolgozók foglalkoztatása. Nagy volt a munkanélküliség (pl.: 1921-ben községünkben 200 mezőgazdasági munkásnak nem volt szerződése)⁴⁹.

A népesség foglalkoztatásának további tanulmányozása során szembetűnő, hogy a kitelepítés után az erősen megváltozott. 1949-ben a lakosság 7 639 főt tett ki és foglalkozási szempontból az alábbiak szerint oszlott meg:

Foglalkozási ág	Foglalkoztatottak száma
Munkás	2002
Alkalmazott	397
Önálló	488
Segítő családtag	331

A foglalkoztatottak közül:	2529 férfi
	397 nő
Az eltartottak közül:	1175 férfi
	3246 nő

Napjainkban – a nyolcvanas évek elején – Budaörs munkaképes korú (14–59 éves férfi és 14–54 éves nő) egyéneinek száma: 12 182 fő.

Ebből:	
az iparban foglalkoztatott	32,7 ⁰ / ₀
az építőiparban foglalkoztatott	16,0 ⁰ / ₀
mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatott	9,1 ⁰ / ₀
közlekedésben és hírközlésben foglalkoztatott	7,4 ⁰ / ₀
a kiskereskedelemben foglalkoztatott	12,0 ⁰ / ₀
a vízgazdálkodásban foglalkoztatott	2,5 ⁰ / ₀
egyéb foglalkoztatott	20,2 ⁰ / ₀
Az inaktív keresők száma:	3050 fő
Az eltartottak száma:	4852 fő
A helyben foglalkoztatott aktív keresők száma:	9224 fő

Ki hitte volna az ötvenes évek elején, hogy 1983-ban több mint kilencezer munkahely lesz Budaörsön? A foglalkoztatottsági adatokhoz hozzátartozik, hogy 5471 dolgozó jár be a környékről – vagy éppen Budapestről –, míg 6202 fő máshol végez munkát.

A munkalehetőségekre jellemző, hogy folyamatosan épülnek az újabb üzemek, gyárrészlegek, ezzel lehetőséget teremtve az újabb munkahelyeknek.

Eljutottunk odáig, hogy lakosaink képességüknek, végzettségüknek, szakmai felkészültségüknek megfelelően válogatni tudnak az álláslehetőségekben.⁵⁰

A MEZŐGAZDASÁGRÓL

Budaörs és környékén mindig kevés volt a mezőgazdasági célra hasznosítható föld. A község határa alig haladta meg a 4000 katasztrális holdat, melyből a 30-as évek elején a repülőtér építéséhez 74 katasztrális holdat (a legjobb szántóföldeket) – kisa-

játtották. A község 10 évnél hosszabb ideig pereskedett a földek miatt, ezért csak 1943-ban a belügyminiszter rendelete tett pontot a kisajátításra.⁵¹

Ha figyelembe vesszük azt, hogy községünk területéből 200 kh. erdő és legelő a község, 575 kh. erdő és legelő az Urbéresek, 754 kh. erdő és legelő a Korona Uradalom birtokában volt – azaz összesen 1609 kh. –, akkor kitűnik, hogy a lakosságnak alig maradt művelésre terület. Ha a község határának területéből levonjuk a már említett három birtok területét, akkor a lakosság részére kereken 2500 kh. marad.

A föld utáni vágy következtében viszont az emberek a végső-ig ragaszkodtak a földjükhöz. Pereskedtek a 30-as években, de pert folytattak a budaörsi „Alte Häusler”-ek (régii zsellérek) is.

1879. április 2-án a budaörsi volt zsellérek sorshúzással döntötték el, hogy melyik parcella kié legyen. Igen sokan tüntetően nem jelentek meg a tagosító húzáson. Helyettük Bauzner József húzott, aki a hatóság embere lehetett.⁵²

A budaörsiek szerették a földet és mindenki azon volt, gyarapítsa. Ha a környékén valahol földhöz lehetett jutni, ott megjelentek a budaörsiek. Megvették a földeket a fővárosnak velük határos részén. Budafok, Nagytétény, Törökbálint, Torbágy, Budakeszi határos területein.

Így például az 1874. évi törökbálinti tagosítás után vásárolták a földet. „Egy 32 k. holdat magába foglaló egész telek ára ház nélkül 3200–5000 forint körül volt. A Majláth uraság Törökbálinton is eladott összesen 290 hold szántóföldet, rétet és erdőt. A szántóföld k. holdja 340, a rét 500, az erdő 240 forintjával ment. A budaörsiek vették meg.”⁵³

A község mezőgazdaságára vonatkozó adatok igazolják, hogy a nép hihetetlen szorgalommal, elszántsággal, hozzáértéssel művelte földjét, amely bizony nem volt a legjobb minőségű. Így az eredményességhez szorgalom, szaktudás, körültekintés és megfontolás kellett. „A gyakran rossz, mocsaras földekre ültetett sváb telepések, ha megmaradtak ott, kezdettől fogva hozzászoktak a keményebb és kitartóbb munkához.”⁵⁴ A nép nem félt a munkától. Keményen, nagy szakértelemmel dolgoztak, hogy megteremjen mindaz, ami a megélhetéshez szükséges volt.

Egy-egy gazda kezében nem volt sok föld. 1936-ban a Földgömb című folyóirat (2. szám) dr. Aubermann Miklós plébános „tájékoztatása” alapján közöl egy táblázatot. Bár az adatok túlzottnak tűnnek – még a budaörsit környező határok birtokaival is, de a földbirtokok nagysága mégis támpontot ad.

5 k. holdig	870 birtokos
10 k. holdig	215 birtokos
20 k. holdig	49 birtokos
30 k. holdig	8 birtokos
40 k. holdig	2 birtokos
50 k. holdig	3 birtokos

Összesen: 1147 birtokos

Nézzünk meg egy másik, hitelesebbnek tűnő kimutatást.⁵⁵

1 k. hold alatt	560 birtokos	242 k. hold
1 k. hold	204 birtokos	204 k. hold
1— 5 k. hold	524 birtokos	1180 k. hold
5— 50 k. hold	82 birtokos	744 k. hold
50— 100 k. hold	3 birtokos	202 k. hold
100— 500 k. hold	1 birtokos	280 k. hold
500—1 000 k. hold	2 birtokos	1329 k. hold

Összesen 1376 birtokos 4181 k. hold

A SZŐLŐMŰVELÉS

Budaörs lakossága a betelepülés után azonnal szőlőtelepítéshez fogott. A főképp Rajna mellől települt lakosság magával hozta a „szőlőkultúrát.” Az 1870-es években a lakosság fő termelési ága, fő jövedelmi forrása tehát a szőlőtermelés volt. „A szép fekvésű szőlőhegyeket nagy gondnal, szorgalommal művelik. 20–30 000 akó igen finom vörös bort termelnek, melyet budaörsi, sas-hegyi címen hoznak forgalomba 15, 20, 25 forintjával akónként. A budapesti piacra csemege szőlőt is szállít a község.” (Egy akó = 56 liter.)

A bortermelésnek ősi hagyománya van. Hazánkban már a rómaiak is termeltek bort. Maga a község az Árpád-házi királyok alatt is bortermő vidék volt. „... A budai Vár-hegy területén, s tőle nyugatra Sasadig, Budaörsig már réges régen szőlők és gyümölcsösök virágoztak, mielőtt II. Endre király a mohamedán bolgárokat elűzve, németeket telepített.”⁵⁶

Tudjuk, hogy Zsigmond király idejében és a török hódoltság kezdetén is volt itt szőlőművelés. „A szépen fekvő szőlőhegye-

ket” a volt Frank-hegy (ma Budaörsi-hegy) oldalában a budaörsiek telepítették. Az új szőlőültetvény után ötévi adómentességet kaptak a Zichyektől az új telepesek.

Ekkor a budaörsiek főleg vörös bort termeltek. Csak később tértek át a „Bogdáni szőlő” – piros szlanka szőlő – termesztésére. A bogdáni szőlő vesszőit minden bizonnyal a mai Dunabogdányból hozták, ahol a Zichyeknek nagy szőlészetiük volt.

Az uradalom községünkben is foglalkozott pincegazdasággal és borkereskedelemmel.

A volt leányiskola alatti nagy pincerendszer és a mellette levő Lenin utcai épület – melyben a kádárműhely volt – is erre mutat. „Bizony, mint tudakozódtam, a vörös bornak az javát hat és hét forinton tartják” – írja Szabó Ferenc, a Zichyek tisztartója 1711-ben a grófnak, aki felszólította, hogy ötszáz forinton bort vásároljon.⁵⁷

A budaörsi bortermés nagy részét, annak idején a „Budai borvidék” boraként hozták forgalomba. A budai borvidékhez tartozott Budafok, Kistétény, Nagytétény, Szentendre, Pócsmegegyer, Tótfalu, Bogdány, Visegrád és Budaörs. Az egy borvidékhez való tartozás az értékesítés szempontjából fontos. A borvidék adja a bor nevét, hitelét, hírét. Amióta a bortörvény nem sorolta a budai hegyvidéket az ország borvidékei közé, a bor értékesítése problémákat okozott. A budaörsi bort mindig jó esztali és pecsenyeborként hozták forgalomba. Ez a bor közkedvelt volt.

A budaörsiek értettek a bor kezeléséhez. Büszkéek voltak tudományukra. A termés is rentábilis volt. Az 1870-es években 1200 öles holdon 60–80 akó mustot termeltek. A szőlőket rendszerint nem hold számra vették, hanem fertályra. Egy fertály 400 négyszögöl volt.

Mivel a bor keresett áru volt, a gazdák a termelés fokozására újabb és újabb telepítésekkel gyarapították szőlőbirtokukat. A műveléshez elegendő munkáskéz volt, mivel mindig sok volt a földnélküli zsellér. A nagyobb gazdák, ha megbízható munkasterőt találtak, szakmányba adták a szőlők művelését. A szakmányba adott szőlő művelési díját a hegybíróóság határozta meg. Egy fertály szőlő évi összes művelési díja 38–48 forint között változott.

Ez az összeg meglepően összefüggésbe hozható a mai szőlőművelési költséggel. Ma egy kézi művelésű szőlő kat. holdja 90–96 munkaegységet vesz igénybe.

A szőlő műveléséhez az 1800-as évek végén – ezen túlmenő-

en – még sok napszámos munkát is igénybe vettek. A napszám-bér 60, 70, 80 krajcár volt, de a fő dologidőben 1 forintot is fizettek. (A napszámosok bére étkezéssel értendő.) A férfiak bére magasabb volt a nőkénel, de ennivalót egyformán kaptak. Az ennivaló rendszerint szalonna volt. Kenyeret a napszámosnak kellett hoznia. A napszámosok naponta egy liter „Trunkweint” (csiger) is kaptak.

A kisebb birtokosok családjukkal együtt dolgoztak. Ha napszámot alkalmaztak, akkor a gazda kötelezően elől dolgozott. Ő diktálta az ütemet. Nagy szégyen volt, ha a napszámos „hajtotta” a gazdát.

A szőlőben a következő munkák voltak: nyitás, metszés (rendszerint a gazda maga végezte), ötszöri kapálás, permetezés (legtöbbször ezeket is a gazda maga végezte), fattyazás, kötözés, szüretelés, trágyázás. A trágyázáshoz előzetesen a sorok között „árkot” ástak, majd betakarták. (Régebben ősszel a takarás előtt kihúzták a karókat, melyeket tavasszal a metszés után újból beverték.)

A budaörsi borok minőségét bizonyítja, hogy az 1873. évi bécsi világiállításon három budaörsi, Szabadházi Andor (volt főjegyző), Frank András és Kreiszf József érmet és díszoklevelet nyert saját termésű borával.

A bor értékesítése érdekében egyes gazdák: Feldhoffer Márton, Weber Lipót, Schkazol György, Kreiszf Orbán, Frank István, Hauser János külföldi kereskedőkkel teremtettek kapcsolatot és tetemes mennyiségű bort szállítottak külföldre.⁵⁸

A budaörsi borok bírják a szállítást és a házasítást (keverést). Folyó borként is igen kedveltek voltak. A borok szesz- és savtartalma a 70-es években sokkal kedvezőbb volt a jelenleginél.

A századforduló idején a földművelési minisztérium az ország bortermését helységenként vizsgálhatta szesz- és savtartalom szempontjából.⁵⁹

Év	A bor termőhelye és faja	Szesztartalom és térfogat % ^o -ban	Savtartalom g/l
1902	Budaörs	11,54	0,53
1903	Budaörs	10,21	0,57
1904	Budaörs	10,61	0,61

A főváros közelsége a termés értékesítése szempontjából nagy előnyt jelentett. A főváros piacain legtöbbször mindent el lehetett adni.

A szőlőtermelés virágzásának a filoxéra megjelenése vetett véget. Ez az apró kb. 1 mm hosszú citromsárga tetű – amely a szőlő gyökerét pusztította – évente 6–7 nemzedéket nevel, és egyik évről a másikra tönkretette a gazdákat. Egyes családok a filoxéra pusztítása miatt a szó szoros értelmében egyik napról a másikra koldusbotra jutottak.

A filoxéra nemcsak Budaörs szőlőit tette tönkre, hanem az egész ország hegyvidéki szőlőültetvényeit elpusztította. Pancsován 1875-ben észlelték először a filoxérát, melynek a legelkeseredettebb védekezés ellenére sem sikerült gátat vetni. A megyében 1880. június 13-án Tahitótfaluban (Tótfalu) észlelték először, de 1882-ben már a megye 92 községében megtalálható volt.

A 90-es évek elején a pusztulás már teljes volt. Még ma is csupaszon néznek ránk a mai Budaörsi-hegy (volt Frank-hegy) oldaláról a hajdan volt szőlők földjei.

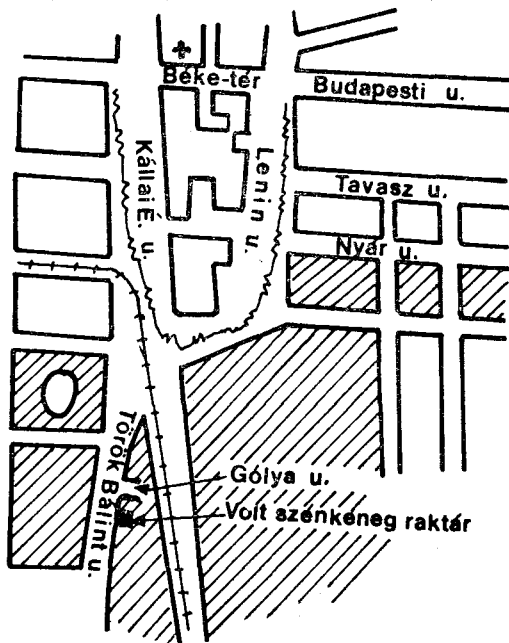
A filoxéra leküzdése az elszántan és szakszerűen végzett védekezés ellenére sem sikerült. A megyében hét szénkénegraktár épült. Községünkben a „Stoffkeller” (szénkénegraktár) az akkori községtől eléggé messzire – mivel veszélyes anyag volt – épült. A szénkénegpince a 30-as évek elején még megvolt.

A filoxéra elleni harc nem volt sikeres. A hegyvidéki szőlők elpusztultak. Ekkor kezdődött a homokos területeken a szőlőtelepítés, mivel itt a filoxéra nem tudott kárt tenni. Budaörsön nincs homokos terület, így a népnek új foglalkozás után kellett járnia. Sok budaörsi, aki már otthon véglegesen nem talált megélhetést, ekkor ment a rohamosan fejlődő főváros gyáraiba dolgozni. Csak a nagyobb földdel bíró parasztok maradtak a földművelés mellett, megpróbálva megélhetésüket biztosítani, megtanulva az új kultúrák bevezetését is.

Sok gazda a nagy filoxéra-pusztítás után a vadalanyra oltott szőlő műveléséhez kezdett. A vadalanyú szőlő gyökerében a filoxéra nem tudott kárt tenni.

Alanyául az Amerikából származó Rupertis – Monticola, a Riparia – portális, a Riparitia – Teleki 8 B és 5 B, a Subnia elnevezésű szőlővesszőket használták. Oltás után ezek a legcélszerűbbnek bizonyultak.

Az új szőlőtelepítés nagyon megdrágult, sokasodott a munka és a termést is elodázta a vadalany alkalmazása. Ezeket a vadvesszőket csak 2–3 év után lehetett beoltani. A termés ennek

A szénkéneg-raktár elhelyezkedése

megfelelően késett. Mindezek ellenére nem terjedt el községünkben az ún. direkt-termő szőlők alkalmazása, othelló itt-ott előfordul ugyan, de delavári alig.

Az új telepítésű szőlők oltásakor a gazdák azon voltak, hogy több fajta különböző időkbén érő szőlőt termeljenek. Így az érés széthúzódik, az értékesítés könnyebb. Ez ugyan előnyt jelentett az értékesítés szempontjából, de hátrányt a bor szempontjából, mert nem lehetett a fajta jelleget biztosítani.

Amikor a homoki borok teremni kezdtek, kiderült, hogy a homoki borok szeszfoka jóval magasabb és a savtartalma is előnyösebb. Így a budaörsi borok eladása gondot okozott. Egyre több bor maradt eladatlanul. Ezen túlmenően újabb értékesítési akadály keletkezett: a Monarchia megszűntével a piac leszűkül.

A legnagyobb gondok közepette lesz legleleményesebb az ember! Gazdáink sem voltak ötlet nélküliek! Észrevették, hogy a piac a csemegeszőlőt keresi, áttértek hát a csemegeszőlő terme-

lésére. Különösen kedvelt csemegeeszőlő lett az ismeretlen származású „csiri” (sokan vannak, akik azt mondják, hogy itt Budaörsön állította elő valaki). Ez a szőlő ma is az egyik legkedveltebb a piacon, és ez hosszú időn át eltartható.

A budaörsiek kereskedői leleményét dicséri a szőlő eltarthatósága helyi módszerének kidolgozása. Ennek a módszernek az asszonyok szakértőivé váltak.

A gazdáknak a szőlő eltevéséhez külön szobájuk, „Weipastum” (szőlőszoba) volt, melyben egy az erre a célra készített állványzatot (Weipakrakszn) állítottak. Kellő kénezés és hőmérséklet mellett sötét, jól szellőzött helyiségben, gondos ellenőrzéssel a szőlő hűsvétig is tartható volt. Akkor viszont igen jó áron lehetett eladni.

A SZÁNTÓFÖLDI MŰVELÉS

Az 1877-ben megjelent Pest megye monográfiája című műben községünk mezőgazdaságával kapcsolatosan a következőt olvashatjuk: „A szántóföldi művelés, bár kellő gondossággal, szorgalommal űzik, nagy jelentőséggel nem bír, miután csak 13 egész telek van a községben, melyet 3/8 számra 39 gazda bír.”⁶⁰

A későbbiek folyamán bár a helyzet jelentősen változott, mégsem lehet mondani, hogy a szántóföldi művelés az első helyre került volna. Ennek oka nemcsak a szántóföld csekély területében keresendő. A környező községek a maguk fölös szántóföldi termékeit Budaörsön könnyen értékesíteni tudták, így a helyi gazdák meg tudták vásárolni a szükséges terményt. Csak később kapott a szántóföldi művelés nagyobb jelentőséget, amikor sok gazda a főváros területén lévő értékes szőlőjét eladva megvette a törökbálintiaktól, torbágyiaktól a szántókat.

A gazdák nagy szakértelemmel művelték földjeiket. Emberemlékezet óta vasekét használt minden paraszt. A trágyázást a szántóföldi művelésben is fontosnak tartották. Nemcsak a saját gazdaságában keletkezett trágyát használták fel, hanem minden „szabad” trágyára vevők voltak. A trágyakezelést viszont csak az utóbbi években végezték szakszerűen. Szakmai tudásukat a különböző aranykalászos tanfolyamokon és a gazdakörben bővítették. A szántóföldre kiszállított trágyát legtöbbször kocsiról szórták szét és gyorsan beszántották.

Az úgynevezett fejtrágyázást nem alkalmazták. Műtrágyát senki sem használt, mivel ritka volt, hatását nem ismerték.

A gabonatermés soha nem volt elég. Alig néhány család tudta

csak megtermelni a saját használatára szükséges kenyérgabonát. Rozsot legtöbbször csak szalmájáért termeltek, melyet a szőlők kötözésére használtak.

A gabona őrletése, mivel a legközelebbi malom Bián volt, gondot jelentett. A legtöbbször a budaörsiek vásárolták a lisztet. Ha őrletni mentek Biára, általában nem várták, míg sorra kerülnek, hanem leadták a búzát és a malom a szokásoknak megfelelően kiadta a lisztet, korpát stb.

Az árpa az állattartás miatt – a kukorica mellett – fő takarmány volt. Zabot aránylag keveset termeltek.

Meglepően fontos volt minden gazda számára a lóhere, a takarmányrépa, a burgonya termelése.

A kalászosok aratása Péter-Pál hetében elkezdődött. A csépléssel is siettek. Ilyenkor az egész család összefogott és már virradatkor megkezdődött a munka. Az aratásnak nem volt különösebb szertartása, bár én még láttam a Proch családnál aratókoszorút, mely búzából, rozsból, árpából, zabból állt és mezei virágokkal volt díszítve.

A cséplés a két világháború között géppel történt. A községben két cséplőgép volt (Frank és Feldhoffer), később már négy működött. A cséplőgépeket benzinmotor, majd villanymotor hajtotta. Kézzel csak a kötözéshez használt rozsot csépeltek (cséphadaróval). Régebben minden család külön-külön, saját házában csépelte. A tűzveszély miatt azonban az utóbbi időben kijelölt szérún kellett csépelni.

A szérún a helyi tűzoltóság megszervezte a tűzbiztonságot és az őrzést.

A szántóföldi termények között a kukorica volt a legjelentősebb. A kikelt kukoricát azonnal megkapálták. A kapálást három-négy hét múlva megismételték, majd újabb három hét múlva okvetlenül föltöltötték. A kukoricából csak egy tövet hagytak. A fattyúhajtásokat levágták, letépték és zölden a teheneknek adták. A kukoricát szinte mindig kézzel kapálták, csak később használtak ekekapát.

A legtöbb szántó keskeny és hosszú volt, ezért a kukoricatöreskor utat vágtak, hogy a kupacokba hordott csöveket a kocsi összeszedhesse. A kukoricát lehetőleg még aznap este fosztották. Ez a munka kellő vidámság mellett folyt. A legszebb csöveket kiválogatták, nem tépték le róluk a csuhét, hanem három-négy levelet rajtahagytak. Az így kiválasztott csöveket füzérré formálták, melyeket aztán a padláson vagy az eresz alatt felakasztottak száradni. Így a kukorica hosszú ideig eltartható volt, és

ebből választották ki a vetőmagot is. A többi kukoricát a padláson szétteregették. Kukoricagóré alig volt. (Én csak a Winkler Jakabéra emlékszem.)

A községben a földnélküliek gyakran végeztek a mezőgazdaságban napszámosmunkát. Régebben igen gyakran harmadában művelték a gazdák kukoricaföldjeit. Néhány földnélküli – akinek nem jutott munka – más vidékre ment aratás idején tizedért, kilencedért dolgozni. Gazdasági cselédnek – különösen helyben – budaörsiek soha nem mentek.

Aratókoszorú

Egy módosabb volt gazdának a fia – aki maga is kiváló gazda – a helyi mezőgazdasági munkásról ezt mondta: „Egy házaspár, ha megművelt három fertály szőlőt vincellérként, 800 négyszögöl kukoricát harmadáért, aratáskor részesaratónak mentek, a férfi télen az erdőben részes művelésben tuskózott, gallyazott és még itt-ott néha napszámba is ment, s meg tudott élni.”

Kevés volt a gazda, akinek gazdasági cselédre volt szüksége. Amennyiben egy budaörsi gazda mégis cselédet fogadott, ezt

legtöbbször vidékről hívta. A régi cselédfogadásra emlékeztet a következő mondás, rajta is maradt a családon: „Foda, kaufts Leit!” (Vater, kaufen sie Leute!)

A gazdák az éves cselédet családtagként kezelték. Egy éves cseléd bére 1870-ben teljes ellátással 60–120 forint volt. A nő-cseléd a férjcseléd bérének felét, legfeljebb kétharmadát kapta.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS

A száz évvel ezelőtti adatokból tudjuk – annak ellenére is, hogy csak szórványos adatok állnak rendelkezésre –, hogy Budaörsön az állattenyésztés magas szintű volt. Az állattenyésztés fejlettségéről tanúskodik az a tény, hogy a község vezetősége a Korona Uradalommal szemben a közlegelő dolgában igen előnyös feltételek mellett tudott egyezsége jutni. Annak ellenére, hogy a földdel kapcsolatban a vita hosszú évekig folyt az uradalom és a község között. A megállapodás értelmében az uraságnak csak 1000 juhot volt szabad tartania a közlegelőn akkor, amikor a község lakói minden megszorítás nélkül 2000 állatot hajtottak ki naponta.

Az intenzív tehéntartással a legelőre hajtás megszűnt.

Az állattartás terén az első helyen a tehéntartás állott, mely igen magas szintre emelkedett. A jól tejelő tehenek tervszerű kiválasztása, a jó apaállatok tartása oda vezetett, hogy a 20 literes tehenek nem volt becsülete.

A budaörsiek évente 500–600 borjút adtak el a pesti piacokon, ahol a múlt század 70-es éveiben 20–28 forintot is kaptak darbjáért.

A község elöljárósága áldozatos és hozzáértő munkával elérte, hogy tenyésztési célra 5–6, később 10 svájci bika álljon a tenyésztők rendelkezésére. A tenyészállatok a község bikaistállójában voltak elhelyezve.

Az idősebbek még emlékeznek a 30-as évek elején leégett pásztorházra, melyben két pásztorcsaládnak volt a szokásnak megfelelő lakása. Az istállórészben 10 bikának volt helye. A nádtetős házból egy tűz alkalmával Rajcsányi Sándor – aki a községi vágóhíd vezetője volt és a pásztorház mellett lakott – élete kockáztatásával mentett ki négy bikát. A leégett pásztorházzal szemben a község korszerű pásztorházat építtetett.

Az 1970-es évek végén Budaörsre települt két országos tevékenységi körű szarvasmarha-rendszergazda vállalat: a BOSCOPI és a TAURINA.

A lótenyésztés száz évvel ezelőtt már nem volt nagymérvű, de nemes fajú, főleg erőteljes, nagytestű lovakat tartottak. Egy-egy ilyen növendék lóért 300–400 forintot is kaptak a gazdák. A lótenyésztés hajdani nagyságáról tanúskodik a Rossberg és a Rossutten dülő elnevezése is.

Utóbbi időben a nehéztestű muraközi ló volt a fuvarosok kedvelt lova. A gazdák a nóniuszt, a gidránt, a lipicait szerették. Az a gazda, aki az utóbbi időben is lovat nevelt, főleg lipicait tartott.

A községben alig volt család, amely legalább egy sertést ne hizlalt volna saját szükségletére. A gazdák anyadisznót általában nemigen tartottak, mert azzal sok volt a vesződés. A malacot leginkább a bicskei, az érdi vásárokon vették.

Régen a kedvenc malac omlós húsa és sok zsírja miatt a mangalica volt. A háború előtt a mangalica mellett a yorkshire-i és a berkshire-i is elterjedt. A disznókat nem hajtották legelőre. A sertéseket fából készült, lábon álló, kétrészes ólakban nevelték. Ma már nincs ilyen ól a községben. A meglévő ólak betonból készülnek. Az állattartás napról napra visszaesik.

Bár a község az állattenyésztés, az állattartás szempontjából napjainkban már elvesztette jelentőségét, azonban a juhtenyésztés – a mezőgazdasági repülőtér miatt – továbbra is figyelemre méltó.

„A nemesítésre legjótékonyabb befolyással volt az óbudai korona uradalomnak Buda-Eörsön megtelepített igaz spanyol eredetű fókája, mely Morcopaiból tetetett ide. Ez a nyáj egyenesen Spanyolországból hajatott be még Mária Terézia alatt, s az eskurial faj innen terjedt el a monarchia többi részébe.”⁶¹

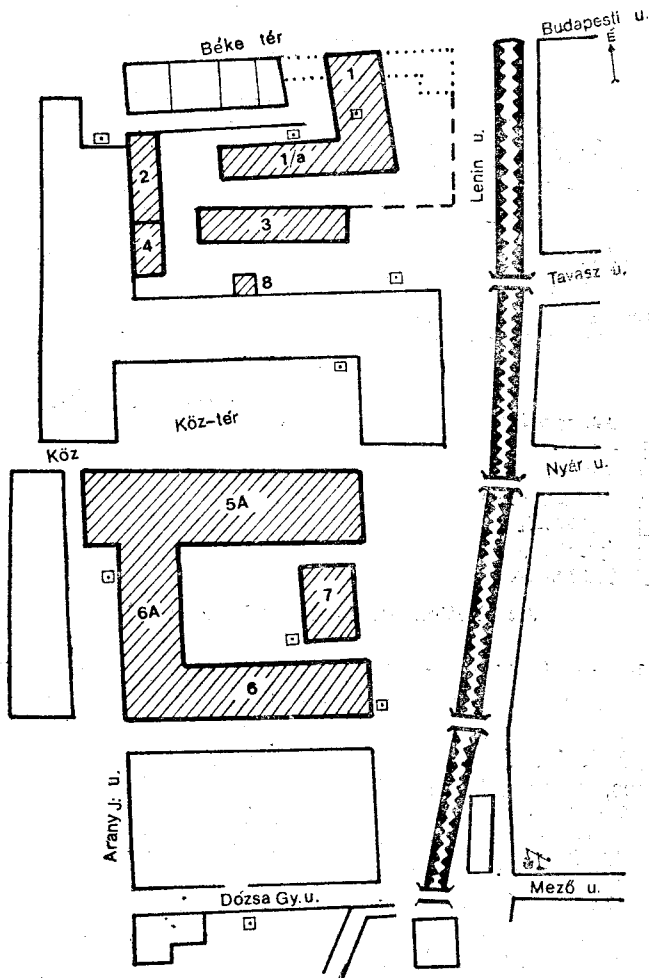
Már a Zichyek is foglalkoztak juhtenyésztéssel. Írásbeli adat van erről: 1734-ben bérbe adták a juhászatot CANDIDAS MILLER-nek.

Kevés budaörsi tudja ma már, hogy az akkori leányiskola és környéke az előbb említett híres nyájnak az otthona volt. Ma már senki nem tudja, hol volt a „Schofstool” (birkaakól). Ismerős még a Spanyolrét dülő nevű határrész.

Az alábbi vázlat bemutatja az uradalom juhtenyésztésre használt épületeit.

Az 1., 6. jelzésű épületek a juhtenyésztést, az 1. A, a 2. A, 5. A és a 7. jelzésű épületek lakásul szolgáltak. A 3. épület volt a kádárság, a 8-as a hordódongák hajlítására szolgáló műhely, a 4-es épületből ma már csak a szomszéd telekkel határos falak állnak, ennek az épületnek a rendeltetését nem sikerült megállapítani.

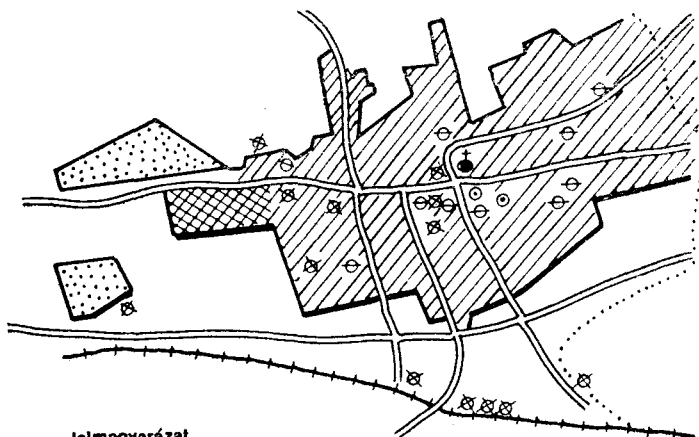

A juhtenyésztés épületei

A 2-vel jelzett épületrészt utólag építették gazdasági célokra. A 9. A. volt a pásztorház, a 10-es a mai.

A hajdani legeltető állattenyésztéshez sok kút kellett. Ezek nagy része néhány évvel ezelőtt még megvolt.

Jelmagyarázat

- Befedve
- Betömve
- Még használható
- Régi község
- Új lakótelep
- Üdülő telkek

Az állattenyésztést szolgáló közkutak

Az állattenyésztést szolgáló közkutaknak nevük volt: Hutwát Brunna, Dreimandl Brunna, Oksn Brunna, Ross Brunna, Khua Brunna, Herrschof's Brunna, Hoida Brunna, Gas Brunna, Schof Brunna, Schof Prindl, Spozn Brunna stb.

Érdekes, hogy a terméskővel kirakott kutak mind egyforma nagyok, 2 méter átmérőjűek voltak. A kutak egyik oldalán fából készült itatóvályú volt. A kutak kávája is fából készült. Eredetileg mind gémeskút volt.

Ezek a kutak régen a község vízellátásában is jelentős szerepet játszottak. A legtöbb házban ugyan volt kút, de nyáron gyakran nem győzték a vízellátást. Ilyenkor az emberek vödörrel, lajtokkal, puttonyokkal hordták a vizet a nagy kutakból.

Érdekes, amikor az uradalom felhagyott a juhtenyésztéssel, a lakosság sem foglalkozott már juhtartással.

Egy másik állattenyésztési érdekesség: az első világháború alatt és után szinte minden szegény család kecskét tartott. Külön kecskepásztor hajtotta naponta a kecskenyáját a hegyekbe. A kecskepásztor idősebb ember volt, akit mindenki Gasnkovinak hívott.

A GYÜMÖLCSTERMELÉS

„A gyümölcsstermelésnek nincs nagy kiterjedése, de különös figyelmet érdemel a mandola, mely jelentékeny mennyiségben termeltetik” írja az 1870-es években Pest megye monográfiájában Galgóczy Károly.

A filoxéra pusztítása után a község lakossága más módon próbálta megélhetését biztosítani. A gyümölcsstermelés sem vártott sokáig magára.

A budaörsiek régóta igen jól ismerték a cseresznyét – a gemersdorfit –, a meggyet, a különböző szilvafajtákat, a körték közül a búzával érőt, a Kálmán-körtét, a bogyósok közül a ribizkét és az egrest, ismerték az almát (Pfund Apfel-t). Ezekből a gyümölcsökből legfeljebb a ribizli került piacra, a többi a családban fogyott el, így nem jelentettek a gazdának pénzforrást.

A Kamaraerdőben működött az Állami Törzsgyümölcsös. Ez az intézmény azonban nem gyakorolt olyan hatást, melyet a gazdák átvettek volna, mivel elsősorban tudományos kísérleteket folytattak.

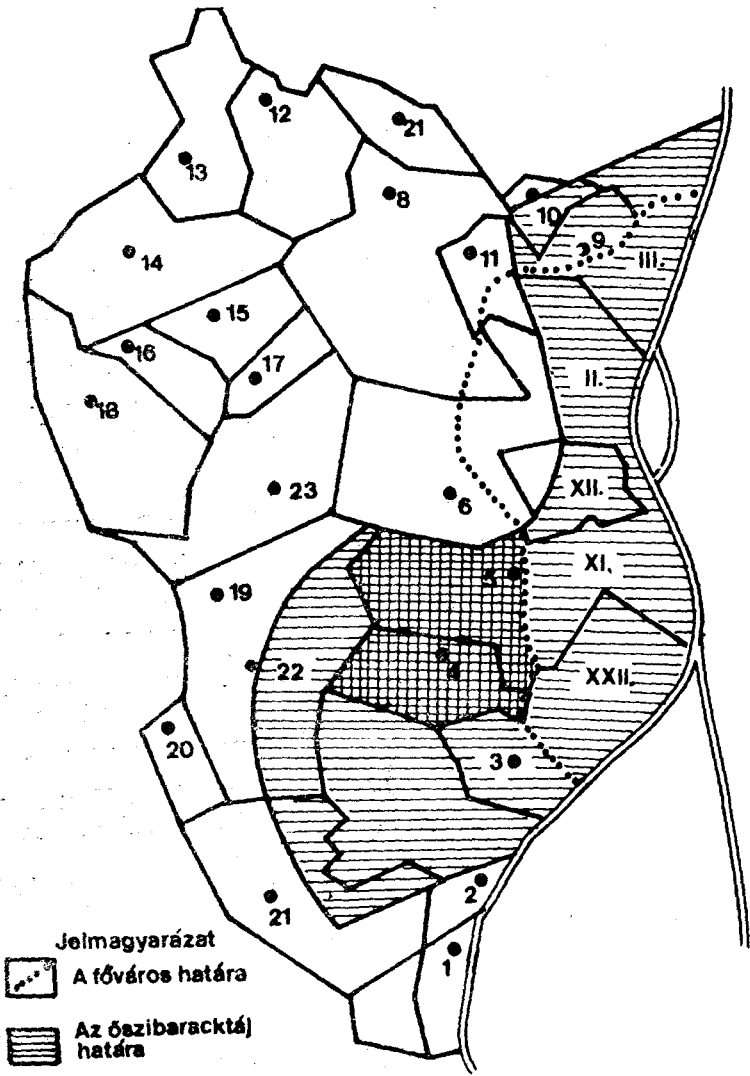
Aki a határt és a gazdák udvarát ismerte, mindenhol diófákkal, szederfákkal találkozott. A szederfák meghonosítását az uradalom írta elő. A selyemhernyó-tenyésztést akarták megszorgalmazni, de a gazdák idegenkedtek tőle.

A gyümölcsstermelésben fordulatot hozó, a gazdálkodást fel lendítő új gyümölcs az ősziбарack volt. A budaörsiek ismerték a hazai ősziбарackot. Ez a vadnak nevezett gyümölcs magról nőtt, nem sokra becsülték.

Ki honosította meg nálunk az ősziбарacktermelést? Nem lehet tudni! Tekintélyes gazdák szerint a császári ezredекbe sorozott budaörsiek hozták magukkal Olaszországból.

Dr. Mohácsi – Maliga – ifj. Mohácsi: *Az ősziбарack* című könyvében azt írja: „1895 körül ősziбарacktáj nyomai Budaörsön kezdtek már kialakulni. A termelők felismerték az ősziбарacktermelés jelentőségét, és azt, hogy a táj elsősorban ennek a gyümölcsnek termelésére alkalmas. Előnyös volt a барacktermelés fejlődésére, hogy a gyümölcs értékesítése mind a fővárosban, mind a külföldön aránylag könnyű.”

A budaörsi ősziбарacktáj kialakulása a termőtalaj adottsága és a kedvező éghajlat egyenes következménye. A fő talajtípus középközött meszes vályog. Az évi csapadék 600–700 mm, amiből a nyárra 270–300 mm jut. A hőmérséklet megfelelő. Az évi hőösszeg 3200–3300 °C. A napsugaras órák száma évi 2000.

Jelmagyarázat

A főváros határa

Az őszibaracktáj határa

A budaőrsi határ

Budaí őszibaracktáj

1920-ban már az összes gyümölcsfák 64⁰/₀-a őszibarack. Ekkor a barackfák száma 150 ezer. Ezek a fák a határ 920 k. hold szőlő – barackosaiban, illetve 220 k. hold tiszta barackosban álltak.

Érdekességként kell megemlíteni azokat az élenjáró baracktermelőket, akiktől a budaörsiek nyilván sokat tanultak. Kerkápoly Károly már 1860-ban és Zwikly András 1880-ban a Gelérthegy lejtőin, illetve Sasadon létesített tiszta barackost. Angyal Dezső, a Kertészeti Tanintézet igazgatója 1880 táján a barackfák metszése terén végzett úttörő munkát.

Az őszibaracktermelés a jó adottságok miatt az egész budai hegyvidéken gyorsan elterjedt. Kialakult a budavidéki őszibaracktáj, mely hamarosan a hazai őszibaracktermelés mintájául szolgált.

Az 1920-as évek után a baracktermelés robbanásszerűen terjedt községünkben. Mivel kevés volt a terület, a barackot a szőlőbe ültették s ezzel a bortermelés minőségileg romlott. Voltak, akik a szántóföldeken létesítettek barackost. A budaörsi barack hamarosan országos hírűvé vált. „Barackparadicsomról” beszéltek.

A budaörsiek a barackot a fővárosban értékesítették. A piac felvevőképessége akkor még korlátlan volt. A gazdák árujukat, ha nagyobb tömegben kellett szállítani, féderes kocsin vitték a piacra. Akkor még a Duna-parton volt a piac, a mai Szabadság-híd és az Erzsébet-híd közötti részen. A kisebb termelők asszonyai – sohasem a férfiak – hátukon, a hátikendőben lévő kosárban vitték árujukat, gyalog Kelenföldre, majd onnan a 49-es villamossal a piacra. Később a Kurir autóbusz szállította a barackosokat már korán hajnalban. A Kurir autóbusz személyzete a legnagyobb figyelmességgel segítette az asszonyokat a le- és felrakodásnál. Szigeti Ferenc autóbusz-vezető – akit

-
1. Százhalombatta;	9. Üröm;	17. Telki;
2. Érd;	10. Pilisborosjenő;	18. Zsámbék;
3. Diósd;	11. Solymár;	19. Biatorbágy;
4. Törökbálint;	12. Piliscsaba;	20. Pusztazámor;
5. Budaörs;	13. Tinnye;	21. Tárnok;
6. Budakeszi;	14. Perbál;	22. Sós-kút;
7. Nagykovácsi;	15. Budajenő;	23. Páty.
8. Pilisszentiván;	16. Tök;	

az asszonyok Kurir Francinak hívtak – még ma is szívesen beszél ezekről a fuvarokról. Érdekes, a HÉV-en nemigen vittek barackot.

A barackfákat a gazdák maguk nevelték. Hamarosan rájöttek arra, hogy nálunk a legtartósabb fákat szemzéssel lehet előállítani. Alanyul keserű mandulát használtak. A mandulát legtöbbször a tervezett fa helyére vetették, két-három mandulát egy sorban, vagy faiskolát csináltak. A kikelt mandulát legtöbbször még a nyár folyamán be is szegeztek.

A községben a barackkultúra terjesztésében és a vele kapcsolatos tudás elmélyítésében Ebner György gazdálkodó és Szakály Mátyás iskolaigazgató tett a legtöbbet.

Ebner György, aki a község egyik legnagyobb gazdája volt, agitálta, toborozta gazdatársait azokra a szaktanfolyamokra, melyeket Szakály Mátyás iskolaigazgató szervezett. Ezek a tanfolyamok a népművelés nagyszerű eszközeivé váltak. A tanfolyam előadói az akkori Kertészeti és Szőlészeti Főiskola tanáraiból, szakembereiből kerültek ki. Mohácsi Mátyásnak több könyve foglalkozik az őszibaracktermeléssel. Az általa vezetett tanfolyamok mindig gyakorlati bemutatókkal voltak összekötve, ahol többek között a metszést, a permetezést tanulhatták a résztvevők. A téli tanfolyamok gyakorlati része részben az órákon is folyt, de februárban vagy ha az időjárás engedte már januárban a gyümölcsösökben is.

Ezek a tanfolyamokon ismerték meg a résztvevők az őszi-barackfák katlan alakúra való metszését, hogy így a gyümölcs majd minél több napfényt kapjon és ettől szép piros legyen.

A gazdatanfolyamok eredményeként egyre inkább elterjedt a gazdák között az a nézet, hogy ne sokféle, hanem az éresi idő figyelembevételével egy-két fajtát termeljenek egy helyen. Így a piacon lépcsőzetesen jelenhetnek meg és ezzel elkerülhetik a túlkínálatot, sőt a külföldre szállítás is megszervezhető.

A gyümölcsstermelésben és a mezőgazdaság más ágaiban a 30-as évek elején megerősödött Gazdakör egyre komolyabb tekintélyre tett szert. A gazdakör élén Ebner György állott. A vezetősége Szakály Mátyás iskolaigazgató közreműködésével 1933-ban helyi őszibarack, bor- és terménykiállítást rendezett a mai Esze Tamás u. 1. alatti iskolaépület öt tantermében.

A kiállítás célja a tapasztalat-átadás, a bemutatkozás volt.

A kiállítás nagyon jól sikerült. 1963-ban újból megrendezték a barackkiállítást. Ennek a kiállításnak az volt a fő célja, hogy a gyümölcs csomagolását mutassa be.

A Gazdakör nemcsak az oktatással törődött, hanem megszervezte a barack eladását is. A Gazdakör a barack értékesítésére Budaörsi Őszibarack Értékesítő Társulatot hozott létre, mely az akkor még meglévő „Stoffkeller”-ben kezdte meg az őszibarack felvásárlását. Ez a vállalkozás nem sikerült. Sok volt a szervezéssel, értékesítéssel járó kiadás, ezért a felvásárlási ár kicsi volt, így az emberek jobban jártak, ha a piacra vitték az árujukat.

Sokkal sikeresebb volt a Gazdakörnek az a tevékenysége, melyet a permetezőszerek, a trágya, a szőlőkarók beszerzése révén végzett.

A 30-as évek elején már 10 ezer mázsánál több volt az őszi-baracktermés a községben. Már nemcsak Budapestre került a budaörsi barack, hanem a vidéki városokba, sőt külföldre is.

A Gazdakörnek nem sikerült a barack felvásárlása, de sikerült a nagykereskedőknek, akik ezt sokkal rugalmasabban, kevesebb kiadással végezték. A barackot mindjárt helyben csomagolták, azonnal autóval szállították a vidéki városokba vagy Bécsbe, repülőgéppel Berlinbe. Így már a szedést követő napon a piacon volt az áru, sőt sok esetben a fogyasztó asztalán. A barack legtöbbször nehezen tűri a szállítást, ezért óvatosan kell vele bánni. A begyűjtők közül a Lenz cég volt a legismertebb. A nagykereskedő a legegyszerűbb módon vette át az árut: a termelők az átvevőhelyen kicsomagolás közben osztályozták a barackot, így egyenesen a kosarakból rakták a gyümölcsösládákba.

A gyümölcs csak egyszer került kézbe, s ezzel elérték, hogy érett, egészséges árut tudtak a piacra vinni.

A Lenz cég a vasútállomáson az exportra gyűjtött barack hűtésére kis hűtőházat létesített. A becsomagolt barackot közvetlenül utána hűthették és azután este, éjjel szállították vasúton a rendelkezési helyre.

A budaörsi baracknak számos versenytársa támadt. A hajdani hegemoniából már csak a hírnév maradt meg. A minőséghez értők ma is az izletes budaörsi barackot keresik, de a kereskedők a szatymazi barackot vásárolják, mert sokkal nagyobb és olcsóbb is.

A Sasadnak nagy érdeme van az újabb gyümölcsfajták elterjesztésében. Olyan nagy mennyiségű csemetét hoz forgalomba, hogy maholnap az egész határ a Sasad faiskolában nevelt barackfákkal lesz tele.

Kuriózusként érdemes megemlíteni községünk határának

néhány ismert dűlőnevét, úgy ahogyan azokat a budaörsiek nevezték.⁶² Spanische Wiesen – Spanyolrét; Feuerstein berg – Tűzkőhegy; Sonnenberg – Naphegy; Alt-Frankenberg, Herrschafts-hut; Szállás – Szállás; Ross Stutn – Lóvölgy; Kalvarieberg – Kálvária dűlő; Siassberg; Geisbart – Vasúton túli dűlő; Alt und Neu Csik, Csiker Grabenäcker – Csiki dűlő; Neuteilung; Valinga Wiesen.

Ma már senki sincs, aki a dűlőnevek keletkezésére vonatkozóan kellő magyarázatot tudna adni. Kutatások alapján is nehéz rájönni arra, hogy az elnevezésnek mi a magyarázata.

Talán a földdarab alakja, használhatósága, helye, volt tulajdonosa, a használatba vétel előtti állapot alapján kaphatták nevüket. Például a Csik család volt az összes Csik nevű dűlőnek névadója, a Valinka Wiessenek a Valinka nevű urasági hajdú lehetett.

A felsorolt dűlőnevek közül már alig néhányat használnak. Használják még a Szállás, a Strassberg, a Rossberg elnevezést. Néhány dűlőnevet összevonva használnak: az összes Csikból, Csik lett. Érdekes: alig néhány új dűlőnév keletkezett: falu alatti rét, a két vasút közötti dűlő, vasúton túli dűlő, a Ross-Suttnből Lóvölgy, a Sonnenbergből Naphegy lett.

A FÖLDOSZTÁS

Budaörsön három nagyobb birtokon kívül nem volt olyan föld, amelyet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló 600/1945. M. E. számú rendelet (1945. évi VI. törvénycikk) értelmében elkobozni és a földműves nép között kiosztani lehetett volna. A Koronauradalom erdeje és a község földjei azonnal állami tulajdonba kerültek, míg a volt úrbéresok erdeje csak az 1950-es évek elején. Így valójában nem volt mit kiosztani. Bár az 1945. évi rendelet értelmében vett földosztásról tulajdonképpen nem lehetett beszélni, mégis volt földosztás, mégpedig 1946-ban.

A magyarországi német lakosság kitelepítéséről szóló 12 300/1945. sz. rendelet végrehajtása során községünkben nemcsak földosztásra (apró elkobzott földdarabok), hanem házosztásra, gazdasági eszközök, állatok kiosztására is sor került.

Budaörsön 1945 márciusában alakult meg a Földosztó Bizottság. Ennek a tagjai:

1. Deigner József	elnök
2. Eppich Albert	tag
3. Ebner Antal	tag
4. Mezei (Michelberger) Jakab	tag
5. Csulits Mihály	tag
6. Zengl Ferenc	tag
7. Konrad Márton	tag

A községben a tulajdonképpeni földosztás az 1946. évi kitelepítés után kezdődött, de már 1945-ben is kiosztották azoknak a földjeit, házaikat, ingóságait, akik 1944 őszén a harci cselekmények elől elmenekültek.

A Földosztó Bizottságba 1946-ban a községben működő pártok – MKP, SZDP, NPP és Kisgazdapárt – még delegáltak tagokat, így annak létszáma 25 főre emelkedett. A Földosztó Bizottságban az MKP tagjai voltak többségben. A Bizottság javaslatára a Fővárosi Földhivatal végezte a juttatásokat.

A Földosztó Bizottság 1400 családnak adott házat, ezenkívül 715 kat. hold szántót, 1120 kat. hold szőlőt, 143 kat. hold rétet, 80 kat. hold belső területű mezőgazdasági ingatlant.

Juttatásban a következő rétegek részesültek:

190 család földműves kapott	1292 k. h.
45 család partizán kapott	76 k. h.
11 család csökkentett juttatást kapott	35 k. h.
5 család áttelepített kapott	7 k. h.
15 család ellenállási mozgalomban részt vett	16 k. h.
3 család törpebirtokos kiegészítés	15 k. h.
2 család gazdasági alkalmazott	15 k. h.
2 család útkaparó	2 k. h.
református egyház	15 k. h.
termőföldnek kijelölve	5 k. h.
elemi szakoktatásra kijelölve	2 k. h.
telepes gazda föld	10 k. h.
MÁVAG kertváros (609 család részére)	142 k. h.
1 család kiemelt juttatás (Lukasik J.)	15 k. h.
859 család ipari munkásoknak kertkiegészítés	398 k. h.

Összesen: 2058 k. h.

Az adatokat Bátori Imre, a községi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese, Schust Dezső, az MKP 1945. évi községi vezetője, Luncz József, a Nemzeti Bizottság elnöke, Eppish Albert, az MKP községi szervezetének alapító tagja, Váróczi Pál, a helyi tanács előadója elmondása, visszaemlékezése alapján ismerjük.

A Földosztó Bizottság csak a budaörsi határban lévő földeket osztotta ki. A főváros és a környező községek határaiban fekvő budaörsiek tulajdonában volt földek a területileg illetékes Földosztó Bizottsághoz kerültek. Továbbá tudni kell, hogy bizonyos területek állami tartalék területek lettek. Ezek az állami tartalék területek zömmel a vasúton túli földekből képződtek.

Községünkben 1945-től 1955-ig – sőt azon túl is – a földek tulajdonviszonya nem tudott tisztázódni. 1946, 1947, 1948-ban szinte mindenkinek föld kellett. Olyanoknak is, akik nem értettek hozzá. Később, a termelőségvetkezetek szervezése idején, a legtöbb ember szabadulni akart a földtől. Nagy zűrzavar volt a földek nyilvántartásában.

Volt eset, hogy valaki teljesen megmunkált földet tudott magáénak. Azt hivatalosan birtokba kapta, közben a Földosztó Bizottság másoknak is kiosztotta.

Hogy milyen nagymérvű volt a földek elkobzása, arra utaljon itt a Budapest XI. kerületben történt földkobzásról készült lista néhány adata. (A Budaörsi Földosztó Bizottság iratainak egy része ugyan megtalálható a Pest megyei Levéltárban, de rendezetlen és áttekinthetetlen állapotban.)

A Fővárosi Földhivatal 1948-ban 16 400/1948. II. szám alatt közzétette véghatározatát, melyben a Budapesti Földigénylő Bizottság XI. kerületében összeírt és elkobzásra ítélte, illetve az elkobzás alól mentes tulajdonosok névsorát közli. Ezen a listán a szóban lévő 960 ingatlan helyrajzi száma, tulajdonosuk neve és lakhelye is szerepel.

Az elkobzott ingatlanok zömmel budaörsiek tulajdonában voltak. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az elkobzott ingatlanból báró Weisz Alfonz névén 79 ingatlan és még kilenc budapesti lakos – köztük ifj. Horthy Miklós – nevéen volt, akkor 872 budaörsi ingatlan került elkobzásra.

„Az elkobzás alá esőknek nemcsak a megjelölt ingatlanát, hanem az országban bárhol található tulajdonjogukat és tulajdoni illetőségüket képező földbirtokokat, a művelésre szolgáló összes eszközökkel, a rajta lévő épületekkel, élő- és holt gazdasági felszerelésekkel együtt elkobzom. Az elkobzott ingatlanok,

azok alkatrészei és tartozékai, az élő- és holt gazdasági felszerelésekkel együtt az államra szállanak. Az egyik házastárssal szemben megállapított elkobzás a másik házastárs tulajdonában lévő ingatlanokra is kihat.⁶³

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK

Budaörsön elsőnek a Vörös Csillag Termelőszövetkezeti Csoport alakult meg 1949. szeptember 20-án. Harminchat család 360 kat. holdon kezdte meg a „szövetkezést”. Ennek a szövetkezetnek az első elnöke Fábíán Ferenc volt, de csak rövid ideig. 1950-ben már Jambrich Frigyeszt választották meg, aki az ellenforradalmi időszak kivételével – akkor rövid ideig Tardi György volt az elnök – végig a szövetkezet élén maradt.

Már 1949 tavaszán kísérlet folyt egy mezőgazdasági termelőszövetkezet megalakítására. A szervezést Nyitrai János főjegyző kezdte meg, de a sürgető tavaszi munkák miatt a szervezés nem fejeződött be. A szervező munkát 1949 nyarán már Debreczeni Endre főjegyző folytatta. Az első szervezési kísérletkor 12 család jelentkezett, akik aztán ősszel ténylegesen be is léptek.

A Vörös Csillag Termelőszövetkezeti Csoport alapító tagjai:

Braun Ferenc, Csuzi István, Pataki István, Fazekas Béla, Fábíán Ferenc, Harsányi Imre, Papp Mihály, Ritz József, Lázár András, Kása Józsefné, Schuszt Dezső, Büki Mihály.

A Vörös Csillag földjei a Hosszúrét dűlőben és Kamaraerdőben voltak. 1951-ben – újabb tagosítással – a Szállás dűlőben és a Frank-hegy dűlőben jutott újabb földekhez a szövetkezet. Ekkor már 750 kat. holdon gazdálkodott. 1956-ban a Vörös Csillag tagsága nem széledt szét. Összetartotta a közös vagyont. A helyállás terén élen járt a szövetkezet pártalapszervezetének tagsága.

A Termelőszövetkezeti Csoport 1964-ig működött, ekkor egyesült a Sasad Mezőgazdasági Termelő Szövetkezettel. (A Vörös Csillag Termelőszövetkezetből 120 tag ment a „Sasadba”. A Vörös Csillag Termelő Szövetkezet központja a Szabadság út 61. szám alatti épületben volt. Az épületben jelenleg a Sasad Mezőgazdasági Termelőszövetkezetnek különböző melléküzemágai

tevékenykednek. (zöldségbolt, művirág üzem.) A Vörös Csillag tanyaközpontjában – a szövetkezetiek Frank-tanyának neveztek – ma szintén több melléküzemág dolgozik (gyümölcsösoma-goló, ládaüzem, vasipari üzem.)

1950-ben községünkben további három ún. I. típusú termelőszövetkezet alakult:

Béke Termelőszövetkezeti Csoport I. (Elnök: Detki József)

Petőfi Termelőszövetkezeti Csoport I. (Elnök: Takács Miklós)

Kossuth Termelőszövetkezeti Csoport I. (Elnök: Nagy István)

(A termelőszövetkezeti csoportok típusának megállapításánál három fokozatot használtak. A III. típusban a községi kapcsolat nagyon laza volt.)

1952 őszén a három csoport egyesült. Az új III. típusú termelőszövetkezeti csoportnak Győzelem lett a neve. (Elnök: Nagy István.)

A Győzelem nem sokáig élt. 1953 őszén, az akkori kormány-program hatására feloszlott. A csoport tagjainak legtöbbször egyé-nileg művelte tovább földjeit, néhányan pedig beléptek a Vörös Csillag Termelőszövetkezetbe.

A termelőszövetkezetek és a magángazdálkodók ebben az időben (egészen 1956 októberéig) a termelésben nagyon korlátozva voltak, amit a kötelező terménybeszolgáltatás még csak nehezített.

A nehézségekre legyen példa az 1952. február 4-én tartott tanácsülés egyik felszólalója: „Van ugyan szőlőm, de azon nincs szőlő, ezért csak földnek nevezhetjük. Lehetséges az, hogy 30 éves szőlőkre többszörös szorzást vegyünk figyelembe? Has-son oda a VB a felsőbb szerveknél, hogy teherbírás szerint álla-pítsák meg, hogy melyik szőlő után mennyi a beadási kötelezett-ség. Szőlőink 80%-ából nem tudunk annyit kihozni, amennyi a szőlő megmunkálásának költségeit fedezi. Azokat a szőlőket, amelyek csak valamikor voltak szőlők, tehát csak itt-ott van egy tőke, azt minősítsék szántónak.”⁶⁴

A beszolgáltatási „kedv” a beszolgáltatandó termékek ala-csony ára miatt erősen lecsökkent. Emiatt és az erős ipari fejlő-dés kínálta elhelyezkedési lehetőségek miatt a mezőgazdaság nem vonzotta az embereket. Az ipar korlátlanul felvette a mezőgazdaságból eltávozott munkaerőt, így a mezőgazdaság visz-szaesett. A munkaerő főleg Budapestre ment, ott, ahol eddig az

egész család a mezőgazdaságban dolgozott, csak az öregek maradtak.

Nem segített a mezőgazdaságból eláramló munkaerő rendeltel való megkötése sem. (Például a községi tanács titkára 1952. október 24-én értesítette Nagy Istvánt, a Kossuth TSZ elnökét arról, hogy termelőszövetkezeti tag csak az elnök írásbeli engedélyével válthat munkakönyvet, azaz állhat munkába.)

A községi tanács 1952. április 10-én tartott ülésének egyik határozata némileg rámutat a mezőgazdaság akkori helyzetére: „A mezőgazdasági állandó bizottság f. hó 10-től kezdve naponként tartozik a község egyéni és ipari dolgozóinak szülő és gyümölcssterületét ellenőrizni abból a célból, hogy az F. M. határozata szerint van-e művelve.”⁶⁵

A termelőszövetkezetek újrakezdeményezése az ellenforradalom után kezdődött a Budai Járásban. A szervezés fő ideje 1959 ősze és 1960 tavasza volt.

A budai járásban Termelőszövetkezeti Szervező Bizottság alakult, amely a községek szervező bizottságait irányította. Községünkben több brigádot hoztak létre, melyekben 237 fő agitátor dolgozott. A brigádok munkája eredményeként községünkben a termelőszövetkezetek szervezése teljes lett.

1961 tavaszán azok a kisebb földterülettel bírók, akik nem voltak termelőszövetkezeti tagok, megalakították az Őszibarack Szakszövetkezetet. A szakszövetkezet 1961 júniusában szakszövetkezetté alakult.

Az Őszibarack Szakszövetkezet 1970-ig 50 kat. hold nagyüzemi barackost, 1971-ig 10 kat. hold szőlőt telepített, melyeken közös gazdálkodást végeztek. Ezen kívül közösen művelték a 60 kat. hold szántót, illetve rétet. A szakszövetkezet önállósága 1973-ban súlyos gazdasági szabálytalanságok miatt megszűnt. Beolvadt a Tárnok és Vidéke Termelőszövetkezetbe.

A volt Őszibarack Szakszövetkezet tagjai azonban nem tudtak (nem akartak) ott maradni. Csaknem minden tag kilépett. Ki akarták venni a földjeiket, de csak 800 négyszögölnyit kaptak vissza, egy olyan rendelkezésre hivatkozva, mely szerint a szövetkezeti tagnak csak ennyi föld jár.

Érdemes megjegyezni, hogy Budaörsön már 1945-ben alakult egy szakszövetkezet. Ez volt az ország első ilyen egyesülése. Működési engedélyét 1946 elején Veres Péter írta alá. Ez a szakszövetkezet Ganz Mátyás Szakszövetkezet néven ma is együtt van. Közösen tárolják a bort, közösen végzik a növényvédőszeres és a műtrágya beszerzését.

A Sasad Mezőgazdasági Termelőszövetkezet székhelyileg Budapest XI. kerületéhez tartozik. Csak az utóbbi években került Pest megye hatáskörébe.

A „Sasad” országos hírű, önálló külkereskedelmi joggal rendelkező szövetkezet. Fő profilja a virágkertészet volt, de gyümölcsstermeléssel, csemegeszőlő-termeléssel, tojástermeléssel is nagyüzemileg foglalkozik. Ezenkívül 30-nál több melléküzem is hozzájárul a tagság jövedelméhez.

A szövetkezet 1976-ban ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. Volt elnöke, Ág István, a jelenlegi elnök Czinczog György és a főkönyvelő a jó munka elismeréséül Állami Díjat kaptak.

Az 1951. évi megalakulás idején a „Sasad” is nehezen boldogult. A magas szintű vezetést, a szakértelmet és a kitartó szorgalmat azonban rövid időn belül siker koronázta. Árúit ma már nemcsak a főváros üzleteiben, hanem az ország sok más városában is árusítják.

A „Sasad” állandó résztvevője a külföldi kiállításoknak. Így 1976-ban részt vett a Bécsi Kertészeti Kiállításon, ahol ún. „magyar kertet” mutatott be. A bemutatóról a magyar szakembereknek nem volt egyértelműen pozitív a véleményük. Ezzel ellentétben a kert elnyerte Bécs város nagydíját. További termékekkel még 1 arany, 5 ezüst és 8 bronzérmét is nyertek. Nagy gondot fordítanak tagjaik szakmai képzésére.

Az említett Bécsi Kertészeti Kiállításra például 100 tagot küldött tanulmányútra.

Hol vannak már azok a gondok, amelyek az 50-es években emberek életét keserítették? Lassan már senki sem emlékszik rájuk! Az idősek sem szívesen beszélnek róla. Az elmúlt évek eredményei mindenkit meggyőztek, hogy a közös gazdálkodás, a szövetkezeti mozgalom a budaörsieket is hozzásegítette az egyre gazdagodó, kiteljesedő emberi élethez.

IPARTÖRTÉNET

A községben 1945 előtt gyárripar lényegében nem volt. Ez annak ellenére is így van, ha figyelembe vesszük, hogy 1930-ban 1623 olyan kereső volt, akik az iparban dolgoztak, s akikre 1869 eltartott jutott. A község lakossága akkor 9006 fő volt. A lakosság 39%-a tehát akkor az iparból élt.⁶⁶ Ezek az iparban foglalkoztatottak szakmunkások, betanított munkások, illetve segédmunkások voltak.

Amikor a budaörsiek ide települtek, bizonyára iparosok is jöttek velük. Ismeretes, hogy 1808-ban a Tökön működő filiális takácscégnak – mely privilégiumát még Márit Teréziától kapta – budaörsi mesterek is tagjai voltak.⁶⁷

Községünk iparáról három olyan adat is fennmaradt, amely ipartörténeti nevezetesség. Az egyik a pezsgőgyártással, a másik a keserűvízzel, a harmadik a piktortéglagyártással kapcsolatos.

1852-ben Hölle János Márton a mai Frank tanyán beindította pezsgőborgyárát. A pezsgőt Hölle francia módszer szerint gyártotta. Különlegessége a „Pannónia sect” volt. A gyár területe 3 000 m², mely két épületből állt. A munkások közül három nő volt. Évi termelési képessége 200 ezer palack pezsgő volt, amely a hazai piacon kívül eljutott Ausztriába és Olaszországba is.⁶⁸

1854-ben a budapesti Örsöd dűlő és a mai Dobogó dűlő (Galgenberg) közötti völgyben kezdte működtetni Saxlehner András keserűvíztelepét. Ez volt az első üzem, melyben budaörsiek, főleg asszonyok dolgoztak. Abban az időben a keserűvíz, mint hashajtó, igen keresett volt, így külföldre is szállították.

A Saxlehner-féle keserűvízüzemnek munkásmozgalmi múltja is van. Ebben az üzemben próbálta ki a XX. század elején a Keresztény Munkásegylet politikai erejét. Sztrájkot szervezett, amelynek fő hangadói a budaörsiek voltak.

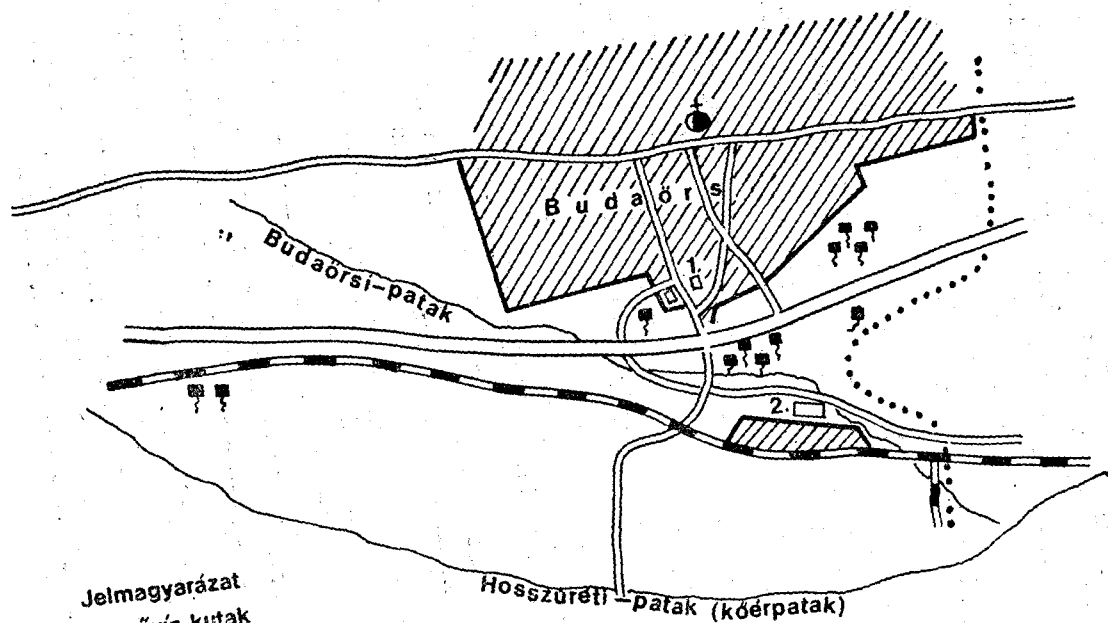
Ezen kívül a Loser és a Lallovich családnak is voltak keserűvíz kútjai, azonban tudni kell, sem Loser, sem Lallovich nem volt budaörsi.

A 20-as években egy Herkules nevű részvénytársaság is próbálkozott a keserűvízzel. Fából építettek egy nagy csarnokot – a mai autópálya benzinkútjai helyén –, de a csarnok leégett és a vállalkozás megbukott.

Loserék a vasút mellett, közvetlenül a sínekkel határosan kb. 5 holdas parkban, amelyben kastélyuk is volt, töltötték a keserűvizet.

A Lalla családnak – így hívták a Lallovichékat – a mai autópálya felüljárójától jobbra és balra volt üzemük. A vasútra menve a bal oldalon az egyik épület még ma is áll.

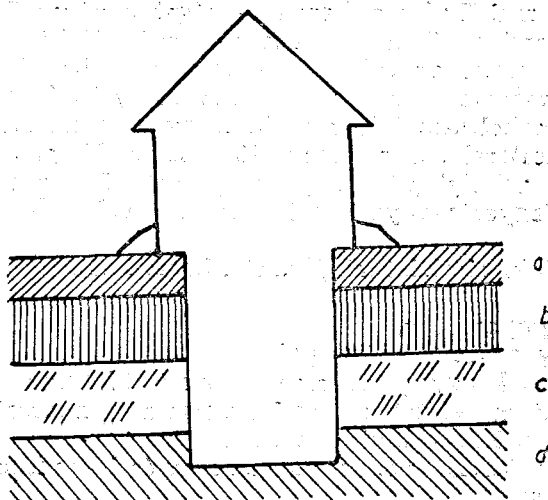
A kutak 3 m átmérőjűek voltak és sósuti kövel voltak bélelve. A kutak fölé fából való zárt bódé volt építve.

- Jelmagyarázat
- Keserűvíz kutak
- 1. Lalovich
- 2. Loser
- Határ

Keserűvíz kutak

Keserűvízkút metszete:

- a) 0,8 m humuszos agyag; b) 1,5 sárga agyag;
c) 1,5 m sárga agyag kék foltokkal; d) kék agyag.

Nézzünk most meg egy száz évvel ezelőtt leírt véleményt a keserűvízzel kapcsolatban: „A Budai keserűvízforrások, melyek csak 1854 óta lettek felismerve, a sok nehézség legyőzése után már oda jutottak, hogy nemcsak a külföldi vizeket szorították ki nálunk a használatból, hanem tetemes exportcikké váltak. Európán kívül egyéb világrészekbe is hordták. Vagy 6 millióra megy az üvegek száma, melyek keserűvizeink használatára a Simens gyárból Dresda mellett ideszállítanak.”⁶⁹

A harmadik kisipari érdekesség: a piktortégla-készítés. Ezzel az iparral csak a budaörsiek foglalkoztak.

A piktortégla készítésének községünkben nagy múltja van. Kit és mikor kezdte a piktortégla készítését? Ma már nem lehet határozottan megállapítani. Annyi bizonyos, hogy már a múlt század 80-as éveiben gyakorolták. Piktortéglagyártással foglalkozott a Szakály, a Zirkelbach, a Herczog, a Mayer, a Dörflinger, a Wendeler, később az Eppich család és mások.

Mire használták a piktortéglát? A szobafestők alapozó fedőanyagként használták.

A piktortéglagyártáshoz szükséges „budai földet” a Csiki-he-

gyekben, a mai Budaörsi-hegyen – régebbi néven Frank-hegy – a Budakeszi erdőben, kezdetleges tárnákból bányászták. A bányászok helybeliek voltak. A kibányászott budai földet szekereken fuvarozták a telepre. Egy rakomány 28–30 q-ás volt.

Ma már sehol sem folyik a piktoragyag termelése, pedig az idős festőmesterek ma is keresik. 1953-ban a Bányásznapon még ünnepeltek a helyi piktoragyagbányászok. Ekkor a bányák a Délbudai Vegyesásványbánya kezelésében voltak.⁷⁰

A festőtégla készítésének fázisai a következők:

1. az anyag aprítása
2. az anyag áztatása (iszapolás)
3. az iszapolt agyag keverése (kétszeri átdobása)
4. a képlékennyé tett agyag felrakása a munkaasztalra
5. a téglák kiformalása sablonnal
6. a téglák felrakása a szorítódeszkára és lehordása a szállító állványra
7. a megszáradt téglák leszedése és összerakása

A telep berendezése általában az adottságoktól függött. A telepítés lényeges szempontjai: a megközelíthetőség, a víz és a fekvés voltak.

Községünkben mindig élénk ipari tevékenység folyt. A múlt század 70-es éveiben már számos kisiparos dolgozott. „Iparos mintegy 100 mester van a községben: kovács, asztalos, ács, kőműves, kerékgyártó, esztergályos, kalapos, szücs, takács, csizmadia, cipész, lakatos, kötélgyártó, kádár.”⁷¹ A kisiparosok legtöbbször csak a község lakossága részére végeztek munkát. Vására csak néhány dolgozott. A múlt század végén egyre nőtt az ipari munkásság száma is. Amikor 1911-ben a Magyar Állami Dohánygyár Lágymányosra – a mai Budafoki útra – költözött, akkor sok budaörsi ment ide dolgozni. Ugyancsak sok budaörsi dolgozott a gyalog is elérhető Lynum-Tausig szövedében és a katonai raktárban.

1914-ben indult meg a Budapest–Budafok–Budaörs–Törökbálint közt közlekedő helyiérdekű villamos, amely tömegével vitte a budaörsi és a törökbálinti munkásokat a budafoki, az albertfalvai, illetve a fővárosi üzemekbe.

Budaörsön a 20-as években, de még a 30-as években sem volt olyan nagyobb üzem, amely az évről évre növekedő munkára várókat alkalmazni tudta volna. Így az emberek szinte kizáró-

lagosan a fővárosban kerestek munkát. A HÉV meglehetősen drága volt, ezért a legtöbben gyalog mentek Kelenföldre a 49-es villamoshoz, illetve Farkasrétre az 59-es villamoshoz. Vasúton kevesen utaztak.

Milyen kisiparosok dolgoztak községünkben?

A mai Budapesti úton – Béke téren és a Szabadság úton – végighaladva emlékezett után a következő cégtáblákat találhatuk: jobb oldalról menve: ócskás, korcsma, fűszeres, ács, pék, szódás, hentes, fűszeres, hentes, fűszeres, fűszeres, hentes, zöldséges, fűszeres, korcsma, kőműves, műszerész, fűszeres, hentes, cukrász, kávé, lakatos, bognár, cukrász, fűszeres, pék, korcsma, pék, hentes, fűszeres, zöldséges, korcsma, korcsma. Most a másik oldalon visszafordulva: kőfaragó, pék, kovács, fűszeres, hentes, fűszeres, festékes, asztalos, cipész, Hangya, korcsma, szódás, műszerész, fűszeres, hentes, fűszeres, pék, kovács, lakatos, fűszeres, korcsma, hentes. Összesen: 55 cím. Bizonyára feltűnik a sok hentes, fűszeres, korcsmáros.

Az iparosok közül néhányan gépeket is használtak (például Kruck asztalos, Kahler műszerész, Eck lakatos, Eberhardt asztalos). Az iparosok általában anyagilag jól álltak. A legtöbbször földje, háza volt, így hitelképességük is nagyobb volt. Egy időben községünkben 185 iparengedélyes működött. Ezek közül 99 fő segéd nélkül, 64 fő 1–2 segéddel, 20 fő 3–5 segéddel, 2 fő pedig 6–10 segéddel dolgozott.⁷²

Községünk iparosai 1924-ben Törökbálint iparosaival ipar-testületet alakítottak. Elnöke Frank János kávé, alelnöke Posch Károly pék, Hübner Endre vendéglős, Kreisz János pék, jegyzője Mayer Lipót tanító volt.

Az iparosok kezdeményezésére az Esze Tamás utcai iskolában létesült az ipariskola. Ennek az iskolának a vezetője Szakály Mátyás volt. Az ipariskola oktatói a fiúiskola tanítóiból kerültek ki. Az iskola vezetője, tanítói és az iparosok testülete nagy gondot fordítottak az oktatásra.

Sajnos ma már nem állnak rendelkezésre az ipariskola anyakönyvei és iratai. Azokat 1948-ban az albertfalvai ipariskolába kellett szállítani, ugyanis Pest megye alispánja 1948. augusztus 11-én értesítette a budakörnyéki járás főjegyzőjét, hogy a Budaörs és Vidéke Ipartestületet a belügyminiszter feloszlatta.⁷³

Községünkben ma a kisiparosok érdekvédelmi szervezeteként Budaörsi KIOSZ Csoport működik.

Az utóbbi időben a helyi kisiparosok ismét szerződtek ta-

nulókat, sajnos egyes szakmákban – kőműves, ács, lakatos – nincsen elegendő utánpótlás. A KIOSZ csoport időnként – pl. 1973-ban – a művelődési házban kiállításokat rendez a helybeli mesterek munkáiból.

A községbe akkor települtek ide ipari létesítmények, amikor a kormány egyes üzeleinek a fővárosból való kitelepítését rendelte el. Elsőnek 1949-ben az Ipari Szerelvények Gyára (régii nevén PRÉKO) települt hozzánk a Huszonnégyökrös-hegy mögé, a Budakeszire vezető út mellé.

Jelenleg a következő üzemi létesítmények, illetve telephelyek találhatóak Budaörsön:

1. Ipari Szerelvény- és Gépgyár,
2. Texelektró Ipari Szövetkezet,
3. Sasad Kertészeti és Mezőgazdasági Termelőszövetkezet (központja és több részlege),
4. BUDAFRUCT GT.,
5. Pest megyei Víz- és Csatornamű Vállalat,
6. Pest megyei Villanszerelő Vállalat,
7. Nyugat Pest megyei Sütőüzemi Vállalat,
8. Budaörsi Vegyipari Szövetkezet,
9. Tiszántúli Gázszolgáltató,
10. VIZÉP,
11. VIZGÉP Budaörsi Gyáregysége,
12. RAVILL Kereskedelmi Vállalat,
13. Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat,
14. Kosár és Fonottáru K. SZ. V.,
15. SKÁLA raktár,
16. Budapest – környéki TŰZÉP,
17. Betonútépítő Vállalat,
18. Út- és Vasútépítő Vállalat,
19. AMFORA,
20. Közép Magyarországi MÉH Vállalat,
21. BOSCOOP Szövetkezeti Közös Vállalat,
22. BUDAFÁ Szövetkezet,
23. MEZÉPSZER,
24. Erőmű Beruházási Vállalat,
25. Könyvértékesítő Vállalat,
26. Budaörsi Nagyközségi VB Építésügyi és Költségvetési Üzem,
27. RAMOVILL Szolgáltató Vállalat,

28. MOBIL Jármű és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat,
29. TAURINA Szarvasmarhatenyésztő Közös Vállalat,
30. Alkotás Szövő- és Házipari Szövetkezet.

A felsoroltak közül az alábbi vállalatoknak van a községben központja:

1. MEZŐGÉPTRÖSZT,
2. Texelektró Ipari Szövetkezet,
3. Pest megyei Víz- és Csatornamű Vállalat,
4. Budaörsi Vegyesipari Szövetkezet,
5. Sasad MGTSZ.
6. MEZÉPSZER.
7. BUDAFRUCT,
8. BOSCOOP,
9. TAURINA.

Nagyobb létszámmal dolgozó üzemek:

1. Ipari Szerelvény- és Gépgyár,
2. Texelektró Ipari Szövetkezet,
3. Pest megyei Víz- és Csatornamű Vállalat,
4. VIZÉP
5. Budaörsi Vegyesipari Szövetkezet,
6. Sasad MGTSZ.,
7. MEZÉPSZER.

A felsorolt üzemekben több mint 10 ezer ember dolgozik. Budaörs ma már nem ún. „alsó város”, hanem rohamosan fejlődő, létesítményekben gazdagodó nagyközség. A budaörsi üzemek a nyolcvanas évek elején 7 milliárd Ft értéket állítottak elő évenként. Az üzemek ipari, gazdasági tevékenységükön túl jelentősen hozzájárulnak a község új arculatának, mindennapi életének alakításához.

KERESKEDELEM

A község iparától természetszerűen elválaszthatatlan a kereskedelem, hiszen az iparban megtermelt árukat értékesíteni kell. Régebben az iparosok és a parasztok maguk adták el termelvényeiket. A budaörsiek mindig értettek ugyan a kereskedelemhez, de nagyobb üzletekre csak néhányan vállalkoztak.

„Budaörsnek számos boltos - kereskedője van.” - olvashat-

juk a Pest megye monográfiája című munkában. Innen tudjuk, hogy az 1880-as években mennyiért kelt el a bor, a növendék fiatal ló, a borjakat Pesten „20–28 forinttal darabonként” adták. Megtudhatjuk azt is, hogy a főváros piacaira hordták a túrót, vaját és a szőlőt, melyek „jóságuk miatt folyvást nagy kellendőségnek örvendenek.”

Régebben a budaörsiek szinte mindent eladtak a városban, aminek vevője akadt: szőlőt, bort, gyümölcsöt, tejet, vaját, tojást, baromfit. Később a vaját, túrót már nem vitték, mert az itthon is elkelt. A tejeladás elég sokáig „nagy üzlet” volt. A budaörsi Milimárikra az idősebb pestiek még ma is jól emlékszenek.

A budaörsiek rájöttek arra, hogy egyes árukat (pl. a tejet) „háznál” jobban el lehet adni, mint a piacon. Tehát házhoz – családnál – vagy a kereskedőkhöz vitték közvetlenül. Ennek több előnye is volt: nem kellett helypénzt fizetni, várakozni, alkudozni. Igaz, a minőségre jobban kellett ügyelni, de hát valamit valamiért.

Élelmes ember volt az a budaörsi is, akinek a pincéjében a 20-as évek végén 1 pengő lefizetése ellenében annyi bort lehetett inni, amennyit csak bírt a betérő. A feltétel az volt, hogy közben a pincéből nem mehetett ki a vendég. Amennyiben kiment és visszajött, újból be kellett fizetni az 1 pengőt.

Élelmes iparos-kereskedők voltak a pékek is, akik áruikat – felismerve Kelenföldön a lehetőséget – naponta korán reggel lovas kocsin és kerékpáron vitték a megrendelő családokhoz, boltokba a friss meleg krumplis kenyeret, süteményt. Így Jombach és Helly pékek Pesten is kedveltek voltak.

A budaörsiek kisipari módon, kézi síkkötőgépen, a vevő kívánsága szerint kötöttek harisnyákat, női és férfimellényeket. Ezeket az árukat a Galga menti falvakban, Mogyoródon, Fóton – és még távolabb – tudták eladni.

A piktortégla-készítők nemcsak a főváros festékes boltjaiba szállították áruikat, hanem az egész országba, sőt külföldre is.

Ugyancsak eljutott a hazai fogyasztókön kívül külföldre a keserűvíz is. Saxlehnerék például 1912-ben 2312 vagon keserűvizet exportáltak 45 államba, 5 530 000 korona értékben.⁷⁴ Saxlehner és Loser Dél-Amerikába szállította literes és félliteres üvegekben Európa legtömegebb magnéziumszulfátos keserűvizét.

A Budaörsön dolgozó főfoglalkozású kereskedők számáról nincs elég korábbi adat. Csak a mai statisztikai adatok adnak

némi képet. Községünkben a kereskedelemben 1930-ban 245 dolgozó volt, akik 395 családot tartottak el. 1949-ben 298 fő volt a kereskedelmi dolgozó, de ezek főleg a fővárosban működtek.⁷⁵

A háború után a kereskedelem sokáig nem tudott talpra állni. Ennek nemcsak gazdasági, hanem politikai okai is voltak. Sok kiskereskedő ki sem nyitott. A régi kereskedőcsaládok, akik mégis „kinyitottak” – pl. Szakály József és Albecker Benedek –, állandó bizonytalanságban éltek.

Egy érdekes adat a kereskedelemhez: 1947 januárjában a jelenlegi ruházati boltban, a Dallos-féle kocsmában (volt Poicl kocsmá) tartotta alakuló ülését a helyi Földműves Szövetkezet, melynek akkor 1220 tagja volt. Egy részjegy ára 12 forint volt. A megalakult szövetkezet alaptőkéjét a tagok adták össze. Ennek a szövetkezetnek a vezetői voltak: Ifiu Gyula, Karczag Gyula, Zwinkl József, Zwak András és Körösparti Mihály.

1947-ben a szövetkezetnek még nem volt boltja. Később átvették a Hangya Szövetkezetet, majd húsboltot. Tejfelvásárlót szerveztek, később átvették még a piktortégla-készítést 68 taggal, majd 55 taggal szitavászón-készítéshez fogtak. Darálóüzemet létesítettek, megszervezték a növényvédő szerek árusítását, sőt a TŰZÉP-nek is bizományosa volt a szövetkezet. Harminc-t négy tagnak hitelt is adott a szövetkezet.⁷⁶

Községünkben a fejlődés ellenére a kereskedelmi hálózat ma sem megfelelő. A meglévő kereskedelmi egységek számszerűen nem elegendők és korszerűségükben is nagyon sok a kívánnivaló. A boltok nem tudják a keresletet mindenben kielégíteni. A lakosság nagyon sok mindent a fővárosban vásárol.

A község vezetői az üzlethálózat fejlesztése érdekében mindent megtesznek.

Ez az iparkodás igen gyakran hiábavaló, hiszen a főváros közelsége miatt a felsőbb szervek nem biztosítanak elegendő pénzt a fejlesztésre (talán érthető is). A fejlesztési nehézségek ellenére 1976-ban az új lakótelepen egy tágas, jól ellátott ABC-áruház épült.

A település központjában – a Szabadság úton – 1984 március óta 900 m² alapterületű üzlet enyhíti az ellátási gondokat. Rövidesen megnyílik az autópályánál levő felüljáró mellett a RAMOVILL új ezer m² alapterületű áruháza. A Városi Jogú Nagyközségi Tanács további érvényes szerződéssel rendelkezik egy könyvárúházzal (Könyvértékesítő Vállalat), az AMFORA márkaboltja és egy 300 m² alapterületű ruházati bolt (a „Vermes

bolt” helyén) megépítésére 1985-ben. A tízemeletes lakóházak földszintjén további papír-írószer és cipőszaküzlet építésében állapodtak meg a kereskedelmi vállalatokkal. Ezek az üzletek a tervek szerint szintén 1985-ben nyílnak meg. Budaörs kereskedelmi forgalmából egy lakosra ma 33 ezer forint jut.

A budaörsiek kereskedelmi szelleme ma is él, de ez a kereskedelem szinte ellenőrizhetetlen és nehezen értékelhető.

Az utóbbi időben az állami intézkedések hatására fellendülőben van ismét a kiskereskedelem. A magánházaknál, a lakótelepi „lábas” házak aljainak beépíthető részeiben egymás után nyílnak a „butikok”, ajándékboltok, egyéb szolgáltató üzletek.

A kezdeményezésnek – tekintve, hogy az alapellátás mellett választék bővítést jelent – a község lakói között egyre nagyobb sikere van.

A KÖZLEKEDÉS

A középkorban községünkön vezetett át az úgynevezett Mészárosok Útja, amelyen évszázadokon át hajtották a vágómarhát nyugatra, főleg Bécsbe. Ez az út Budáról, a mai Krisztina városból kiindulva Budaörsön, a Csiki pusztán, Torbágyon és Bián haladt át.

A Mészárosok Útjának budaörsi szakaszát a 20-as évek végén apró kőkockákkal kikövezték. Ugyanakkor elhordással, illetve feltöltéssel csökkentették a madár-hegyi domb hirtelen emelkedő részét és a budaörsi mai Szabadság út nyílásában levő kis dombot.

A legtöbb budaörsi természetesen gyalog ment ezen az úton a városba, de már a múlt század 70-es éveiben társaskocsi – Stellwagen – vitte az utasokat. A társaskocsi a Budaörsi Társas Kocsi Részvénytársaság tulajdona volt.

A társaskocsi a Krisztina városba, a mai Zöldfa vendéglőig, később a mai Bartók Béla út 3. alatt volt Fiedler-féle vendéglőig járt. Budaörsről a mai nagybolt, később a mai Béke térről indult. A kocsinak 12 ülőhelye volt. A zárt kocsit két ló húzta, egy harmadik ló tartaléknak a kocsi hátuljához volt kötve. A kocsi reggel indult és délután fordult vissza. Útközben, ha valaki fel akart szállni, megállt. A társaskocsi a 49-es villamos indulásáig közlekedett.

1884. július 15-én megnyílt a Budapest–Komárom vasútvonal (ma: Budapest–Győr–Hegyeshalom). A vasutat a budaörs-

siek nem nagyon vették igénybe, hiszen akkor még alig-alig hagyták el a községet.

Amikor a lakosság már a városban kereste a megélhetést, akkor is inkább gyalog járt, mert ez egyszerűbb és olcsóbb volt.

1912-ben, majd az első világháború alatt a budaörsi pályaudvart megnagyobbították. Ezzel a Kelenföldi pályaudvar tehermentesítése volt a cél. A pályaudvar bővítésére 1930-ban került sor. Ekkor villamosították ezt a vonalat, amely az első villamosított vasútvonal volt az országban. A pályaudvart és az egész vonalat 1974-75-ben korszerűsítették. A pályaudvaron ma alig áll meg néhány személyvonat, mert a budaörsiek alig használják.

Községünk közlekedésében a HÉV (Helyiérdekű vasút) hozott új fordulatot. A HÉV 1914-ben, közvetlenül a háború kitörése előtt indult meg.

A HÉV 1899-ben a mai Gellért térről indult Budafokra. 1909-ben meghosszabbították Nagytétényig, majd 1914-ben Budaörsön át Törökbálint felé. Főleg a munkások, de gyümölcsérés idején a kistermelők is igénybe vették. A munkások hetijeggyel utaztak.

A HÉV menetideje Budaörsről a Gellért térig 50 percig tartott. A menetidőt pontosan betartották. A HÉV egy svájci vállalkozó tulajdona volt.

Amikor az 1920-as évek végén a gazdasági helyzet miatt a munkások, akiknek a hetijegye 3,50 pengőbe került, ismét gyalog jártak Kelenföldig, a HÉV kihasználtsága erősen megcsappant. Egy menetjegy ára 80 fillérbe került, amit kevés ember engedhetett meg magának. A tanulók havibérlettel utaztak, amelynek ára 7 pengő volt. Az alkalmazottak nem kaptak hetijegyet. Ők 20 pengős bérlettel utaztak. A hetijeggyel naponta csak egyszer, a bérlettel többször is lehetett utazni.

1929-ben megindult az autóbuszforgalom Budaörs és a mai budapesti Dimitrov tér között. Ez magánvállalkozás volt. A vállalkozás cégneve Kurir autóbusz volt. A Kurir tulajdonosa – a budaörsiek csak így nevezték – báró Kazy Ferenc és Bánki Elemér (Bánki Donát fia) volt. A társaság három gépkocsival működött.

A Kurir rugalmasan alkalmazkodott a munkások és a gyümölcsöt szállítók igényeihez. Hajnalban vitte a Központi Vásárcsarnok felé, a mai Belgrád rakpartra, később a Csepeli Vásártelepre a gyümölcseladókat, gyorsan visszafordult a munkásokért, majd hazavitte a piacolókat. Napközben kétszer fordult. Este a munkásokat szállította haza.

A Kurir a barackot szállítóktól 10 fillért kért kosaranként. Egy személy a buszban térítésmentesen egy kosarat vihetett. A többi kosarat a busz tetejére rakták. A Kurir a budaörsiek körében igen kedvelt volt, amiben közrejátszott a személyzet előzékeny, barátságos és segítőkész magatartása.

A Kurirnak a községre és környékére vonatkozó művelődés-történeti jelentősége is van. A Kurir vezetői gyakran szerveztek az országba és külföldre is kirándulásokat. Így Mária Zelle, Máriabesenyőre, Szentkútra is eljutottak. Gyakorlatilag oda, ohavá a szervezők kívánták. A Kurir szállította a helyi focicsapatot és a szurkolókat a vidéki mérkőzésekre. Télen, amikor kevesebb volt a fuvar, pesti sportolókat, kirándulókat szállított a Mátrába, Ausztriába, a Tátrába. 1940-ben a Kurir megszűnt. Nem hosszabbították meg a forgalmi engedélyt. A Kurir helyett egy ideig a 40-es jelzésű fővárosi kék busz járt.

1933-ban megindult a budaörsi repülőtér építése. A szükséges terület kisajátításához a község legjobb szántóföldjeit vették igénybe. Ez a repülőtér akkor az ország legkorszerűbbje volt. A repülés biztonsága érdekében a környező hegyek csúcsaira acélból készült világítótornyokat építettek, amelyek még ma is állnak. A repülőtér még fel sem épült teljesen, máris kicsinek bizonyult. Így a polgári repülés már igénybe sem vette, hanem visszatelepült a Ferihegyre.

A budaörsi repülőtérre szálltak le elsőnek az 1944. március 19-én Magyarországot megszálló német alakulatok repülőgépei.

A háború után a repülőteret sokáig csak a sportrepülők használták. Ma elsősorban a mezőgazdaságban és az egészségügyben dolgozó repülőgépek szállnak le, de a sportrepülők is itt vannak még. A repülőtéren több ízben rendeztek sportrepülő-világbajnokságot.

A háború után 1948-ban újból indul a 40-es autóbusz, mely az eddigi közlekedésen jelentősen javított. A HÉV utasainak száma ismét nagyon lecsökkent. A HÉV-en Törökbálintról jövők is átszálltak Budaörsön a 40-es autóbuszra. Ezzel egy vonalon járt a piros 40-es jelzésű gyorsjáratú autóbusz. Később a 40-es busz vonalát Budakesziig meghosszabbították.

A HÉV járatát az autópálya építése után megszüntették. A sínpályán Budaörs és Budafok között a 41-es villamos közlekedik. Budaörsöt Törökbálinttal a 88-as autóbusz köti össze. A község közlekedésére jellemző, hogy – bár a járatok időnként zsúfoltak – negyed óra alatt a főváros központjába juthatunk.

A fejlődés velejárója, hogy a fő közlekedési eszköz a gépkocsi lett. A felszabadulás előtt 2–3 kisautó és 1–2 tehergépkocsi volt a községben. Ma már minden harmadik család gépkocsival rendelkezik. A vállalatoknak pedig több száz gépjárműve van. A megnövekedett autóforgalom viszont jó minőségű, szilárd burkolatú utakat igényel. Budaörs útjainak 41%-a szilárd burkolatú. Ezek jelentős fejlesztésére van szükség.

LAKÁSHELYZET

Budaörsön a lakás emberemlékezet óta mindig nagy gondot jelentett. Nemcsak a szegény embereket nyomta a lakásgond, hanem a módosabbak legtöbbjét is.

A szegény emberek szoba-konyhás lakásban laktak. Ha gyermekük felnőtt és házasságot kötött, szintén azonnal a lakásgonddal találta magát szemben. Nagy szerencséje volt, ha esetleg egy idős házaspár vagy özvegy befogadta az új házасokat. Ilyenkor a lakbér fejében igen gyakran egy darab szőlő vagy kukorica megművelését kellett vállalni. A lakás használatára vonatkozóan soha nem kötöttek írásbeli megállapodást. Ilyesmire nem is volt szükség, mert aki nem tartotta be a megállapodást, az lehetetlenné vált és nem tudott máshol lakáshoz jutni.

A budaörsiek nem szívesen laktak másnál, a magukéban akartak élni. Szívósan takarékoskodtak, hogy minél előbb „összehozzák” a házhely, majd a ház árát. A helyi Hitelszövetkezet igen sok embernek nyújtott hitelt házának felépítéséhez. Ezek az egyszobás kis házak a legtöbbször 100–150 négyszögöles telkeken épültek.

A módosabb családok lakása is gyakran csak két szobából állott. Ebből is gyakorlatilag csak egyet használtak. A másik „parádés szoba” volt.

A szobák alapterülete legtöbbször $5 \times 4,5$ méteres, magassága 2,4–2,6 méter volt.

A nagyon régi házaknál a szobák alapterülete 5×4 méter, magassága 2–2,2 méter volt. (Ilyen régi ház, valaha zsellérház, már legfeljebb kettő-három van a Lenin és a Marx Károly utcában.)

A családok élete a konyhában folyt. A konyha mérete általában megegyezett a szoba méretével. Az újabb építésű házaknál már némileg kisebb. Ez a mai konyhákhoz viszonyított nagy

konyha lehetővé tette, hogy „lakókonyha” legyen. A szobát általában nem fűtötték. Csak a 20-as évek végén jelenik meg a szénfűtésű kályha.

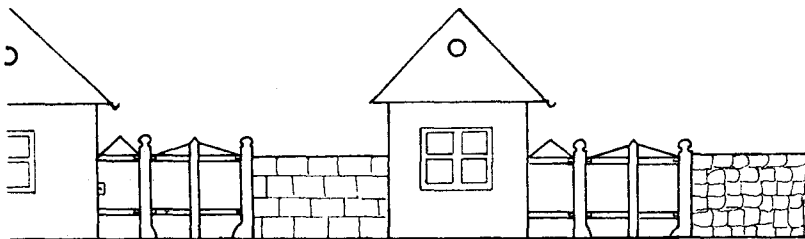
A konyha száz évvel ezelőtt még „nyitott kéményű” volt. Akkor a kémények mérete jóval nagyobb volt a maiaknál: „A kéményen ki lehetett az égre nézni.”

Ha végigmegyünk a régi község utcáin, azonnal szemünkbe ötlük:

1. a régi házak szinte teljesen egyformák,
2. talajvíztől valamennyi másfél méter magasságig vizes,
3. minden házon későbbi toldások látszanak.

Községünkben a házakat eredetileg az utca jobb és bal oldalán fésűsen, egyforma nagyságú telken épültek. Ezt még ma is látni lehet a Szabadság úton, ahol a parasztlakók laktak, és a Lenin utcában, a Kállai Éva utcában, ahol az uradalom népe lakott.

A házak a telek mezsgyéjén, 30 cm-re a szomszédától épültek.

A parasztlakók utcai képe

Minden ház az udvarával – ahová az ablakok és ajtók nyíltak – kelet felé néz. A ház mellett közvetlenül van a bejárati kiskapu, melyet a nagykaputól csak a kaputartó oszlop választ el. A kiskapu és a nagykapu is mindig lécből épült.

A parasztlakók eredetileg kizárólag terméskőből, a mellékfalak pedig vályogtéglából épültek. A főfalak vastagsága 50 cm. A falazáshoz kötőanyagként agyagot használtak.

A zsellérlakók alapja is mindig terméskőből volt, de a föld fölött 60 cm-re már vályogtéglából épült a főfal is. A házak sarkai a zsellérlakóknál is kőből épültek.

A házak később – a 30-as évek – puha sóskúti mészkőből készültek, de használták a terméskövet is. Így készült az ún. vegyes fal.

A közfalakat vályogtéglával készítették, csak a 20-as évek vé-

egész család a mezőgazdaságban dolgozott, csak az öregek magától használtak égetett téglákat. A házak érthetetlenül kivétel nélkül szigetelés nélkül készültek a 20-as évek végén, sőt a 30-as évek elején is.

A budaörsiek letelepedésekor a földesúr előírta a házépítés módját, kimérette a telek nagyságát. Ezek az előírások hosszú időre például szolgáltak.

A házak befedésére eleinte minden bizonnyal nádat használtak, bár a környéken alig volt nádas. A 30-as években már alig négy-öt nádfedeles ház volt a községben. (Mai Lenin u.-12., 14., a pásztorház, a Baross u.-ban, az Árpád u.-ban egy-egy ház.)

A házakat és a lakásokat minden évben meszelték. A meszelés tiszta mésszel történt, melybe egy kevés rézgálic oldatot öntöttek, így nem lett a fal „csikos”. A meszelésre húsvétkor került sor. A meszelést kizárólag az asszonyok végezték.

A múlt század végétől a módosabb parasztok az újabb építésű házakat, melyben már nem voltak mennyezetet tartó gerendák, kifestették. Nemcsak az oldalfalakat, hanem a plafont is. Olykor a plafonra, ritkábban az oldalfalra képet festettek. A festés mintái mindig bonyolultak voltak. A színeket gondosan válogatták. Ezeket az élénk színű mennyezetképeket helyi festők – pl.: Huber János és Herczog Pál – készítették.

Régen a világítás sok gondot jelentett. A konyhában egyszerű, a szobában díszes függő lámpa volt használatos. A villanyvilágítás a 20-as évek végén lett csak általános annak ellenére, hogy már az első világháború után egy helyi villanytársaság alakult. A rossz gazdasági viszonyok és személyi ellentétek miatt azonban nem tudtak gyökeret verni. Mivel a villanszerelés akkor igen drága volt, sok ember továbbra is a petróleumnál volt kénytelen megmaradni. Még az ötvenes évek végén sem volt sok házban villany.

1949-ben községünkben 2349 épület volt, melyből 1736 volt a lakóház. A háború során 735 lakóház megsérült, ezekből 591 lett helyreállítva.

1945 és 1949 között mindössze 4 lakóház épült.

A lakóházak közül 1039 nem volt alapincézve.

Saját kútja 1110 lakóháznak volt.

Az 1949-ben meglévő lakóházakban 2196 lakás volt.

A lakások megoszlása 1949-ben:

1 szobás lakás konyha nélkül	132
1 szobás lakás konyhával	1209
2 szobás lakás konyhával	671
3 szobás lakás konyhával	69
4 szobás lakás konyhával	10
Csak konyhás lakás	23
Egyéb lakóhely	3
Használhatatlan	79

Összesen: 2196

Vízvezeték 60 lakásban van.

Villanyvezeték 1199 lakásban van.⁷⁷

Mivel az 1949. évi adatok gyakorlatilag – a vízvezeték kivételével – a háború előtti adatokkal azonosak, hű képet kapunk arról, hogy milyen körülmények között éltek az emberek.

Ha az 1949. évben kimutatott lakóházállományt a háború előttivel azonosnak vesszük – a lakosság számát 10 000-re keréskítve –, akkor egy lakóházra 5,7 lakó jut. A lakásokat ugyanilyen feltételekkel nézve 4,5 fő jut egy lakásra. Ez igen nagy szám! (Ma 3,2 főt számolnak egy modern 2 szobás lakásra!)

Amennyiben a lakásállományból levonjuk a kettőnél több szobás lakásokat, akkor azt látjuk, hogy a lakosság zöme igen rossz körülmények között, szűkösen, zsúfoltan lakott.

Az 1947. évi kitelepítés után a lakosság száma hihetetlenül megnőtt. Az ún. nyári konyhák, mosókonyhák, istállók is lakásokká alakultak. Az ország minden részéből idetóduló emberek más hiányában sokszor a 40-es évek végén lebontott présházak pincéibe húzódtak. Persze, ez a pincébe való költözés teljesen önkényes volt. „Beköltöznek a pincébe és néhány hét múlva lakásért jelentkeznek a tanácsnál!” A tanács az ilyen önkényeskedőket legtöbbször kitette a pincéből és visszaküldte őket eredeti lakhelyükre.

Később a kormány lehetőséget adott, hogy a pincelakók részére ún. „CS” lakásokat (csökkent értékű lakások!) építhessen a tanács. A tanács kis költségvetése miatt ez az akció csak akkor járt sikerrel, ha a pincelakó is „benne volt”. A tanács ingyen – örök használatra – adott 150–180 négyszögöl telket, az OTP kamatmentesen adott 80 ezer forint kölcsönt. A „pincelakóknak” 10 ezer forinttal kellett „beszállni”.

A „pincelakó” legtöbbször nem tudott „beszállni”, mert nem

volt 10 ezer forintja. Ennek ellenére megoldódott a pincelakás gondja, mert mindig akadt valaki, aki szintén rossz körülmények között lakott, de az átadta lakását a pincelakónak, hogy ő vegye igénybe a kedvezményt. A tanács jóváhagyta ezt a megoldást, mert végeredményben a probléma megoldódott.

A 92%-os kitelepítés után a község lakossága 1949-ben 7600 főt számlál. 1960-ban a község lakossága újból erős emelkedést mutat, a létszám már 11 677 fő.

1960-ban a lakóházak száma viszont csökkenést mutat az 1949. évihez képest, mivel a kitelepítés után bontásokkal, átalakításokkal, leválasztásokkal a házakban változásokat hoztak létre. 1960-ban 2142 volt az épületek száma, amelyből 2084 volt a lakóház. A 3065 lakásban 10 061 helyiség volt, melyek közül 4119 a szobák száma.

1960-ban a vízellátás zömmel a vízvezetékekkel történik, bár még mindig csak 186 lakásban van „bent” a víz, a többiek a telken kívüli közcsapokból hordják a vizet.⁷⁸

1966-ban a lakásállomány: 3259.

1966-ban 106 lakás épült, amelyből 49 lakás 2 vagy többszobás. Ezek közül 72 villannyal, 54 vízvezetékekkel, 82 fürdőszobával épült.⁷⁹

1970-ben a község lakossága már meghaladta a 14 ezret, de az emberek áramlása az óriási túlzásfoltosság ellenére még mindig tart. Sorra beépülnek az üres telkek. Az építési kedv állandóan nő. Az emberek modern, feltűnően nagy családi házakat építenek. Beépült a MÁVAG terület, a Kamaraerdő. Az építésre alkalmas telkek ára 500–600 forint négyszögölenként. (Ma: 2–3000 forint.)

A fejlődés napjainkig változatlanul dinamikus. A nagyarányú lakásépítésre jellemző, hogy 1984-ben 384 db, 1985-ben 208 db lakótelepi lakás átadása a tervezett. 1983-ban a lakótelepi lakások száma 1810, illetve a község összlakásainak száma 6551 volt.

A telkek borsos ára nagyon megnehezíti a családiház-építést. A tanácsnak nincs olyan területe, melyet családiház-építés céljára el tudna adni, de támogatja a társasház-építkezéseket, mert erre a célra építési terület van biztosítva. Társasház építéséhez a tanács 80–100 forintos áron biztosít területet, sőt a víz és a villany odavezetéséről is gondoskodik.

1972-ben megindult egy nagyarányú építkezés a község nyugati részén. A hosszú távú terv szerint kétezer lakás fog felépül-

ni. A beruházó a Pest megyei Tanács és az OTP. A lakásokba 1975 augusztusában költözött be az első 300 család.

Az 1972-ben megkezdett építkezés nem állt meg. A tízemeletes házakon kívül iskola, bölcsőde, óvoda, orvosi rendelő, üzletek szolgálják az itt élők kényelmét. Ezen túlmenően az építkezni vágyó fiatalok részére olcsó házhelyeket biztosít tartós használatra a községi tanács.

A ma épülő családi házak többsége emeletes, teraszos, parkosított udvarral, központi fűtéssel, és kivétel nélkül fürdőszobával ellátottak.

Ma a községben száz lakásra 293 fő jut.

A lakásállomány 30%-a 1970 után épült.

Az összes lakások 66%-a komfortos.

A vízhálózatba a lakások 79%-a, a csatornahálózatba vagy zárt rendszerű szennyvíztárolóba 76% van bekapcsolva.

VIZELLÁTÁS

A község lakossága a vízellátás terén a múltban mindig sok nehézséggel küzdött. Most is vannak vízellátási gondok, bár a maiak a régiekhez alig hasonlíthatók.

1948 előtt csak ásott kutakból és esővizet felfogó ciszternákból nyert vizet a lakosság.

A felszabadulás előtt a község elöljáróságának többszöri próbálkozása ellenére sem sikerült a vízellátás kérdését megoldani. A Fővárosi Vízművek bevonásával próbálták a vízellátást korszerűsíteni, de az a vízhiányra hivatkozva a kérelmet visszautasította.

A vízvezeték építéséhez 1948 tavaszán foghatott csak a község. 1948. február 17-én a község szerződést kötött a Fővárosi Vízművekkel. A szerződés aláírásával a budai járási főjegyző Tóth József községi főjegyzőt és Damásdi Gyula községi bírót bízta meg.

Az építésről tanúskodik a Pest megyei Levéltárban több szempontból is érdekes irat:

1. a községnek nem volt még autonómiája,
2. a vízvezeték építői rohammunkával végezték az építést,
3. az építők ellátása rossz, fizetésük is kevés volt.

A vízvezeték építésének munkálatai valóban rohammunkában folytak. A vízvezeték 150 mm keresztmetszetű csöveit először a Budapesti út és a Szabadság út páratlan oldalán rakták le. A munkálatok kézi erővel folytak.

A Fővárosi Vízművek már 1948. szeptember 17-én elkészült a munkával. Ugyanakkor a vízvezeték karbantartása, szakszerűtlen kezelése és bővítése érdekében az alispánnak felajánlotta további segítségét.

A község vezetői az alispán egyetértésével az alábbi szövegű választ írták: „... kérjük a Vízművek Igazgatóságát, hogy a budaörsi hálózat és tartozékainak karbantartási munkálatait elvégezni szíveskedjenek. Az ingatlantulajdonosok vízvezetéki hálózatba való bekapcsolási kérelmeit pedig javaslattétel után további elintézés céljából meg fogjuk küldeni. Budaörs, 1948. november 9. Kiss Lajos községi bíró, Paál Sándor vezetőjegyző.”⁸¹

A vízvezeték nagyrészt megoldotta a község ivóvízproblémáját. Nem kellett lajttal szállítani az ivóvizet, azonban mégis maradt panaszra ok. A vízvezeték üzembe helyezés utáni nagy örömmel hamarosan vége szakadt. Csak a főutcákon volt víz. A mellékutcákban továbbra is messziről kellett a vizet hordani.

Kezdetben a vízhálózat gyorsan fejlődött. A község költségvetési hiányát a lakosság társadalmi munkával segítette. Társadalmi munkában kiásta, majd a csőfektetés után be is temette a vízvezeték árkaikat. Egyre többen kérték a vízvezeték bekapcsolását telkükre, lakásukba. Kezdetben ennek nem volt akadálya. Később egy-egy bekapcsolási engedély megszerzése valóságos szerencsének számított, mert a Fővárosi Vízművek vízhiányra hivatkozva évente csak 30 bekötést engedélyezett.

A víz használatának szabályozására 1950-ben a község vízszolgáltatási szabályrendeletet készített.

1956. július 17-én Soltész Zoltán, a község gazdálkodásának vezetője beszámolt a tanács végrehajtó bizottságának ülésén arról, hogy a vízhálózat karbantartására és a vízdíjak fizetésére 77 200 forint áll rendelkezésre.

A lakosság nem tartotta méltányosnak a vízdíj fizetésének eddigi rendszerét, hiszen mindenki egyformán fizetett, azaz akinek a háza előtt volt a csap, ugyanannyit fizetett, mint az, akinek több száz méterről kellett a vizet hordani.

A tanács végrehajtó bizottsága hosszas vita után a következő határozatot hozta: „A községet három vízövezetre kell osztani. Az első övezetbe azok az utcák tartoznak, ahol a víz közvetlenül

folyik, az ezekből az utcákból nyíló mellékutcák a második övezetbe, a további utcák a harmadik övezetbe tartoznak. A vízdíj összege évenként, háztartásonként I. övezet 40 forint, II övezet 30 forint, III. övezet 20 forint.”⁸²

Később a vízdíj fizetése úgy módosult, hogy azok, akiknek a víz be volt kötve – azaz vízmérőjük, vízórájuk volt –, a fogyasztás mértéke után 1 forintot fizettek m³-ként.

Községünkben a vízfogyasztás a hetvenes évekre olyan nagy lett – minden utcában volt víz –, hogy az ellátás egyre nagyobb gondot jelentett. A száraz nyári hetekben igen gyakran nem volt víz. Nemcsak a magasabb helyeken, hanem az egész községben. A község vezetői ezekben a napokban gyakran nehéz napokat éltek át. A lakosság elsősorban tőlük várta a vízhiány felszámolását.

Hosszas várakozás után 1976-ra egy újabb fővezeték – egy 300 mm keresztmetszetűt – építettek a Budapesti és a Szabadság út páros oldalán. Így két fővezeték lett a községnek. A vízvezeték építésével egy időben megépült a régi 100 m³-es víztároló mellé egy új 1000 m³-es tároló is. Az új vezeték elsősorban az új lakótelep vízigényeinek kiszolgálására készült.

A vízellátás további javítása érdekében a Farkasréti úton egy harmadik 500 mm-es fővezeték lefektetése áll a befejezéshez közel. A meglevő tervek alapján ezt a VII. ötéves tervben tovább építik. A Kamaraerdei terület vízellátását pedig egy most épülő 150 mm-es vezeték fogja javítani.

A régi vezeték kézi erővel alig két hónap alatt készült el. Az új ugyanolyan hosszú vezeték, teljes gépesítése mellett majdnem két évig épült.

Jelenleg a község vízellátása kielégítőnek tekinthető. Ásott kútból, ciszternából ma már senki nem használ vizet. Az ásott kutak és ciszternák eltűntek, eltűnnek.

A vízkérdéstől elválaszthatatlan a csatornázás problémája. Budaörs naponta több ezer m³ vizet használ fel, amelynek elvezetése komoly gondot okoz. Az elmúlt években megalakult a Budaörs-Törökbálint Víz- és Csatornamű Társulat, amely a község csatornázását – lakossági hozzájárulással – a Pest megyei Csatornázási Vállalat támogatásával megkezdte.

IV. KULTURÁLIS ÉLET

AZ ISKOLARÓL

Az iskola egy község életében az egyik legfontosabb intézmény. Elődeink is tisztában voltak fontosságával hiszen idetelepülésük után 1738-ban a templommal egy időben iskolát építettek. Hogy hol állott a budaörsiek első iskolája, ma még nem bizonyítható, de valószínűleg a mai Esze Tamás utcai iskola helyén.

Ebben az időben az iskolák kivétel nélkül felekezeti, a falusi iskolák „egy” tanítós iskolák voltak. Mária Terézia királynő a Ratio Educationisban a falusi iskolákat a plébános felügyelete alá helyezte. Elrendelte azt is, hogy ezekben az iskolákban a „nép nyelvén” tanítsanak.

A település idején valószínűleg a budaörsi iskola is egytanítós volt, bár itt már nagyon korán megjelent a Schulmeister (iskolamester) mellett egy másik tanító is, akit Ludi Lehrernek (kistanítónak) neveztek.

A falusi iskolák tanítóját a község előjárósága a plébánossal egyetértésben választotta. Később, amikor az iskolafenntartás is az egyházakhoz került, az iskolaszék, illetve még később, egészen az iskolák államosításáig, az egyháztanács választott tanítót. A falusi iskolákban a vallástan, az olvasás és írás volt a legfőbb tantárgy. Tanítottak még némi mezőgazdaságtani és háztartástani ismeretet. A számtan tanítása akkor még nem volt általános. A földrajz, történelmi ismeretek tanítása az olvasásnál kaptak helyet.

Annak ellenére, hogy a budaörsiek már korán iskolát építettek, az iskolába járás nem volt általános. Legalábbis erről tanúskodnak az 1873-tól megmaradt iskolai anyakönyvek. Ezekben az anyakönyvekben igen sok név mellett olvasható: „nem jár”, „keveset jár”. Tudjuk, hogy a XVIII. században a parasztság legnagyobb része nem látta értelmét gyermeke iskoláztatásának, hiszen a gyermek már nagyon korán munkaerőt jelentett. Akkor az „iskolaév” általában hat hónapig tartott. A megmaradt anyakönyvekből kiderül, hogy az évváró vizsga (Jahres-

prüfung) már május első napjaiban lefolyt. A XVIII. században a gyermekek általában három évet jártak iskolába. A mi iskoláink első anyakönyve a negyedik osztály eredményeit tartalmazza.

Hogy mekkora volt egy osztály létszáma az 1780-as években? Bizonyára nagy, hiszen községünk lakossága akkor már tekintélyesnek mondható. 1778-ban például községünkben 185 fiú és 197 lány volt 15 évesnél fiatalabb. Ha ezeknek csak egy részét vesszük tankötelesnek, akkor is legalább 150 fő volt az iskolás.

A megmaradt első anyakönyvben a következő létszámok vannak:

Az első osztályról nincs anyakönyv!

	Knaben	74
II. Klasse	Mädchen	57
	Sun:	137
	Knaben	48
III. Klasse	Mädchen	44
	Sun:	92
	Knaben	53
IV. Klasse	Mädchen	46
	Sun:	99

A később létesült V–VI. osztályba 33 fiú és 30 leány járt.

Milyen lehetett a vizsga? Általában ünnepélyes és látványos volt, melyen a legtöbb szülő is részt vett. A vizsgán rendszerint megjelent a felügyeletet gyakorló plébánoson kívül a magasabb egyházi hatóság is.

Arról, hogy mit kérdeztek a vizsgán, egy, az anyakönyvben felejtett, kézzel írott lap ad tájékoztatót.

Kimutatás

a budaörsi római katolikus felekezeti iskola
IV-dik osztályának előadott tantárgyairól
és azok előmeneteléről

1. Hittanból. Parancsolatok. Szentségek.
2. Magyar és német olvasásból. Bárány I–IV. olvasókönyv.
3. Számтанból: Fej- és tábla számítás tizedes törtekkel.

- Az egyszerű hármasszabály magyar nyelven.
4. Magyar nyelvtanból: A legszükségesebb rész.
  5. Német nyelvtanból: A legszükségesebb rész.
  6. Földrajzból: Magyarország határai, területe, legfőbb hegyei, vizei, tavai, csatornái és gyógyforrásai magyar nyelven.
  7. Történelemből: I-ső Szt. István, I. András, I-ső Béla, I-ső Szt. László, Kálmán, II. András, IV. Béla, Róbert Károly, I-ső Lajos, I-ső Mátyás.
  8. Természettudományból: Az emlősök.
  9. Ének.

Kelt Budaörsön, 1890. május 27.

Haintz Béla

Látta: *Bogisich Mihály*
prépost, esperes, budai plébános,
a M. tud. Akadémia tagja

A mai Esze Tamás utcai iskolaépületen, a régi fiúiskola épületén, mely a község legrégebbi iskolaépülete, három jól elkülönülő rész látható. Nem állapítható meg, hogy az első – a legrégebbi – rész toldással bővült volna. Így minden bizonnyal 1788-ban épült, hiszen a község lakossága az első népszámláláskor, 1784-ben már 1417 főt tett ki, így valószínűleg a négy tanteremre már szükség lehetett. 1884-ig a fiúk és a lányok együtt tanultak. Ekkor jöttek az Irgalmas Nővérek községünkbe, akik átvették a leányok oktatását.

A község az 1880-as évek elején a Korona Uradalomtól megvette a mai leányiskola célját szolgáló épülettömböt és ezt az Irgalmas Nővérek rendelkezésére bocsátotta. Ők az épület gazdasági részében kialakították a tantermeket, lakórészében pedig berendezték zárdájukat. Az iskola és a zárdá kialakítása fokozatosan történt. Az Irgalmas nővérek első főnöke Halik Paula lett, aki egyben az új leányiskola igazgatója is volt.

Az iskolások száma állandóan nőtt. A századfordulóra még nyomasztóbb volt a sok iskolás elhelyezése, hiszen a községben mindössze nyolc tanterem volt: négy a fiúiskolában, négy a leányiskolában. A község ebben az időben nem várhatott senkitől segítséget. Az iskolák államosítása éppen napirenden volt, és az egyház, valamint az állam között – a terv miatt – nagy volt a feszültség.

A nehézségek ellenére az egyházközség 1905-re megoldotta a gondot. 1905-ben a leányiskola meglévő épülettömbjéből újabb három tantermet alakított ki. A fiúiskola épületéhez pedig négy tantermet toldottak. A fiúiskolában ezzel nyolcra, a leányiskolában pedig hétre nőtt a tantermek száma.

A fiúiskola igazgatója ekkor Clementis László, a leányiskola igazgatója Halik Paula volt.

A Tanácsköztársaság idejében községünkben minden valószínűség szerint a művelődési bizottság azonos volt a tanügyi bizottsággal. A tanügyi bizottság pecsétjét Szakály Mátvás volt iskolaigazgató megőrizte.

A tanítók közül Jakab Vince „különösképpen kompromittálta magát” a Tanácsköztársaság mellett, ezért később nem maradhatott meg állásában. Schuster Lőrinc az egyházközség képviselőtestületi tagja elbocsátását követelte. Ugyanaz az egyházközségi képviselőtestület – bár már más volt a plébános – néhány év múlva, 1927-ben alkalmazta Bató Géza tanítót, akit a Tanácsköztársaság alatti kommunista tevékenysége miatt Vértesacsán elbocsátottak.

Az első világháború után felmerült egy magyar tannyelvű iskola építésének kérdése. Nem sikerült eddig még megállapítani, hogy kik voltak ennek a magyar iskolának a kezdeményezői.

Az 1920-as népszámláláskor a község lakosságának 62⁰/₀-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, ami minden bizonnyal erősen befolyásolt adat. A magyar tannyelvű iskola kezdeményezőivel kapcsolatban ismeretes olyan vélemény, amely szerint Szabadházy Endre főjegyző lett volna a kezdeményező: „Der hat die ungarische Mode eingeführt!” (Ő vezette be a magyar divatot) „Der hat das ungarische Gewand und das ungarische Sprachen vorziert.” (Ő forszírozta a magyar ruhát, a magyar beszédet.)

Más vélemény szerint Csizmazia Ferenc plébános és Beke József főjegyző volt a magyarítás kezdeményezője.

Már az első világháború előtt is volt szó egy magyar tannyelvű iskola létesítéséről. Ugyanis az 1910. évi népszámláláskor a lakosság 72⁰/₀-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Akkor a kezdeményezés nyilván a háború miatt abbamaradt.

A háború után a magyar tannyelvű iskola megvalósításához az egyházközség megvásárolta a mai Árpád utca 6. szám alatti házat (Hintere Neues Gasse – Hátsó új utca) és ott egy tanter-

met alakított ki, majd a régi ház egy részének lebontásával tanítói lakást is építettek.

A községhez tartozó Kamaraerdőben, a Nagypénteki Református Árvaházban is működött iskola. Ebben az iskolában főleg az árvaházban elhelyezett gyermekek tanultak, de idejártak a Kamaraerdőből és a Pistály dűlőből is. Ez az iskola három tanulócsoporthal működött. Az árvaházat 1903-ban építették.

Az árvaház gyermekei durva, szürke abaposztószerű anyagból készült egyenruhában jártak. Mindig rövidre nyírt haját hordták és feltűnően jólneveltek voltak. Az árvaházban a tanulók ellátása, ételmezése nem lehetett könnyű feladat. Például az első világháború vége felé, 1918-ban a budai járás főszolgabírója 45 kg (Negyvenöt!) burgonyát utaltatott ki az árvaháznak.⁸⁴

Az árvaházban a tanítás 1944 őszéig folyt. Az árvaház gyermekeit 1944 őszén tanítóikkal együtt az iskola fenntartója a fővárosba vitte. Gergely Konrád tanító, az árvaház volt vezetője csak 1945 őszén tért vissza. Az iskola és az árvaház bútorzata, felszerelése szétszóródott. Ennek ellenére az iskola beindult. Bútort a község iskolái adtak, kályhát a szülők barkácsoltak egy fel nem robbant bombából.

A kamaraerdei iskola sokáig egytanítós iskolaként működött. Az államosításkor igazgatásilag a községhez került.

Az árvaház a háború után már nem kezdte meg működését. Üres termeit a lakáshiányra hivatkozva gyorsan elfoglalta a környék lakossága és a szomszédos repülőtéren dolgozók.

Kamaraerdőben a lakosság gyorsan nőtt. A szakrendszerű tanítást a szűk iskolában nem lehetett kellően biztosítani.

Sok tanuló, főleg a tovább tanulni szándékozók, más iskolába jártak.

A tervezett körzetesítést értetlenül, idegenkedve fogadták a szülők, így azt nem lehetett megoldani. Amióta a HÉV 1963-ban megszűnt, Kamaraerdő erősen elkülönült. Elvesztette kapcsolatát a községgel. Ez a kapcsolat az autóbusz beállításával sem állt helyre. A kamaraerdei gyermekek nem Budaörsre jártak iskolába, hanem a fővárosba. Az iskola gyermekeinek száma egyre csökken.

1934-ben Weber Mihály polgári iskolai tanár, okleveles közigazda, magán polgári iskolát nyitott.

A polgári iskola a főváros közelsége és a lakosság tartózkodása miatt nem tudott igazán kifejlődni. 1946-ban az egyházközség átvette a magán polgárit.

Az iskolákban a háborút közvetlenül megelőző és a háború alatti években az oktatói, nevelői munka rendkívül megnehezült. Ennek gazdasági, személyi és politikai okai voltak.

Az egyházköztség, mint az iskolák fenntartója, 90%-os államségély ellenére sem tudta az iskolákat korszerűen fenntartani. Sokszor filléres gondokkal küzdött, fejlesztésről szó sem

A budaörsi polgári iskola címere

lehetett. Az egyházadó, melynek beszedése nehézkes és körülményes volt, már nem fedezte a kiadásokat. Az iskolák bútorzata elavult, a szemléltetőeszközök beszerzését nem lehetett folytatni, az épületek felújítására gondolni sem lehetett.

Az iskolák életében a harmincas évek politikai mozgalmi erősen éreztették hatásukat. A Volksbund hatása a fiúiskolában volt erősebb. A szerzetes tanítónők rendjük vezetőinek utasítására távol tartották magukat a mindennapi politikától. A Volksbund helyi tevékenysége sem gyakorolt rájuk félelmet. Ezzel szemben a fiúiskola tanítói nagy figyelemmel kísérték a napi politikai eseményeket, latolgatták, boncolgatták azokat. Sokan féltek, a háború elkerülhetetlenségét hangoztatták. Nyugtalanul figyelték a Volksbund helyi vezetőinek megnyilatkozásait. Féltek létalapjukat, eddig kialakult világnézetüket. Sértve érezték magukat hazafias meggyőződésükben. Nem értették a hatóságoknak a Volksbunddal kapcsolatos állásfoglalásait.

Egyes tanítók készségesek voltak a németiség javára hozott kormányintézkedéseket végrehajtani, a Volksbund egyre erősödő követeléseit is teljesíteni.

Volt a tanítók között viszont olyan, aki szenvedélyesen, tanterületi alakuló értekezleten fejtette ki álláspontját a Volksbund politikájának előretörésekor. Ezen az értekezleten jelen voltak a Budapesti Tanítóképző – a német nemzetiségű iskolák részére képzendő tanítók – egyéves tanfolyamának hallgatói. A fiúiskola volt akkor a tanfolyam gyakorló iskolája. (A tanfolyam vezetője dr. Lux Gyula, tanügyi főtanácsos, tanítóképző intézeti tanár volt.) Az alakuló értekezleten a tanfolyam munkarendjét és képzési feladatát tárgyalták. A felszólaló Schmidt Antal tanító, a tanfolyam túlzott követeléseit – a tanítás nyelvéről volt szó – bírálta. Schmidt tanító álláspontjához néhány tanító és a szerzetes tanerők egyhangúlag csatlakoztak.

Schmidt Antal felszólalása, a pro és kontra álláspontok felkavarták a hangulatot. Ebben az áldatlan állapotban – a vita lecsillapításához – az egyházmegyei tanügyi főhatóság arra az álláspontra helyezkedett: „meg kell várni az állami hatóság döntését”.

A második világháború alatt az iskola, többszöri katonai igénybevétel, hosszabb ideig tartó lefoglalások, s a katonai cselekmények ellenére is aránylag rendszeresen működött.

A tanítók közül csak néhányan teljesítettek hosszabb-rövidebb ideig katonai szolgálatot, így: ifj. Szakály Mátyás, Szeltner Árpád, Faludi János, Wendler Flórián. Közülük Wendler Flórián 1944 őszén elesett a felvidéki harcokban.

Bató Géza tanítót 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta és 1944 szeptemberéig fogságban tartotta. Az esztergomi egyházmegyei főhatóság, Ebner György községi bíró közbenjárására szabadította ki. Kiszabadulása után azonban már nem térhetett vissza az iskolába. A községet is el kellett hagynia.

Ugyancsak távoznia kellett a községből Csermely Géza tanítónak is, aki a helyi leventecsapatok főoktatója volt. Ő egy Szatmár megyei községben helyezkedett el és évekkel később sikerült visszatérnie.

A háború alatt a fiúiskolában honvédségi cipőraktár, a leányiskolában Wermacht-alakulat ruharaktára volt tartósan elhelyezve.

A Budapestért folyó harcok során a fiúiskola is, a leányiskola is több tüzéségi találatot kapott.

Amikor a szovjet csapatok helyzete megszilárdult, a helyi szovjet parancsnok, egy főhadnagy, magához rendelte az iskolák igazgatóit és tájékoztatást kért tőlük az iskolák állapotáról és arról, hogy a tanítást meg lehet-e kezdeni. A megbeszélés

eredményeként a parancsnok közmunkával rendbe hozatta az iskolákat, így 1945. január 7-én a tanítás megkezdődött. (A moszkvai rádió magyar adásában jelentette, hogy „Budaörsön a tanítás megkezdődött.” Az adást a leányiskola pincéjében lévő teleges rádió fogták.)

A tanítók fehér karszalagot és igazolványt kaptak, amely mentesítette őket a közmunkától és szabad közlekedést biztosított számukra.

A tanítás Buda ostroma alatt a körülményeknek megfelelően folyt. Az iskolákat néhányszor ugyan igénybe vették, de a tanítás lényegében zavartalan volt. Néhány tanuló azért maradt távol, mert a szüleik féltették őket.

Buda felszabadulása után a két iskolát hadifoglyokkal töltötték meg, akiket innen vittek Sós-kútra a gyűjtőtáborba. Az iskolákat a hadifoglyok után újból fertőtlenítették, takarítani kellett. Ez ismét közmunkával történt meg.

1946. év januárja sorsdöntő változást hozott. Ekkor került sor a magyarországi német lakosság kitelepítésére. Az iskolák szinte teljesen elnéptelenedtek.

Az egyházközség, amely az iskolák fenntartója volt, a kitelepítés után erősen meggyengült. Egyre nehezebben tudta a szükséges anyagiakat előteremteni. Ennek ellenére 1948. március 1-i hatállyal átvette a magán polgári iskolát, melynek a kitelepítés után alig maradt tanulója. Természetesen átvette a polgári iskola tantestületét is. 1947 nyarán Szakály Mátyás, a fiúiskola igazgatója lemondott. Utóda Havasi Ferenc lett.

Az általános iskola bevezetésekor az iskola, polgári iskolai tanárokkal megerősített tantestület könnyebben tudott a szakrendszerű tanításra áttérni.

Amikor az egyházközség a polgári iskolát átvette, Havasi Ferenc iskolaigazgató lemondott, helyébe az egyházközségi képviselőtestület a polgári iskola igazgatóját, Weber Mihályt nevezte ki iskolaigazgatónak.

A betelepülések révén a tanulói létszám egyre nőtt, az iskola hamarosan szűknek bizonyult. Az ország minden tájáról idetelepült családok gyermekei a legkülönbözőbb szintű ismeretekkel érkeztek, ami elsősorban a háborús kiesésekkel volt magyarázható. A két iskola nevelőtestülete mindent elkövetett, hogy az ismeretek hiányosságát pótolja, eredményes munkát tudjon végezni.

Az iskolák tanítói az iskolán kívül különböző feladatokat vállaltak magukra.

A szerzetes tanítók különösen az iskolán kívüli leányifjúsággal foglalkoztak. A különböző kongregációkban a leányok korának megfelelően vallás-erkölcsi nevelést adtak, játszottak, színdarabokat tanítottak. A leányok révén megtalálták az utat az anyákhoz is, akik szívesen vettek részt főleg vallási témájú beszélgetésekben, lelkigyakorlatokban és a karitatív munkában. A szerzetesek a lányok és asszonyok anyanyelvén vezették a kongregációkat, gyakorlatokat. A betanított színdarabok mindig telt ház előtt kerültek előadásra.

A középiskolás leányokkal a Szent Erzsébet Leánykörben foglalkoztak az apácák, amely a KLOSZ-nak (Katolikus Leányok Országos Szövetsége) volt a tagja.

A fiúiskolában a vallási irányzatú iskolán kívül foglalkoztatás nem tudott igazán meggyökeresedni. A Szívgyárda mozgalom csak alig-alig működött, annak ellenére, hogy Sauter Károly káplán igen aktívan minden erejét a mozgalomnak szentelte.

A fiúiskolában dolgozó tanítók a felnőtt lakosság körében végeztek igen elmélyült iskolán kívül népnevelő munkát. Clementisz László a Lyra Dalkör megszervezésével és vezetésével, Szakály Mátyás iskolaigazgató a mezőgazdasági tanfolyamok megszervezésével, színdarabok betanításával, mezőgazdasági tárgyú kiállítások megszervezésével maradandó érdemeket szerzett. Havasi Ferenc tanító, később iskolaigazgató színdarabok betanításával végzett elismerésre méltó népművelő munkát.

A felszabadulás után a nevelőtestületek teljes tudásukkal végezték tanítói, nevelői és népnevelői munkájukat. Az iskolákban rend és fegyelem uralkodott. A tanítók rendbe hozták a szemléltetőeszközöket, a könyvtárakat. A felnőtt oktatás terén – a korábbi évekhez viszonyítva – fokozatosabb tevékenységet fejtenek ki.

A tanítók igyekezetük ellenére sem tudtak a helyi vezetőknél kellő elismerést elérni. Egyesek érthetetlen gyanakvással figyelték őket, sőt odáig mentek, hogy Pest megye alispánjától kérték a tanítók leváltását.⁸⁵

Az alispán 1948 májusában a tanítók leváltása ügyében írt a községi előljárásnak, hogy az esztergomi főegyházmegye főtanfelügyelőjének tegyék meg jelentésüket. Az ügyben úgy látszik újabb „jelentés” nem született. A tanítók leváltására ekkor nem került sor. A tantestület ellen folyó ügyről akkor semmi nem szivárgott ki. 1948. augusztus 1-én a felekezeti iskolák államosítása megtörtént. Pest megye tanfelügyelője berendelte a felekezeti iskolák igazgatóit és tájékoztatta őket az új helyzetről

és a lehetőségekről, hangsúlyozva, hogy minden felekezeti tanítót az állam továbbra is meghagy állásában. A fiúiskola tanterülete vállalta az állami iskolában való tanítást. A leányiskola szerzetes tanítói nem vállalták a munkát.

A tanfelügyelő Weber Mihályt, a fiúiskola igazgatóját nevezte ki a közös fiú- és leányiskola igazgatójává.

A tanfelügyelő a szerzetes tanítónők pótlására azonnal új tanítókat küldött. Úgy látszott, az iskolai munka teljesen biztosított. Sajnos, nem így történt. Az új tanítók között voltak olyanok, akik a régi tanítóknak ellenfelet láttak. Az új tanítók némelyikének az alaptermészete kiegyensúlyozatlan vagy erőszakos volt. Alig néhány nap alatt olyan feszültté vált a helyzet, hogy a régiek félni kezdtek. A helyzet akkor romlott meg igazán, amikor az újak közül egyesek észrevették, hogy a régi tanítók nem kedveltek a helyi vezetőknel.

Weber Mihály iskolaigazgató az augusztus végi javítóvizsgák idején, amikor Balika István, újonnan jött tanító kifogást emelt intézkedésével kapcsolatban, a tanfelügyelőségen azonnali hatállyal való felmentését és Budapestre helyezését kérte. Weber Mihály a fővárosba, a XI. kerületi Fehérvári úti iskolába került, ahol magyar nyelvet tanított. Később széles műveltsége alapján tankönyvirással foglalkozott. Magyar nyelvtankönyvét sokáig használták az ország általános iskoláiban.

Lakatos Gyula, az iskola új igazgatója, minden erejével az iskolák államosításának munkálataiba kapcsolódott be, így sokszor volt távol. Munkájának elvégzésében Havasi Ferenc és Horváth József tanítók – mindketten volt iskolaigazgatók – segítettek. Lakatos Gyula igazgatósága alatt az iskola gazdasági ügyeinek intézésére a megyei tanügyi hatóság kinevezte Havasi Ferenc tanítót számadóigazgatónak.

Lakatos Gyula fontos feladatának tekintette a megfelelő légkör kialakítását a tantestületben. Ez teremthette csak meg az egyre növekvő feladatok elvégzésének feltételeit.

1948. szeptember 22-én megalakultak az úttörőcsapatok. A fiúiskola Dózsa György Úttörőcsapatának vezetője: Balika István, a leányiskola Ady Endre Úttörőcsapatának vezetője: Balika Istvánné tanító lett. Az új lakótelepen később felépült iskolában az úttörőcsapat Dobi István nevét vette fel.

Az Ady Endre Úttörőcsapat jó munkája elismeréséül 1952-ben megkapta az akkor legmagasabb úttörőkitüntetést jelentő Rákosi zászlót. A csapat vezetője akkor Horváth Lászlóné tanítónő volt. Később a Dózsa György Úttörőcsapat kétszer nyerte

el a KISZ KB vörös zászlaját. Első esetben a csapat vezetője Lukács Mária, második alkalommal Kovács Lajosné tanár volt.

Az úttörőcsapatok először 1949-ben mentek táborozni. Az első tábor Pakson volt. Azóta az iskola – a tanács és a helyi vállalatok támogatásával – az őrségi Ispánk faluban vásárolt egy üressé vált iskolát, ahol széles körű társadalmi munkával állandó úttörőtáborot alakított ki. A mintegy 7 millió forint értékű létesítményben évente 500–600 gyerek táborozik.

Még mielőtt az iskolákban megalakultak volna az úttörőcsapatok, már működött a községben egy Gábor Áron nevű úttörőcsapat. Ezt a csapatot 1947-ben az iskolák államosítása előtt Simon János alakította. A csapat vezetőjéről, Simon Jánosról gyakorlatilag nem tudunk semmit. Később elköltözött a községből. Simon János rátermett vezető lehetett. A Marx Károly utca 34. szám alatti házat megszerezte és úttörőcsapata otthonának be is rendezte. Később a többi úttörőcsapat ezt az épületet nem vette birtokba. Napjainkban a Rózsa utcai iskola udvarán faházakból alakítottak ki új úttörőotthont.

Lakatos Gyula iskolaigazgató 1949-ben kiváló dolgozó kitüntetéssel kapott. A tanév végén Pesterzsébeten nevezték ki igazgatónak.

Az új iskolaigazgató, Révész Béla kis iskolától jött. Nagy akarással fogott ugyan munkához, azonban nem mindig végezte kellő higgadtsággal a tennivalókat. Gyors és látványos eredményeket akart. Az új igazgató „szakszervezeti vonalon” dolgozott és emiatt ő is sokszor távol volt az iskolától.

Révész Béla egyéves igazgatósága alatt annyira elmergesedett a helyzet, hogy a tanév végén a tantestület számos tagját, elsőnek az igazgatót és feleségét, a Balika házaspárt és rajtuk kívül még öt tanítót elhelyeztek.

1950 nyarán az új igazgató – Fátyol Jenő – tanyai iskolából került az iskola élére.

1951-ben az ország néhány iskolájában – így Budaörsön és Gödöllőn – bevezetésre került az ún. újszervezésű iskola.

Az új szervezésű iskolák szovjet mintára alakultak.

A zsúfoltság és az ebből eredő gondok egyre nőttek.

1951-ben az iskolában, majd 1952-ben a PRÉKÓ-ban beindult a dolgozók esti iskolája. Ez az oktatási forma ma is fontos és szükséges. 1977-ben 180 fő járt a dolgozók általános iskolájába, 189 fő pedig a gimnázium helyi levelező tagozatára.

1952-ben alakult meg az iskolában a Magyar Dolgozók Pártjának alapszervezete. Ebben az időben még alig volt az ország-

ban pedagógus-pártalapszervezet. Ez Pest megyében az első pártalapszervezet volt. Ennek az alapszervezetnek Haas Irma volt az első párttitkára, aki 1956-ig töltötte be ezt a tisztséget. Amikor 1956-ban a pártalapszervezet újjáalakult, az időközben Budapestre helyezett Haas Irma párttitkár helyén Pasztorek Katalin tanár lett az alapszervezet titkára. Tisztségét 1973-ig látta el.

1951-ben létrejött az első iskolai napközi. A szervezés ugyan nehezen ment, de vezetője, Szabó Erzsébet nem ismert lehetetlent. Ma a legnagyobb gond, hogy a nagy számú jelentkező miatt az igényeket alig lehet kielégíteni.

Az iskolában korábban a testnevelési órákat az udvaron, vagy rossz idő esetén a tantermekben tartották. 1952-ben épült az első tornaterem. Ma már minden budaörsi iskolának korszerű tornacsarnoka van.

1953-ban megszüntették az „újszervezésű” iskolákat. Az addigi tanulmányi vezető igazgatóhelyettes lett.

1954-ben váratlanul, minden előzetes tájékoztatás nélkül a művelődésügyi miniszter Bandur Aladár tanárt – aki a minisztérium dolgozója volt, de azt megelőzően az iskola tanára – kinevezte az iskola igazgatójának. Mindezt anélkül, hogy Fátyol Jenő igazgatót leváltották volna. Így az iskolának két igazgatója lett. A probléma megoldására az óriásivá duzzadt iskolát megosztották: Bandur Aladár a fiú-, Fátyol Jenő a leányiskola igazgatója lett.

Az ellenforradalom után Fátyol Jenőt leváltották.

1957. augusztus 15-én az eddigi igazgatóhelyettest, Hauser Józsefet kinevezték az iskola igazgatójává.

1957-ben a Művelődésügyi Minisztérium az általános iskolákban kötelezővé tette a koedukáció bevezetését. Ekkor szűnt meg a fiú- illetve a leányiskola elnevezés. A fiúiskolából az 1. számú, a leányiskolából a 2. számú általános iskola lett.

1961-ben a község egy új nyolc tantermes, előadótermes iskolát kapott.

Az iskolák 1973. szeptember 1. óta újból egy igazgató alá tartoznak. Hauser József iskolaigazgató 1973. december 31-én ment nyugdíjba. Az új igazgató Bandur Aladár lett.

1973. szeptember 1-én az iskolai ellátottság helyzete a következő volt:

Az alsó tagozatú tanulók	749 fő
felső tagozatú tanulók	501 fő
kisegítő osztályok tanulói	79 fő
kamaraerdei iskola tanulói	53 fő
Összes általános iskolai tanuló:	1312 fő
gimnáziumi tanulók száma	145 fő
Összes tanuló:	1517 fő
Esti tagozatos tanulók:	
levelezői tagozaton tanul	203 fő
gimnáziumi levelező tagozaton tanul	155 fő
Összesen:	358 fő
Mindösszesen:	1876 fő
Az iskolai tantermek száma:	
Béke tér	16 tanterem
Esze Tamás u.	10 tanterem
Rózsa u.	11 tanterem
Árpád u.	4 tanterem
Kamaraerdő	3 tanterem
Összesen:	44 tanterem
Személyi ellátottság:	
tantestület	91 fő
hivatalsegéd	10 fő
konyhai dolgozó	12 fő
fűtő	3 fő
gondnokság	3 fő
adminisztrátor	1 fő
karbantartó	1 fő
Összesen:	121 fő

Jelenleg az 1. sz. Általános Iskola igazgatója Koroknai Jenőné, a 2. számúé dr. Lizák Tiborné. Budaörsön 1963 óta működik gimnázium, amely eredményesen szolgálja az ifjúság középfokú végzettségének – és műveltségének – megszerzését. A gimnázium 1983-ban költözött új épületébe, amelynek igazgatója 1983. év végi nyugdíjazásáig Asztalos Zoltánné volt. Helyére dr. Veresegyházi Bélát nevezték ki.

AZ ÓVODÁKRÓL

Budaörsön már 1877-ben volt két óvodai csoport. Hogy ennek az első óvodának kik voltak a vezetői, eddig nem sikerült kideríteni. Mikor 1883-ban a Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek letelepedtek, ők vették át az óvoda vezetését.

Ez az óvoda a Béke tér 12. szám alatti iskolaépületben működött. A gyermekek csak délelőtt jártak. Egy a felszabadulás előtt készült óvodai kép szerint a gyermekek 86-an voltak. Az óvodában étkeztetés nem volt. Egy-egy csoporthoz egy óvónő és egy dajka tartozott. Az óvodát az egyházközség tartotta fenn. A felszabadulás után, mikor a szerzetes rendek már nem működtek, az óvodát a Budafoki utcába helyezték át.

1949-ben, az iskolák államosítását követően – a szerzetes rendek megszüntetése után – a szerzetesnők lakrészében kapott helyet az óvoda. Sem a régi, sem a Budafoki utcában lévő óvoda nem volt a mai értelemben véve korszerű.

Az óvodás gyermekek csak 1949 után voltak egésznaposan elhelyezve. Ebben az időben a gyermekek étkeztetése nagy gondot jelentett, mivel a konyhát – mely az apácák konyhája volt – fel kellett szerelni. Ennél nagyobb gondot okozott a konyhai személyzet munkába állítása és az élelmiszerek folyamatos beszerzése.

Az óvoda akkor három csoportos volt: kis-, középső-, és nagycsoport. Az óvónők és dajkák az egyre hosszabb nyitvatartási igény miatt soha nem voltak elegendőek, hiszen egy-egy csoporthoz 1,5 óvónő és 1 dajka volt számítva. Ekkor az óvónők elsősorban a gyermek megőrzését és gondozását szolgálták. Az óvodáknak lényegében nem volt udvara. Az iskola udvarából kellett egy részt leválasztani, hogy az óvodásoknak legyen játszóterük.

Az óvoda hamarosan szűknek bizonyult.

Ekkor a Szabadság u. 57. számú házban egy újabbat kellett nyitni. Komoly átalakítást kellett a házban végezni, hogy a célnak megfeleljen. Az óvodában nem volt konyha. Az ételt két-kerekű kocsin szállították. A sok hiányt némileg a nagy udvar pótolta.

Most már öt óvodai csoport működött. Ez sem volt elegendő, mivel egyre jöttek a felvételt kérő szülők. Az egyes csoportokba elhelyezett gyermekek számát a megengedettnek 130-140 0/0-ára töltötték fel. Lényegében azonban ez sem enyhített az elhelyezési gondokon. Egy újabb óvoda létesítése elkerülhetetlen volt. Óvodaépítésről viszont szó sem lehetett.

A szorító igények enyhítésére a Szabadság út 64. számú házat jelölte ki a tanács óvoda céljára. Az épület előzőleg a szociáldemokrata párt székháza volt, majd az MHSZ működött itt. Ez a ház hihetetlenül rossz állapotban volt. A házat az iskolaigazgató – akkor az óvodák még igazgatóságilag az iskolához tartoztak – házilag hozatta rendbe.

Amikor a helyreállítás elkészült, alig lehetett ráismerni az előzőleg szinte romos házra. Kétszoboros óvodát alakítottak ott ki. Az óvodai udvart – melyet a teljesen elvadult állapotból a vezető óvónő a helyi üzemek segítségével korszerű játszóudvarrá tett –, sokan megcsodálták.

Az óvodákban kiemelkedően jó munkát végeztek az ott dolgozók. Füzér Ferencné vezető óvónő irányítása mellett az 1. számú óvoda hamarosan olyan hírre tett szert, mely az egész országban elterjedt. Tapasztalatcserére, tapasztalatszerzésre az ország sok megyéjéből, sőt külföldről is – Japánból – sok óvónői csoport érkezett. Füzérné munkásságát a Kiváló Óvónő kitüntetés, majd az Apáczai Csere János Díj fémjelzi.

1970-ben egy új óvoda építése kezdődött. Alapkövetétele 1970. március 20-án volt. Ez az új óvoda öt óvodai csoport elhelyezésére lett alkalmas.

Az új óvodával most már négy működött a községben. A négy óvodában 12 csoport, 300 gyermek volt elhelyezhető.

Amikor az óvoda üzemelni kezdett, a község vezetői fellélegeztek.

Az új óvodával az óvodák igazgatását önállóvá tették. Füzérné vezető óvónőt igazgatóvá nevezték ki.

Hamarosan kiderült, hogy az óvodai létszámgigényt az új óvoda sem tudta kielégíteni, újabb óvodák kellettek.

Az alábbi kimutatás némi képet ad az óvodai helyzetről:

	1970	1974	1977	1983
Napközi otthonos óvodák	3	5	6	9
Óvodai férőhely száma	162	412	575	660
Óvodai foglalkozási csoportok száma	7	17	26	38
Felvett gyermekek száma	200	500	699	782
Óvónők száma	11	28	43	52

- 1977 óta az óvodai férőhelyek száma állandóan emelkedett. A lakótelepre általában fiatalok költöztek, így az óvodai elhelyezésre való igény is tovább nőtt.

- Egymás után épültek a korszerű óvodák. Így 1978-ban a Lévai utcában, 1979-ben a Farkasréti úton, melyek minden igényt kielégítenek. A Farkasréti úton levő óvodában tornaterem is létesült.

Az óvodák ma öt igazgatási egységbe vannak sorolva.

EGÉSZSÉGÜGY

- Ha Budaörs egészségügyének történetét vizsgáljuk, több érdekes - sajnálatos - adatot ismerhettünk meg. Megdöbbsentünk, amikor a születési anyakönyvekben lapozva azt látjuk, hogy a századelőn az újszülöttek közül minden harmadik meghalt. (Nagy részük még tüdőbajban.) Az egészségügyi tanácsadást nemcsak a község orvosai végezték, hanem az úgynevezett zöldkereszt-intézményben dolgozó Lakatos Ferencné védőnő is. Ő nemcsak az előírt családi látogatásokat végezte el maradéktalanul, hanem meggyőző erővel, szeretettel, fáradságot nem ismérve tanította őket. Hetenként két alkalommal tartottak anyai és csecsemőgondozói tanácsadást.

A 20-as évek végén községünkben már házassági tanácsadás működött. Később a házasulandóknak kötelező orvosi vizsgálaton kellett megjelenniük.

A községi orvos megszervezte az iskolás és óvodás korú gyermekek évi kétszeri vizsgálatát. Elérte az előljáróságnál, hogy a fogápolás támogatására ajándékozzon a gyermekek részére fogkeféket.

Hosszú idő telt el, míg a község egészségügyi ellátása a mai szintre jutott.

Ha az egészségügy fejlődését vizsgáljuk, érdemes visszatekinteni a múltba.

A budaörsiek idetelepülésének első éveiről nincs az egészségügyre vonatkozó feljegyzés.

Az 1739. évi pestisjárványban elhunyt 259 fő, melyből 144 férfi, 115 a nő. Valószínűleg már akkor is lehetett a községben orvos. 1846-ban már az elhaltak korát és a halál okát is bejegyezték.

1761-ben már működött egy bába a községben, mert a szűk-ségkeresztelőt az „obstatrix” azaz a bába végezte (jegyezte be

Kail plébános). 1775-ben két chyrurgus (sebész, felcser) működött: Ioannes Fritzenschaft és Josephus Miller. 1842-ben Loruskó József, 1845-ben pedig Székessy Xav Ferenc nevű orvos található itt.

1773-ban kolerajárványban meghalt 39 férfi és 51 nő.

juliusban meghalt: 14 fő, melyből kolerában 6
 augusztusban meghalt: 99 fő, melyből kolerában 76
 szeptemberben meghalt: 31 fő, melyből kolerában 8

1788-ban községünkben halt meg Ignatius Némethy chyrurgus.

1876-ban a községben 1 orvostudor (400 Ft évi fizetéssel), 1 sebész, 4 okleveles szülésznő és egy gyógyszertár működött. Az első ismert gyógyszerész, Egész Lőrinc neve 1890-ből maradt fenn.

Az első világháború alatt a leányiskolában működött egy hadikórház. 1918-ban a község lakosságát megtámadta a „toroklob,” 1919-ben a „spanyoljárvány.”

Az elmúlt évtizedek alatt az egészségügy jelentős fejlődésen ment keresztül. Ezt a munkát nagyban segítette dr. Botta Ádám főorvos, aki társadalmi munkában egyben a megyei Orvostikai Bizottság tagja, és a Magyar Általános Orvosok Egyesületének főtitkára.

A község több orvosi rendelője felújításra került. A település központjában új, korszerű központi, a lakótelepen új körzeti rendelő épült. A központi rendelőben – a még hatékonyabb ellátás érdekében – egy „kislaboratórium” létrehozása van folyamatban. A gyógyszertár 1985-re lesz felújítva.

Az egészségügyi ellátás fejlődése:

Egészségügyi dolgozó	1970	1974	1977	1983
Körzeti orvos	6	6	6	7
Gyermekorvos	3	3	3	3
Fogorvos	3	3	3	3
Védőnő	5	6	7	8

SPORTÉLET

Az első sportegyesület az első világháború után, 1920-ban alakult. Az egyesület neve Budaörsi Sport Egyesület volt, amelyben lényegében a futball volt az egyetlen szakosztály. A község lakói annak idején csodálattal nézték Wiener Rudi fürgeségét és „ördögös” cseleit, Rogics Béla hatalmas lövéseit, Frank Marci keménységét.

Az egyesület anyagi bázissal nem rendelkezett, amatőr alapon, szórakozásból játszottak. A község csak a pálya területét biztosította. Éppen azért szükség volt az anyagi támogatásra is. Troll Jani nemcsak „bekkelt” a csapatban, hanem helyet adott a csapat öltözőjének, Poschik Edi és mások „összedobták” a szükséges útiköltséget. Albecker Jani joghallgató volt a csapat mindenese: intéző, szervező, vezető, játékos.

Később a sportpálya környéke kis családi házakkal beépült. A pálya talaja egyre vizesebb lett. A budaörsi futballcsapat eleinte kék-fehér mezben játszott. Később, mikor az „elsők” kiöregedtek, zöld-fehér lett a szerelés.

Kiemelkedő játékos volt Bartos János, aki a BESZKÁRT-nál dolgozott, s ennek a Nemzeti Bajnokságban játszó csapatának tagja lett.

A 20-as évek végén, amikor a levante egyesület elég anyaggal rendelkezett, Csermely Géza tanító, főoktató lehetővé tette, hogy a futball mellett más sportágak is meggyökerezzenek. Néhány kiemelkedő eredményű tehetséges fiatal eljutott ugyan a megyei versenyekre, azonban a jó eredmények – szervezés, menedzselés hiánya miatt – elmaradtak.

Albecker Benedek magas- és távolugrásban, 100 m-es síkfutásban; Winkler János rövidtávfutásban volt kiemelkedő. Ha szakedző „kezébe” kerülnek, bizonyára még figyelemre méltóbb eredményeket értek volna el.

A budaörsi futballrajongók közül többen bírói képesítést szereztek, így a Sattelberger testvérek.

A budaörsiek kitelepítése után 1946-ban két új sportegyesület alakult. Az egyiknek Barátság Sport Egyesület, a másiknak MADISZ Sport Egyesület volt a neve. A két egyesület 1948-ban egyesült és új nevet vett fel: BMTE.

A sportegyesület anyagi nehézségekkel küszködött. A támogató „bázisszerv” változásának megfelelően változott az egyesület neve is. Így 1951-ben Budaörsi Földműves Szövetkezeti S K. (Sport Klub), 1954-ben Budaörsi Vasas, 1957-ben Budaörsi S C.,

1966-ban Budaörsi Sasad TSZ S. C. (Termelőszövetkezeti Sport Klub) lett a neve.

A hatvanas évek végén labdarúgó, kézilabda, és sakk szakosztály működött az egyesületben. A futballcsapat a megyei bajnokság II. osztályában játszott és feljutott a megyei I. osztályba. Az ifjúsági csapat bajnokságot nyert. A kézilabda szakosztály három csapattal szerepelt. A női csapat a megyei bajnokság I. osztályában, a férficsapat a járási bajnokságban a II. helyen végzett.

A sportegyesület tagsága a 60-as évek végén főleg munkásokból, tanulókból állt.

Az egyesület évi költségvetése a 60-as évek végén 105 ezer forint volt, amelyet a tanács, illetve a Sasad szövetkezet közösen biztosított.

Az egyesület elnöke a 60-as évek végén Görög László, helyetese Vermes László, a gazdasági vezető Ritter Gergely volt.

A budaörsi sportegyesület labdarúgó-csapata 1965-ben megnyerte az országosan kiírt Szabad Föld Kupát. A győztes csapat tagjai: Kónya Ferenc, Bajkó István, Nagy Ferenc, Vastag Tibor, Kosziba Gyula, Bodnár Béla, Szalai István, Berger Mihály, Bajkó Béla, Tóth Lajos, Szendrei István, Mezei András, Both Imre és Kürthi István voltak. A döntő mérkőzést a Népstadionban játszotta a csapat Pilis község csapata ellen, és 2:1 arányban nyert. Budaörs góljait Kosziba Gyula és Both Imre rúgta.

A sportegyesületnek mindig a futballpálya állapota okozta a legnagyobb gondot. Szinte állandóan vizes volt. Sokszor a pálya bezárásával fenyegették az egyesületet, mert a játékvezetők játékra alkalmatlannak minősítették. A helyi tanács és a társadalmi szervek minden tőlük telhetőt elkövettek a pálya talajának megjavítása érdekében: feltöltötték, salakborítással látták el, alagcsövezték, sajnos semmi nem segített.

A 70-es években az igen szép eredményeket elérő kézilabdacsapatoknak bitumennel borított, világítással ellátott pályát építettek. Később korszerűsítették az öltözőket, hideg – melegvizes tusolókat építettek.

A hetvenes évek végére a női kézilabdacsapat bejutott az NB II-be. Most is ott játszik.

A lakótelepen épült iskola mellé elektronikus eredményjelzővel ellátott korszerű kézilabdapályát építettek a helyi vállalatok, társadalmi munkában.

Az a terv, hogy az iskola tornacsarnokát igénybe véve itt létesüljön egy „sportcentrum.” Ez nemcsak az erők koncentrálá-

sát jelentené, hanem esetleg egy sporttagozatos osztállyal a tehetségek felkutatását is.

Minden remény megvan arra, hogy a sportegyesület új pályát kapjon a közeljövőben. A terület kisajátítása, illetve megszerzése ügyében a tárgyalások már megkezdődtek.

A MŰVELŐDÉS HÁZA

Ma művelődési ház, régebben kultúrház volt annak az intézménynek a neve, melyet tulajdonképpen a felszabadulás után hoztak létre. Ennek az intézménynek azt a feladatot szánták, hogy a lakosság minden rétege számára a szabadidő hasznos, kulturált eltöltéséhez lehetőséget biztosítson.

Maga az elképzelés – a művelődés intézményének megteremtése – helyes volt. Visszatekintve az elmúlt negyven esztendőre, tegyük fel a kérdést: teljesítették a hajdani kultúrházak, illetve a belőlük lett művelődési házak azt a célt, melyek érdekében létrehozták őket?

Ha a kultúrházak, a művelődési házak vezetőit, a bennük folyó tevékenységről megkérdeznénk, bizonyára vegyes tartalmú válaszokat adnának.

Ma sokan úgy vélik, mikor a lakosság – annak minden rétege – számára a központi irányító szervek, a sajtó, a rádió, a televízió, a filmszínházak, a színházak, a legmodernebb eszközök és a legkorszerűbb tudományos módszerek segítségével a művelődést szolgálja, a művelődési háznak nem sok dolga lehet. (A községnek 50 ezer kötetes könyvtára működik, lakóinak 3422 rádiója, 3693 televíziója van, 1160 Népszabadságra, 231 Magyar Nemzetre és még sok más sajtótermékre fizetnek elő.)

A művelődési ház azonban továbbra is fontos szerepet tölt be.

A könyvtárat 1979-ben teljesen felújították. Ma a legkorszerűbb elhelyezési feltételek mellett szolgálja az olvasókat.

A művelődési ház költségvetésének alakulása:

Költség (Ft)	1970	1974	1977	1983
Művelődési ház	144 000	251 000	887 000	1 050 000
Könyvtár	9 700	208 000	319 00	584 000

A művelődési ház „felújítása” most folyik. Az eddigi korszerűtlen, számtalanszor toldott, javított, vizes, más célra létesített épület lényegében eltűnt. Új, korszerű művelődési ház épül, színházteremmel, klubhelyiségekkel.

Nézzünk most a múltba és kutassunk az akkori kultúrházra vonatkozó adatok között.

Az első kultúrház 1946-ban, a volt Volksbund-házban – a volt TŰZÉP-telepen – létesült. Akkor a nagy nekibuzdulásban itt társadalmi munkával hatalmas szabadtéri színpad épült. Erről és ennek működéséről, vezetőjéről semmit nem tudunk. A kultúrház rövid ideig működött a Volksbund-házban, mert nem sikerült megfelelő vezetőt találni.

A Marx Károly útra költözve sokáig az az „új” kultúrház a gyűlések helyéül szolgált. A tanács mindent elkövetett, hogy a volt kocsmát, melyben több helyiség és egy nagy táncterem volt, kultúrház céljára átalakíttassa. A tánctermet parkettáztatta, színpadot építtetett. Az ötvenes évek elején már színdarabokat is játszott egy pedagógusokból és a szülői munkaközösségből álló csoport, melyet Horváth József tanító vezetett. Szakály Mátyás nyugdíjas iskolaigazgató zenekart szervezett. A kultúrház rendezvényei akkor vonzották a közönséget.

Úgy látszott, a kultúrház ügye rendbe jött. Az 50-es évek elején Mátyás László volt a kultúrház vezetője. A tanácsai jegyző könyvében maradt a kultúrházra vonatkozóan néhány adat. 1952. január 7-én a kultúrház költségvetése szerint 16 ezer forintot költöttek a kultúrház átalakítására.

Átalakítása után a község vezetői azt vélték, hogy az épület sokáig szolgálja majd a közművelődést. Nem így lett! A táncterem teteje tönkrement, majd a beázások miatt a parketta is. A javításhoz már nem volt pénz. A bajt, ami áthidalható lett volna, a kultúrház vezetőjének elbocsátása tetőzte.

Ettől kezdve az állandó pénztelenség, a vezetők sűrű váltakozása miatt a kultúrházban az élet váltakozva folyt. A gondok sokasodtak, amikor az üzemeltetéshez az anyagiakat kellett megteremtteni.

Az ellenforradalom után az MSZMP a Hunya-féle házban települt és a kultúrház kapta az MSZMP székházát. Ez az épület jobb állapotban volt a Marx Károly utcainál.

A kultúrház első főállású vezetője 1966-ban Keméni József lett. Ekkor lett a kultúrházból Jókai Mór Művelődési Ház.

A Jókai Mór Művelődési Házban Keméni József vezetésével élénk tevékenység folyt. Szép eredménnyel működött, irodalmi,

helytörténeti, színjátszó, népitánc, fotószakköre volt. Helyt adott egy akkor alakult beat-zenekarnak, zenetanfolyamot indított és TIT-előadásokat szervezett.

Az ifjúsági klub, a Nőtanács klubja, és a KIOSZ helyi szervezete is a művelődési házban kapott elhelyezést.

Egy presszó is működött a művelődési házban, amely sokáig kedvelt, beszélgetésre alkalmas helye volt a középkorúaknak.

Élénk és tevékeny élet folyt tehát a művelődési házban.

1968. május 1-én egy 8x10 m-es szabadtéri színpad és hozzá két öltöző épület a művelődési ház udvarán. Ezen a színpadon sok rendezvényt bonyolítottak le.

Keméndi József igazgató késő este egy rendezvényről hazafelé utazóban rosszul lett. Reggelre meghalt.

Az utódok a művelődési házat nem Keméndi József igazgató stílusában vezették. Az épület egyre rosszabb állapotba került. Az évről évre ráköltött pénzzel semmit nem használtak.

A művelődési ház fő tevékenysége sokáig csak táncos rendezvények lebonyolításában merült ki. A hangulat egyre idegesebb lett. A sűrűn változó vezetők között Fuchs Ilona idején már-már teljesen rendbe jöttek a dolgok, ám – lakáskérdésének megoldatlansága miatt – elköltözött Törökbálintra.

Fuchs Ilona távozása után a közművelődési munka érdekében alig tettek valamit. A morális és az anyagi helyzet további romlása már közbeszéd tárgya volt.

Ismét új igazgató került a Művelődési Ház élére Oláh Mária személyében, aki magyar-népművelés szakos tanár volt. Tevékenységét kezdetben nagy ambíció és sokrétűség jellemezte. Bár vezetésével a Művelődési Ház szép eredményekkel is büszkélkedhetett, több meggondolatlan kezdeményezése helyrehozhatatlannak bizonyult. Felmentését kérte és távozott a Művelődési Ház éléről.

Az új igazgató Kósa Pál lett. Ekkor azonban már megerősödött az az új igény, hogy a Művelődési Ház felújításra kerüljön. A felújítás, a korszerűsítés gondolata a budaörsi lakosok többségénél lelkes fogadtatásra talált. Az üzemek, szövetkezetek segíteni kész összefogása, anyagiakkal és társadalmi munkával történő támogatása mellett a lakosság egy része önkéntes hozzájárulással segítette a megvalósulást.

E széles körű társadalmi összefogás eredményeként kerülhetett sor 1984. március 21-én a korszerű, minden helyi igényt kielégítő létesítmény átadására.

A BUDAÖRSI TEMPLOM

Budaörs jelenlegi temploma 1801 és 1810 között épült, Nepomuki Szent János nevét viseli.

Már 1236-ban is volt a községnek temploma. Ezt abból az írásos emlékből tudjuk, melyben IV. Béla király a bélakuti cisztercita apátságnak ajándékozta az örsi egyház jövedelmeit. Ez az egyház Szent Mártonról (CAPELLA REGIS – királyi kápolna) v volt elnevezve. A budaörsi királyi kápolna ecclesia propria jogállású volt, azaz a földesúr – a király – rendelkezett a tizeddel, ő nevezte ki a lelkészeket.

A királyi kápolnák – egyházak a király kegyurasága alatt álltak. A király és a kegyurasághoz tartozó lelkészek között fennállott kapcsolatok külsőségekben is kifejezésre jutottak. Bármi-lyen egyházi tisztséget is töltöttek be, a király capullanus noster címmel illette őket. A királyi kápolnák – egyházak – papjai kiemelkedően jó helyzetben voltak.

Minden bizonnyal 1236-nál jóval korábban is állhatott már községünkben a királyi kápolna, ugyanis IV. Béla már 1234-ben, még „ifjabb király” korában hozta határozatát a bélakuti apátság javára szóló adományozásról.

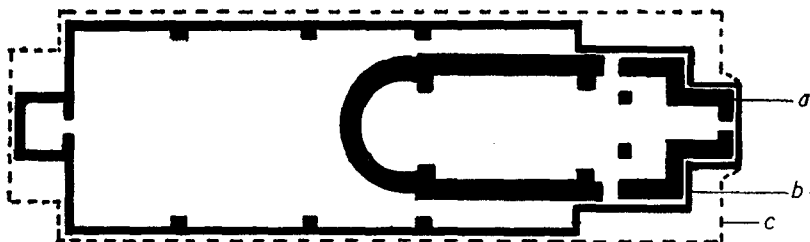
A község temploma a középkorban gyakran szerepel az úgynevezett Sasadi dézsmaperekben. Ez a per évszázadokon át folyt a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között az örsi kápolna fölötti joghatóság miatt. A veszprémi püspök, akinek egyházmegyéjéhez községünk területileg tartozott volna, vissza akarta szerezni az esztergomi érsektől, aki azt ténylegesen bírta.

A veszprémi püspök azzal érvelt, hogy az államalapító király a püspöki egyházmegye kijelölésekor Örs területét Veszprémnek ítélte. Ezt azonban az esztergomi érsek erőszakosan elfoglalták. Az esztergomi érsek viszont azzal érvelt, hogy az összes királyi kápolna, így az örsi is, nem a megyéspüspökök, hanem az érsek joghatása alá tartoznak, mivel azok extempus (kiváltságos) egyházak. Így ki vannak véve a közvetlen felettes egyházi hatóság jogköre alól és a magasabb egyházi hatóság alá tartoznak.⁸⁶

A pereskedés során a helyzet annyira elmérgesedett, hogy 1319. szeptember 9-én a veszprémi püspök Pál örsi plébánost nyilvánosan kiközösítette. A pereskedésnek Zsigmond király 1390. szeptember 11-én Váradon kelt levelével azzal vetett véget, hogy az örsi királyi birtokban lévő királyi parochális egyházat az esztergomi káptalannak adományozta.⁸⁷

A királyi kápolna kiváltságos helyzetét erősítette meg II. Pi-us pápa 1464-ben. A templom főoltárán lévő felirat még ma is a kiváltságos helyzetére utal.

Minden bizonnyal a mai templom helyén állhatott a középkori templom. Egy 1725-ben végzett összeírás szerint akkor még látszódtak az őrsi templom kövei. Ezekről a romokról a buda-örsiek semmit sem tudtak.

Mayerhoffer- és a Lösch-féle templom alaprajza:
a) régi templom; b) első bővítés után; c) mai alapterület

A községnek a betelepüléskor nem volt temploma. Az egyházi anyakönyvek 1738-tól maradtak ránk. A budaörsiek úgy tudták, hogy Budakeszire, Törökbálintra, Torbágyra jártak az elődeik a betelepüléskor templomba.

A Zichyeknek a községben – a volt leányiskolában – lakásuk és kápolnájuk is volt. A grófnő, aki időnként itt lakott, megengedte, hogy a lakosság a kápolnát használhassa.

A templom építését 1738-ban kezdték meg.

Még folyt az építkezés, amikor 1744-ben önálló plébániája lett a községnek. Az első plébános Helmár János volt, aki 1745. december 21-én felszentelte a még épülő templomot, Nepomuki Szent János tiszteletére. A templom építése 1752-ig tartott.

A Mayerhoffer-féle templom alaprajza megmaradt azon a rajzon, melyet Lösch János készített a templom bővítésére. 1801-ben kezdték meg a mai templom építését, amely 1810-ig tartott. A templom első festését 1828-ban 1228 forintért végezték. A falakat sokszínű, érdekes, könnyed rajzolatok, lelvfüzérek díszítették. 1933-ban a templomot újból kifestették. A régi festést levakarták, átfestették, ekkor újították fel a bolthajtásokat díszítő képeket is.

A főoltár fölötti boltozaton Nepomuki Szent János, a második boltozaton Szent Domonkos látható, amint átveszi a rózsafüzért, a harmadikon Krisztus mennybemenetele, a negyediken Mózes van a kígyóval.

A tágas kórus két négyszögletes pilléren nyugszik. Az orgona – melyet 1933-ban az Angster cég készített – 29 fő regiszteres és még 25 mellégregiszteres, két manuálos, elektromos meghajtású. Az orgonaház hármastagozatú – a régi, rokokó stílusban épült orgonaház felhasználásával készült – gazdagon díszített párkánnyal, zenélő puttókkal és sok fafaragással ellátva. Megőrizte rokokó jellegét.

A templom hajóját régebben sok zászló és lobogó díszítette. A zászlók a padsorok szélén fűrt lyukakban voltak elhelyezve. Ezek a zászlók egy-egy egyesület, testület gondozására voltak bízva. A zászlókat a körmenetek alkalmából körülhordták. Zászlójuk volt a férfiaknak, nőknek, leányoknak, aszonyoknak, a különböző kongregációknak és testületeknek. A zászlók egy-egy szentről, testületről voltak elnevezve.

Az ablakok régebben mozaikképekkel voltak díszítve, de ezeket a templom stílusának helyreállításakor eltávolították. A homlokzati fő fal copf stílusú kővázakkal volt lezárva, ezeket 1965-ben távolították el.

A főbejárat jobb oldalán (szemben állva a templommal) a falhoz símulva egy 1865-ben, durva homokkőből készült kereszt áll. Erre a keresztre régebben egy feketére festett fatábla volt erősítve Rette deine Seele! (Mentsd meg a lelkedet!) felirattal.

A templomban jelenleg négy harang van.

A KÓHEGYI KÁPOLNA

A községnek szinte a közepén emelkedik a Kőhegy, melyről áttekinthetjük Budaörsöt és az egész budaörsi völgyet.

100 éven át ennek a hegynek várromszerű sziklacsoportja alól messzire látszódott egy kápolnácska. Ez a kápolna mindenki figyelmét magára vonta. A vonaton utazók az ablakból gyönyörködtek a szép látványban, a kopár hegytetőn álló, egész tájat uraló képen.

Ma már alig van nyoma a kápolnának.

A hajdani kápolna mellett van egy barlang. Ennek a barlangnak eredetéről, céljáról sem tud már senki. Nem áll már a hajdani kápolna előtt a Szentháromság szobor sem, elpusztult a

nagy kőkereszt is. A kápolnához vezető út is használhatatlan. Szegényebb lett községünk egy egyházi emlékkal, olyannal, amely e hely dísze, a lakosság és a környék lakosságának is kedvelt istentiszteleti helye volt.

Ezt a kápolnát egy budaörsi parasztember, Wendler Ferenc 1855-ben a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére építette (azután, hogy IX. Pius pápa 1854. december 8-i dogmában kihirdette a Szeplőtelen Fogantatás tanát).

A kápolnaépítő Wendler Ferenc, akit kőhegyi remetének is hívtak, Budaörsön született 1815-ben. Kora ifjúságától kezdve jámbor, istenfélő életet élt. A Wendlerék Németországban jó módúak voltak. Egyik gyermekük otthagya szülői házát és Magyarországra települt, ahol katolizált és urasági bodnárként élt községünkben. Az ő dédunokája építette a kőhegyi kápolnát.

Wendler Ferenc életében az istentisztelet az első helyen állt. Álmában gyakran Máriát „látta.” Ezek az álmok nappal is kísérei lettek. 1847. Péter és Pál napján azt álmodta, hogy a Kőhegyen egy csipkebokor előtt ásott, egyszerre minden nyíló rózsából Mária mosolygott felé és minden rózsza levelére ez volt írva: „Én vagyok a Szeplőtelenül Fogantatott.”

1854. december 3-án, névnapján, Antal nevű testvérével a Kőhegyre ment, hogy megjelölje azt a bokrot, melynek rózsáiból Mária mosolygott rá. „Itt emléket állítok Máriának” mondta.

Wendler Ferenc és felesége 1854. december 20-án aláírta azt a kötelezvényt, amelyben a kápolna méltó fenntartásának biztosítását ígérték. Erre lekötötték házukat, azzal a meghagyással, hogy amennyiben házukat az utódok eladnák, akkor „200 forintot az egyházközség pénztárában befizetni tartoznak,” hogy ennek kamataiból a kápolna fenntartható legyen.

1855 tavaszán Wendler Ferenc és rokonai barátaikkal együtt nekifogtak a terv megvalósításához.

Először utat kellett építtetni, hogy a kápolnaépítéshez szükséges anyagot fel lehessen szállítani a hegyre. Ez igen nehéz munka volt és sok vesződéssel járt. (Az út nyoma még ma is látszik, részben használható is.)

A szükséges tereprendezés után 1855. május 5-én Brunner János plébános ünnepélyes keretek között elhelyezte a kápolna alapkövét.

A kápolna építése nehezen ment, hiszen mindent, még a vizet is fel kellett a hegyre szállítani. A nyári munkák miatt a lakosság sem tudott kellően segíteni. Ennek ellenére a nyár végére elkészült a kápolna.

A kápolna felszentelésére IX. Pius pápa egy Mária-szobrot küldött, de Wendler Ferenc nem fogadta el, mert: „nem ilyenek látták Őt.” A pápa egy újabb Mária-szobrot küldött. Ez 70 cm magas, a Szeplőtelen Fogantatás szobra volt, 12 csillaggal, kék köpennyel. Ezt a szobrot elfogadta Wendler Ferenc, mert ez egyezett a látomás Máriájával. A szobor a kápolna felszenteléséig a templom főoltárán állott. Amikor 1855. október 15-én a kápolnát felavatták, a szobor a kőhegyi kápolnába került.

Évtizedeken át nemcsak a helyi, hanem a messzi tájakról jött hívek ezrei keresték fel a kápolnát, mely kegyhelyé lett.

Amikor Wendler Ferenc felesége 1872-ben meghalt, Wendler a kápolna melletti sziklafalba kereszt alakú grottát vájt. 1878. február 25-én beköltözött ide, hogy élete hátralevő 19 évét itt élje le. A községbe csak ritkán jött le, életének utolsó 10 évében már egyáltalán nem. A grottában remeteként élte életét. A rendezési tárgyakat maga készítette. Ágya mellett koporsója állt. Tíz éven keresztül élt ebben a kis sziklagrottában.

Amikor úgy érezte, hogy halála közeledik, engedélyt kért ahhoz, hogy a kápolna mögé, annak falához temethessék. Elkészítette a meglévő koporsójához az előírt fémkoporsót. Unokáival elkészíttette sírját. 1897. február 21-én halt meg. Temetésén az egész község jelen volt.

Wendler Ferenc halála után a község lakossága és a környék népe még sokáig látogatta a Kőhegyen álló kápolnát. Wendler Ferenc családja a kápolnát a remete kívánságának megfelelően egészen a kitelepítésig gondozta, fenntartotta.

A budaörsiek szerették a kőhegyi kápolnát. Évente négy processzió vonult a kőhegyi kápolnához, hogy ott ünnepélyes nagymisén vegyen részt. A kápolna fából épült kis tornyában előbb egy, később még egy harangocska függött.

A kápolna előtti téren az alábbi felsorolás szerinti ünnepeken „dísztüzet” lőttek az ott elhelyezett mozsarakból: Újévkor, húsvétkor, pünkösdkor 4-4 lövést adtak le a nagymise alatt; Űrnapkor reggel 4-et, a körmenet alatt 16-ot, azaz stációként 4-4 lövést; a kápolna búcsúján, december 7-én, december 8-án és a karácsonyi éjféli misén is 4-4 lövést.

A kőhegyi remete halála után a zarándokjárás megritkult. 1931-ben a Wendler család átadta a kápolna kezelését az egyházközségnek. Ekkor a remete egyik késői leszármazottja költözött a hegyre és gondozta a remetelakot és a kápolnát.

Körülbelül 90 évig állott a Kőhegyen a kápolna. A felszenteléskor az ünnepi beszédet mondó páternak csak részben lett iga-

za, mert híressé lett ugyan, de ma már alapjai sincsenek meg. A remete sírja is eltűnt. Emléke csak a feljegyzésekben van. A remete barlangja ugyan még megvan, de üresen tátong, a gyermekek búvóhelye lett. A pápa által küldött szobor sorsa nem ismeretes. Nem ismeretes a remetelak többi kegyképének, szobrának sorsa sem, megsemmisültek, eltűntek.

Lesz-e majd valaki, aki időt, fáradságot nem kímélve sorsuk után kutat?

EGYÉB EGYHÁZI ÉPÍTMÉNYEK

Budaörs lakossága igen nagy becsben tartotta a mai Farkasréti úton álló aprócska, torony nélküli kápolnácskát, a Starentanz kápolnát. (Starentanz = seregélyek tánca.) A Starentanz egy dülő neve, melyen kizárólag szőlők voltak. Ma ez a terület már teljesen beépült. Ezt a kápolnát Hely József alapította 1808-ban. A kápolna mellett jobbra nagy kökereszt állott, mely a háború alatt megsérült, majd eltűnt. A kápolna a háború alatt lényegében nem sérült meg, berendezését a közelben lakók megóvták.

A Kálvária hegy, egy kis, szinte szabályos kúp alakú hegyecske, a geológusok szerint gejzirkúp. Jelenleg már teljesen körül van építve. A XIX. század elején, amikor a község lakossága a Kálvária építését megkezdte, még a községen kívül volt.

A Kálvária igen impozáns volt. A hegy lábánál egy kicsi, torony nélküli kápolnácska állott, melyet Kreis Jakab 1817-ben építtetett. A kápolnától spirálisan indult a keresztút a hegytetőn álló feszületig, amely barokk stílű alapon áll. A feszülettől jobbra a Fájdalmas Szűz, balra Bűnbánó Magdolna puha mészkőből faragott embernagyságú barokk szobra állt.

A keresztút építését 1821-ben kezdte meg az egyházközség. Kezdetben csak nyolc stáció készült el. A keresztút teljes befejezése bizonyára a kereszt barokk alapzatán elhelyezett kőtábla feliratán lévő 1851. évben lehetett, mert a nehezen olvasható tábláról csak az betűzhető ki: ... készült 1851-ben. Természetesen arra is gondolni lehet, hogy csak a kereszt és ennek alapzata, illetve a szobrok készültek ekkor.

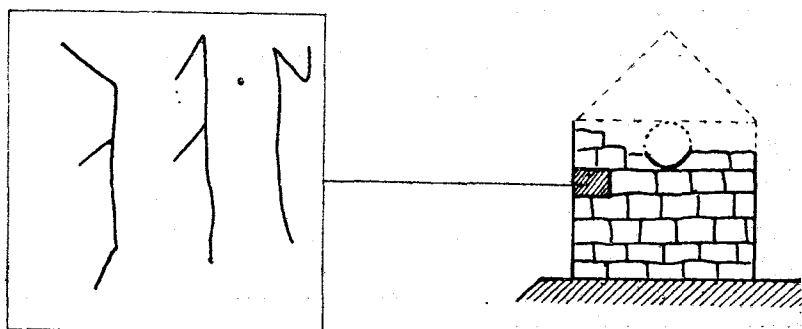
A stációk fülkéiben egy-egy nagyon szép, a stációra vonatkozó relief volt elhelyezve. Mára a reliefekből nem maradt semmi. A stációkból is csak három erősen megrongált áll még, a szobrok és a kápolna teljesen megsemmisültek. A kápolnácska alapja, hátsó fala részben még áll, amelyben látható egy kör alakú ab-

laknyiflás maradványa is. A szobrok egyikének maradványa a hegy alján, egy kis kertben hever.

Érdekességgént említendő, hogy a Kálvária-hegyen lévő kápolna még álló hátsó falának embermagasságban lévő kövén ún. kőműves jelek láthatók.

Időrendben a negyediknek (1862-ben épült kápolna a temetőben van. A kápolna valóságos kis templomocska, mennyezete háromboltozatos. Oldalfalain két-két csúcsíves ablak van. A torony téglából épült. A kápolna díszesen volt festve. Főfalán Az utolsó ítélet című festmény másolatát helyezték el. A kápolna oltára igen díszes és szép volt.

A kápolna előtt egy durva homokkőből faragott kereszt áll.

A kőművesjegyek elhelyezkedése és formája

A község lakosságának nagy része mindig sokat adott mély-séges vallásos érzésének bensőséges gyakorlására. Ennek tárgyi kifejezésére a negyvenes évek végén a község utcáit, a határ útjait 40–50 emlékoszlop, feszület, kép díszítette.

Kezdjük utunkat a község nyugati részén.

Budaörs nyugati határának közelében, ott ahol az út Budakeszire ágazik el, állott Szent Orbán szobra. Szent Orbánt a buda-örsiek különösen tisztelték (és félték tőle), mivel ő az utolsó a fagyos szentek sorában, akinek kegyétől függött minden évben a szőlőtermés. Amikor az Ipari Szerelvény és Gépgyár felé a negyvenes évek végén vasútvonal épült, a szobor az építkezés útjába került, lebontották. Sokáig heverték a töltés oldalában a szobor részei, de helyreállításra senki nem gondolt, így elkal-lódott.

A csiki dombon, a hajdani Csik falu melletti út szélén áll a Helly-féle kőkereszt. Ezt a keresztet homokkőből faragták, rajta öntöttvasból készült Krisztussal.

Az Út-hegy oldalában barokk stílusú kőkereszt áll, melyről a korpusz már hiányzik.

A Szabadság út 96. számú ház falán lévő mélyedésben kis, fából faragott Mária-szobor volt. A szobor sorsáról a házban lakók nem tudnak. Nyilván egy régiséggyűjtő szerezte meg.

A Szabadság út 99. számú ház előtt, a járda közepén egy nagy homokkőből épült kereszt áll. A keresztnek nincsen már korpusza.

A templomkertben áll a puha mészkőből készült barokk stílusú Rókus-szobor. A szobor állításának ideje azonban nem állapítható meg. Valószínűleg az első templom építéskor készült.

Ugyancsak a templomkertben áll az a nagyméretű, durva homokkőből készült, öntöttvas Krisztus-testtel ellátott feszület, melyet Herczogné Barhó Emma (POITZL WIRTIN) állíttatott.

A templomkert harmadik szobra az első világháborúban elesett budaörsiek emlékműve. A szobor egy összerogyó katonát ábrázol, amint Krisztus magához emeli. A katona a 32-es közös (K. u. K.) ezred katonája. A legtöbb budaörsi ebben az ezredben teljesítette katonai szolgálatát. A hősi emlékművet Pásztor János készítette. A mészkőszobor 1925-ben a község lakosságának összefogásával készült.

A templomhoz támaszkodva egy nagy, durva homokkőből való, szépen formált Krisztus-testtel ellátott kereszt áll, amely missziós kereszt volt régen. A szobor 1865-ben készült.

A Budapesti út 48. számú ház előtt áll az 1852-ben állított, puha mészkőből készített Nepomuki Szent János szobor. A szobrot Ritter Márton – a budaörsiek Neubaumatinak nevezték – állíttatta.

A Molnár Pál utca 32. számú ház előtt áll a Fájdalmas Anya szobra. A szobrot Hauser Antalné állíttatta, akinek három néma gyermeke volt (két fiú és egy leány). A szobor a huszas években készült.

A Farkasvölgyi úton van egy nagy homokkőből készült kereszt, puha mészkőből való Krisztus-testtel.

A Farkasréti úton, a Starentanz kápolna bal oldalán egy nagy üveg mögött van egy félkörben végződő méternyi magasságú festmény, mely az Emmauszi tanítványokat ábrázolja. A fest-

mény felirata: „Herr bleibe bei uns, denn es wird Abend!“ (Uram, maradj velünk, esteledik!) A kép 1912-ben készült.

A Farkasréti úton, a Starentanz kápolna bal oldalán egy nagy homokkőből való kereszt állott. Ez a nagy kőkereszt is megsemmisült.

A Deák utca és a Csata utca sarkán van egy puha mészkőből készült különös alakú kereszt, melyet ma is gondosan ápolnak az ott lakók.

A Csata utca és az Ady Endre utca sarkán van egy puha mészkőből készült különös keresztben végződő képoszlop, melyet az ott lakók nagy szeretettel gondolnak.

A Kálvária utcában a Szeiler-féle ház falában készített mélyedésben láthatjuk a Krisztus a siralomházban című, fából faragott, szinte embernagyságú szobrot, melyet a Szeiler család helyezett a falba. A szobor készítőjének neve nem ismert. A szobrot nemcsak a Szeiler család látja el virággal, hanem a környék lakossága is.

A Szállásdűlőben, a Lóvölgy dülő határán, a vízfogó mellett van egy puha mészkőből épült képoszlop.

Pistályon két vallási tárgyú emlék van. Az egyik egy nagy fakereszt, a másik a pistályi Joósz család udvarán lévő harangláb, melyen egy kis harang lógott. A két emléket a Budaörsről a pistályi kocsmába települt Joósz család gondozta. Ez a család a kocsmá mellett főleg virágkertészettel foglalkozott. A Joósz család még a harmincas évek elején minden délben harangozott. Ennek a szokásnak az eredetét ma már senki nem tudja. A harang az 1730-as évekből való. Mivel a kocsmá környéke – bizonyára maga a kocsmá is – az azt körülvevő régi királyi szőlőbirtokhoz tartozott, valószínűleg az uradalom volt a harang tulajdonosa.

A Farkas-hegy és a Budaörsi-hegy hágójában „Am Windriegel” egy vadkörtefán szent Vendel kép volt elhelyezve. A gyalogszerrel Mária Remetére zarándoklók odamenet és visszajövet itt pihenőt tartottak. Mivel a visszaérkezéskor sokszor már sötét volt, innen égő gyertyákkal vonultak a budaörsi templomba.

A frankhegyi dűlőben nagy homokkőből való kereszt áll öntöttvas Krisztussal egy régi pince mellett.

Szokás volt már régebben a házak utcára nyíló falában kis mélyedéseket kialakítani, és ezekben gipszből vagy ritkábban porcelánból, esetleg fából készült vallási tárgyú szobrokat elhelyezni. Ma már kevés ilyen „saját szenttel” ellátott ház van.

Az utak mentén lévő kereszték, képoszlopok többnyire egy

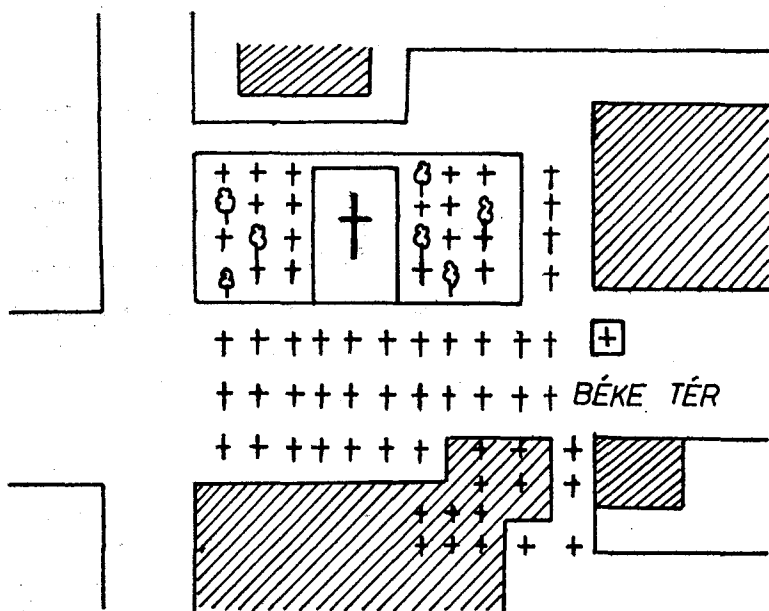
eseményre emlékeztetnek, esetleg fogadalmi létesítmények. Ezek gondozása, tisztelete családról családra szállt, tartós bizonyosságul egy-egy család elmélyült vallásosságának. Most, amikor az alapítók utódai már távol vannak, és a vallásosság gyakorlása is csökkent, egyre romlanak a kegyeletnek e létesítményei, számuk egyre fogy.

A TEMETŐ

A község temetője a múlt megismerésének bő forrása lehet, ha nyitott szemmel járunk ott, ahol őseink pihennek. Nézzük meg, mit tudnak mondani a megfakult, elkopott sírkövek a „Régi” (Alter Friedhof) temetőben.

Érdekességként, bizonyára feltűnik mindenkinek, hogy ebben az 1755-ben felszentelt öreg temetőben nem található egyetlen sírkő sem, melyet 1755 és 1782 között emeltek volna.

Bizonyára a betelepülés első éveiben elhaltak is készítették utódaikkal síremléket maguknak. Sajnos egyetlen ilyen síremlék sem maradt meg.

A templom körül elhelyezkedő temető korabeli vázlata

A legrégebbi sírkő az 1782-ben meghalt Mertinger József plébánosé. Ez a díszes, szép sírkő homokkőből van, melyhez hasonló néhány még található, közöttük egy nehezen kibetűzhető, díszes kivitelezésű papi sírkő.

Miért nincs a régebbi időkből sírkő? Valószínűleg azért, mert mikor a templom körüli temető használata megszűnt, az ott lévő sírköveket átvitték az új temetőbe és ott átalakítva, felújítva újra felhasználták.

Minden követ felhasználtak volna? Sírkő állítása mindig komoly költséget jelentett. Így bizonyára kevés sírkő lehetett. Az a tény viszont, hogy egyetlen régi sírkő sem maradt, a sírkövek újra való felhasználása mellett szól.

Az 1780-ban tartott templomi vizitációból tudjuk, hogy a templom körül 1875-től már nem temetkeznek – (lehet, hogy az ellenőrzés egyik szempontja éppen a temető ellenőrzése volt).

A templom körüli volt temetőből eddig még nem került elő sírkő, pedig 1944 decemberében, 1945. januárjában és februárjában – amikor a Vörös Hadseregnek községünk körüli harcaiban elesett katonáit ide temették – alaposan megbolygatták a régi temetőt. 1975-ben a templom előtt vízvezetéket vezettek. Több sírt megbolygattak, sőt a vízvezeték egy terméskőből épült kriptaszerű síron is áthaladt, melyben középkorinak látszó edénytöredékek is voltak. Sírkő akkor sem került elő.

Egyes régi stílusú sírkövek, amelyek abból az időből származnak, világosan mutatják, hogy fel lettek újítva. A régi temetőben 130 évig folyamatosan temettek.

Az új temetőt a régitől kb. 300 m-nyire, 1904. szeptember 14-én szentelték fel. Megnyitásával a régi temető használata nem szűnt meg teljesen, azt 1956-ben használták utoljára.

Sok kővön sírvers is olvasható. Valamennyi nyomtatott gót betűkkel készült. Az első sírvers egy 1847-ben állított kővön teljes terjedelmében olvasható.

*Hier ruhet im Gott selig
eingeschlafene*

Elisabetha Stammlin
verehelichte Winklerin
gestorben den 7-ten Juni 1847
im 46-sten Jahre ihres Alter

Hat der Tod uns auch geschieden
Unser Liebe schid er nicht,
Ewig lebt des Herzens Pflicht,
Teure Gattin, ruh in Frieden,
Unsere Liebe stirbt ja nicht!
Friede ihrer Asche!

ÚRNAPI KÖRMENET

A község egyik látványos nevezetessége az úrnapi körmenet. Úrnappkor régebben különösen sokan jöttek a fővárosból, a környékről, sőt az egész országból is, hogy megnézzék azt a színpompás virágszőnyeget, melyet a hívek az Oltári Szentség ünnepén készítenek a körmenet útvonalán. (1945 óta csak a tempom körül rendezik meg az úrnapi körmenetet.)

A kijelölt útvonal közel 2 km hosszú volt. Amerre a körmenet elhaladt, a házak tulajdonosai összefogva a rokonsággal készítették a 2 m széles, virágszirmokból való szőnyeget. A virágokat – mezei virágokat – az ünnep előtti napokban, de főleg az ünnep előtti vasárnap szedték, elmenvén hetedhét határba virágot szedni. Ilyenkor összefogott mindenki.

A virágszirmokat, virágokat kosarakba szedték. Este, amikor hazaértek, a pincében vékonyra kitergették, ködszerűen megpermetezték, hogy frissen maradjanak, hogy be ne fülledjenek. Ezt a munkát főleg az asszonyok és leányok végezték. A férfiaknak is volt dolguk. Ők a féderes kocsival vitték, illetve hozták a virágszedőket.

Minden virágnak keletje volt ilyenkor. A virágszedők megkelesték az utak szélén, a vetések szélén, az erdők szélén virító virágokat. Nagy keletje volt a búzavirágnak, a margarétának, a pipacsnak, a szarkalábnak és minden más tartósítható virágnak.

A fiatal férfiakkal az ünnep hajnalán az volt a dolguk, hogy az úrbéresek erdejéből a virágszőnyeget határoló lombos ágakat levágják, hazaszállítsák és „elültessék,” azaz a virágszőnyeg szélétől jobbra, balra félméternyire letűzzék. A férfiak dolga volt a virágszőnyeg helyének kirajzolása és többszöri alapos fellecslése is.

A szőnyeg elkészítése régebben kizárólag a nők dolga volt. Ez nagyon gondos munkát igényelt. Ügyelni kellett a színek összeállítására, a virágszirmok egyenletes hintésére, a gyorsaságra.

Ilyenkor mindenki összefogott, mire megszólalt a harang, a szőnyegen az utolsó símitásokat végezték.

Senki sem tanította az asszonyokat a színek összeállítására, a szőnyeg megtervezésére. A szabadon áradó fantázia, a vallásos meggyőződés csodaszép szőnyeget alkotott.

Különösen sok volt a tennivaló, ahol a kápolna állt. Négy szabadtéri oltár fölé épült kápolna.

Régi, ma már meg nem állapítható jogcímen – egyébként senkitől sem vitatva – négy család házának utcai falához támaszkodik egy-egy kápolna: az első az Esze Tamás u. 13. számú házhoz, mely a Wendler család tulajdona; a második a Szabadság u. 13. számú házhoz, mely a Braun családé; a harmadik a Szabadság u. 57. számú házhoz, mely a Hauser családé; a negyedik a Szabadság u. 74. számú házhoz, mely a Kubik családé.

Egy ilyen kápolna kiállítójának, díszítőjének lenni nagy megtiszteltetést jelentett. Erről a dicsőségről senki sem mondott le. Wendler Ferenc, a kőhegyi remete, például a szülei halála után szerette volna a kápolna díszítésének jogát egyedül gyakorolni, de rokonai, akik a házban laktak, ehhez nem járultak hozzá.

A kápolna állítása és lombbal való borítása a férfiak dolga volt. A kápolnadíszítést kizárólagosan a leányok és asszonyok végezték.

A díszítés sok-sok élő virágból font koszorúval történt. A koszorúk fonását már az ünnep előtti napokban végezték. A kb. 15 cm átmérőjű koszorúcskákat, melyeket legtöbbször búzavirágból, margarétából készítettek, olyan sűrűn akasztották a kápolna belső falára, hogy szinte nem látszott tőlük a lomb. A kápolna oltárát a ház falánál alakították ki: oltárkép, szobrok, gyertyatartók, vázák, feszület, díszes terítők szépítették azt. A kápolnaállító családok között évről évre verseny folyt a minél szebb oltárért, kápolnáért. Szokássá vált a virágszőnyeget különböző, szintén virágszirmokból formált képekkel díszíteni.

A körmenetet zenés nagymise előzte meg. Az ünnepen a Heszzenekar és a templomi énekkar legjobb tudását nyújtotta. Mire a nagymisének vége volt, befejeződött a kápolna feldíszítése.

A mise végeztével felállott a körmenet. Minden résztvevője gondosan ügyelt arra, hogy ne lépjen a virágszőnyegre és ne tegyen kárt a szegélyező zöld lombban.

Amerre a körmenet haladt, a házak ablakai ki voltak díszítve. Az első kápolnánál megállt a menet. A kápolna oltáránál a körmenetet vezető pap elégezte a szertartást. A lövészek sor-tüzet adtak, amikor a pap az Oltári Szentséggel áldást osztott.

Az áldás alatt mindenki letérdelt. A zenekar kíséretével a tömeg énekelte: a Menschen öffent eure Augen kezdetű, az Oltári Szentséget dicsérő éneket. Közben a Kőhegyen, a kápolna előtt felállított mozsarakból négy lövés dördült.

Ezt az éneket évről évre mindig az első kápolnánál énekeltek. Az ének dallamát ifjabb Szakály Máttyás tanár írta le. Szerinte az éneket Metzger Ferenc, volt kántortanító hozta Lovirdes-ből és dolgozta fel a zenekarra és énekkarra. Metzger Ferenc 1865-ben halt meg, a régi temetőben van eltemetve.

A második kápolnánál a szertartás hasonló volt, de itt Wir kommen zu Dir, o, du köstlishes Brot című éneket énekeltek.

A harmadik kápolnánál O, Menschen, kinder kommt her und seht das Wunder című éneket énekeltek.

A negyedik kápolnánál a Schon stehen wir zum viertenmal kezdetű éneket énekelte zenekari kísérettel a tömeg.

Az egyes kápolnák közti úton az Oltári Szentségről szóló éneket énekeltek.

Az ünnep délutánján, a litánia után megkezdődött a kápolnák lebontása és a virágszőnyeg eltávolítása. A község lakossága és a vendégek is mindent elkövettek, hogy egy koszorúhoz jussanak. Estére a körmenet útja és a kápolnák is lebontódtak. Az összesepert virágszirmokat elégették. Az emlékül kapott koszorút a budaörsiek a házi oltárra akasztották és az ott maradt a következő Úrnapig.

Honnan ered a budaörsieknek ez a pompás Úrnapja? Senki nem tud erre választ adni. 1850-ben már ilyen pompával ünnepelték. Mesélik, hogy annak idején József főherceg, aki Úrnapokon hintón utazott Budaörsön át Alcsutra, nem hajtatott a virágszőnyegen át. Leszállt, és a kocsit a mai Lenin utcán, a mai Baross utcán és a Petőfi utcán át eltereltette. Maga gyalog ment végig a virágszőnyeg mentén és a Petőfi utca sarkán szállt ismét kocsiba.

Tudjuk, környékünkön is, külföldön is nagy pompával ünneplik Úrnapját. Nemcsak ma, régen is ünnepezték. Tudjuk, hogy II. Lajos magyar király udvarában is virághintéssel ünnepelte: „Legpompásabb Úrnapját, amikor ragyogó körmenetben gyönyörködhetett a közönség.”

Bécsben a svábok betelepülésének idején is virágot szórtak az úrnap körmenetben. Ugyanis a múlt század végén Mainzban is fűvet és virágot szórtak ősi szokás szerint Úrnapkor.

Akárhonnan hozták eleink ezt a szép szokást, továbbfejlesztve hittel és bizalommal reánk hagyták.

Menschen öff - net eu - re Au - gen se - het
 was da - ge - gen ist! Tut mit
 An - dacht dem an - schau - en der sich
 nen - net Je - su Christ, Hier steht
 er auf dem Al - tar. Gibt sich
 uns zur Spei - se dar Gro - sse
 Gna - den er aus - tei - let Je - dem
 Men - schen, je - dem Men - schen, je - dem
 Men - schen, das ist war!

A lejegyzett ének

A PASSIÓ

Budaörsön régi hagyománya volt a műkedvelő színi előadásoknak. Ilyen műkedvelő előadásokat rendeztek – komoly erkölcsi és anyagi sikerrel – a Mária Lányok és a Lyra Dalkör.

Az 1920-as évek végén a Lyra Dalkör nagyobb színdarabok betanulására, előadására határozta el magát. Már akkor felmerült az a gondolat, hogy Krisztus kínszenvedésének történetét fogják színre vinni. Arra gondoltak, hogy a passiót a Kőhegyen az ottani kápolnát körülölelő katlanban, az úgynevezett Armen-selen Tal-ban, régebben Kriagalsutten kellene előadni.

A Kőhegy, melynek lábánál a község fekszik, teljesen kopár. Már messziről feltűnik érdekes alakjával. Régebben minden erre utazó csodálkozott a hegy sziklaképződményein és a mellettük álló, a tájba illő kis kápolna festői szépségében.

1932-től újból élénk lett a kőhegyi kápolna környéke, ugyanis ebben az időben fogott hozzá a Lyra Dalkör a tervezett szabadtéri színpadának építéséhez.

1933. június 11-én mutatta be a Lyra először a Kőhegyen megépült szabadtéri színpadon a passiót. Az előadásnak óriási sikere volt. A hazai és a külföldi sajtó is nagy elismeréssel és dicsérlettel szólt róla.

Merész gondolat volt a passiót a Kőhegyre vinni!

Merész, fáradhatatlan, tehetséges ember volt Bató Géza tanító, a Lyra Dalkör vezetője, aki a passió tervét kigondolta és megvalósította.

Maga az a tény, hogy egy tanító, egy falusi énekkar tagjainak lelkesedésére és anyagi felelősségvállalására támaszkodva olyan nagyszabású vállalkozásba fogjon, amilyen a Kőhegyen megépítendő hatalmas, 70 m hosszú és 20 m mély, szilárd anyagból (tégla és beton) készülő szabadtéri színpad építése, maga is tiszteletre méltó.

Mi vezette Bató Géza tanítót tervéhez, annak megvalósításához?

A Lyra már régebben is játszott színdarabokat (pl. a mai nagy bolt helyén, közvetlenül az első világháború után, majd a Müller-féle vendéglő nagytermében: kezdetben népszínműveket, később a 20-as évek végén, a 30-as évek elején passiójátékot is.) A Lyra tagjai az énekkari munka mellett, a téli időben korábban is betanultak egy-egy színdarabot. Fő tevékenységük továbbra is az énekkari munka volt.

Olyan magas fokú volt talán a Lyra tevékenysége, hogy az

1927-ben tanítónak megválasztott Bató tanító – aki igen jó énekes és kiemelkedően jó szervező volt – lehetségesnek látta titkos, dédelgetett vágyának teljesülhetését?

Vagy talán ismerte az oberammergauji játékokat? Látni nem látta. Képeket láthatott, cikkeket olvashatott az oberammergauji játékoktól. Tudta, hogy nem hivatásos színészek játszanak ott. Ebben az időben Oberammergaunak híre újból bejárta az egész világot. Bizonyára ez is motiválta tervét és elhatározáshoz jutatta.

Segítői közül Herczog Pált, Grosz Józsefet, Treier Ferencet, Wenkó Ferencet, Winkler Andrást érdemes kiemelni, közülük Herczog Pál festő volt az, aki a szabadtéri színpad tervének vázlatát is elkészítette. A többiek anyagiakkal segítettek. Ők voltak a kezesei az építkezés költségeihez a banknál.

A nehézségek fő forrását azonban mindig az anyagiak hiánya képezte.

A Kőhegynek az a része, amely a passiójátékok színhelye lett, az egyházközség tulajdona volt. Úgy gondolták a passió szervezői, hogy ez a terület minden további nélkül rendelkezésükre áll. Nem egészen így lett. Komoly, meggyőző érvelésre volt szükség, míg a Lyra az egyházközség területén építési engedélyt kapott.

Amikor az építkezéshez szükséges terület biztosított volt, ki-sült, hogy a Herczog Pál által készített szabadtéri színpad vázlatai nem voltak elegendők, szabályos építési tervet kellett készíteni. A szabadtéri színpad építési terveinek elkészítését Ehrhardt Gyula budapesti építésmérnökre bízta, aki a terephez alkalmazkodva, Herczog Pál vázlatai alapján elkészítette a színpad és a nézőtér terveit.

A munkálatok előkészítése a Kőhegyre vezető út kijavításával, kiszélesítésével kezdődött. A munkákkal egy időben a villanyvezeték is elkészítették.

Amikor az anyagszállítás megkezdődött, kiderült, hogy autó nem tud a kanyargós, meredek úton a hegyre felmenni. A terhet lovas kocsin kellett felhordani. Amikor az anyag nagyjából együtt volt, a vízhiány jelentett szinte megoldhatatlan gondot. A vizet lajtkocsival szállították.

A szabadtéri színpad építéséhez 1932 nyarán fogtak hozzá. A kivitelező Grosz Mátyas helyi kőműves mester volt. Az építkezés 32 000 pengőbe került, ami akkor igen tekintélyes összeg volt.

A mellékletben lévő fotók alapján látható, hogy a Lyra sza-

badtéri színpadának az országban nincsen párja. Ez a színpad a maga nagyságával, stílszerűségével és háttérével mindenkire nagy hatással volt.

A szabadtéri színpad nevezetesebb épületei az alábbiak voltak: Jerikó kapuja, Bethsaida fürdő, Kaifás főpap háza, Nikodémus háza, Utolsó vacsora háza, Jairus háza, a Golgotára vezető kapu, a templom szentélye, Pilátus palotája, a sír.

A szabadtéri színpadot és a nézőteret egy 25 méteres sáv választotta el egymástól.

A nézőtér a terephez alkalmazkodott. A nézőtéren 2000 ülőhely volt, és mindegyikről zavartalan volt a színpadra való rálátás.

A szereplők – közel 200 budaörsi – amatőrök voltak. Néhány főszereplő:

<i>Jézus</i>	Bató László
<i>Mária</i>	Zirkelbach
<i>Magdolna</i>	Sattelberger
<i>Júdás</i>	Winkler András
<i>Kaifás</i>	Herczog Pál
<i>Joachim</i>	Grosz József
<i>Eszter</i>	Winkler Anna
<i>Pilátus</i>	Treier Ferenc
<i>Anna</i>	Frank János
<i>Péter</i>	Wenkó Ferenc

A zenét Hessz János zenekara szolgáltatta.

A passió sajtóelismeréséről álljon itt néhány korabeli vélemény: „Láttam Oberammergauban a passiójátékokat, láttam Szegeden most két éve Vajnovich Géza Magyar passiójának szabadtéri előadását és láttam Salzburgban a Jedermann-t. A maga nemében felejthetetlen élmény volt számomra mind a három, bár a Jedermann korántsem kapott meg annyira, mint a másik kettő. És mégis ezzel a három, világviszonylatban is nagyszerű szabadtéri előadással összehasonlítva is azt kell mondanom, hogy büszkék lehetünk arra, amit Budaörsön láttunk.

A budaörsi hatalmas színpad díszleteit csupa helybeli munkás építette: Jerikó kapuja, Bethsaida fürdő, Kaifás főpap háza, Nikodémus háza, az Utolsó vacsora terme, Jairus háza, a Golgota út kapuja, az oszlopcsarnok a templom körül, a templom szentélye, Pilátus palotája, Jeruzsálem kupolái – a háttérben csupa művésztervezte, művészalkotta, teljes illúziót keltő, re-

mek színpadi díszlet. Visszafojtott lélekzettel, áhitatos csendben figyeltünk minden szóra és szomjas szemmel ittuk magunkba a képeket, amelyeket a legtökéletesebb világítómester, a természet árasztott el fényvel.

Krisztust Bató tanító úr fia alakította. Bölcs volt és szelíd, komoly, nemes, méltóságteljes minden szava, mozdulata. A többi szereplő csupa egyszerű iparos- és munkásember. És mégis annyi kifejező tehetség, annyi őserő, annyi méltóság, veleszületett istenadta művészet volt a játékukban, hogy újra meg újra meg kell nézmem a színlapon nevüket.

Es mennyi mozgás, mennyi elevenség, hullámozás a színpadon! Milyen festői színfoltok, jelmezek, csoportozatok! Minden szereplő élő, szerves része az egésznek, akkor is, ha egy szó szerepe sincs." (Új Idők 1933. július 23-án megjelent 300. számban, Ruzitska Mária A magyar Oberammergau című cikkéből.)

„A közönség meghatott suttogással nézi a műsort. Ki alakítja Jézust? Bató László. A tanító húszéves fia? Nem akarják hinni, mert hangja szelíd, férfias, bariton, mozdulata, járása megkapóan nemes. Szinte bölcs. Nincs benne semmi komédiásság. És ki játszotta Kaifást? Egyszerű iparos ember. Festő. Herczog Pál. Mennyi méltóság a járásában. Mennyi lobogó szenvedély, gyűlölet. Főpap, nagyúr, akitől féltetni kell Jézus életét. A rendezés! Roppant nagy munka. Kétszáz szereplőt kell mozgatni. Kétszáz falusi embert, nem fegyelmezett statisztát.

Jézus a hegyen keresztül Jeruzsálembe vonul. A kép szebb, mint amit díszlet produkálhat.

Utolsó vacsora. Leonardo festménye elevenedik meg lenyűgöző szépséggel.

Egyik jelenet festőibb a másiknál. És amikor a valóban súlyos kereszt alatt Jézus összeroskad, az esti harmattal a közönség is könnyezik.

Golgota kép fent, a domb jobb szélén: drámai. Az utolsó sóhaj után égzengés, villámlás. A denevérek riadtan röpködnek. Szívdobogtató a látvány.

Szép volt. Megható volt. A szereplők játéka, színészi teljesítménye? Nem. Ennél sokkal több!"

(Budapesti Hírlap 1933. június 27-i számában m.i. jelzésű, Bemutatták a budaörsi passiót című cikkéből.)

A THE SPHERE 1934. szeptember 8-án Londonban megjelent számában egy teljes oldalon 6 fénykép illusztrációval számol be a passióról. Júdásról így ír: „Ez a parasztember minden szerep legellenzenvesebbjét csodálatos drámaisággal adja elő.”

A passiót 1933-tól 1939-ig játszották a Kőhegyen. 1941. április 8-án és 10-én a budapesti Városi Színházban megpróbálták feléleszteni. A szép erkölcsi siker ellenére hamarosan megmutakoztak a pénzügyekből származó nehézségek. A Lyra nem kapott támogatást. A passió előadásait valószínűleg a következő okok miatt kellett megszüntetni:

1. Amilyen kellemes és festői látvány volt nappal a színpad a szemlélőnek, olyan kellemetlen volt a délutáni és az esti előadásokon. A hegyen a levegő nyáron is hamar lehűlt. Az alkonyatkor rendszeresen feltámadó szélfuvallatok egyket-tőre hideggé váltak.
2. A harmincas évek végén a gazdasági és politikai helyzet megváltozott. Az eddig is nehezen előteremtett és a működéshez feltétlenül szükséges pénzt már nem tudták biztosítani.
3. A nézők száma a 30-as évek végére erősen megcsappant, így a bevételi forrás jelentősen csökkent.

V.

A MUNKÁSMOZGALOM, A KÖZÉLET MÚLTJA

MUNKÁSMOZGALMI ADATOK

Ismeretes, hogy Budaörs lakosságának egy része már az 1890-es évek végén nem tudott a mezőgazdaságból megélni, így a fővárosban keresett magának megélhetést. Ezek a munkássá alakuló földművesek annak ellenére, hogy továbbra is a lakóhelyükön, a „hely szelleme” szerint éltek, igen érzékenyen reagáltak azokra az eszmei, ideológiai kérdésekre, melyekkel munkahe-lyükön találkoztak.

A községben már igen korán megismerkedtek az emberek a munkásság egyik fegyverével, a sztrájkjal. 1904-ben a helyi vasútállomás dolgozói sztrájkoltak. Erről a sztrájkról annyit tudunk, hogy nemcsak a vasúti forgalom nem működött, hanem még a vasúton állomásozó, bevagonirozott állatokat sem itatta senki, így azok elpusztultak.⁸⁸

Egy másik sztrájkról is szólni kell, melynek nemcsak résztvevői, hanem szervezői is budaörsi munkások voltak.

A Keresztényszocialista Munkásegylet 1905-ben alakult. Első helyisége a mai nagybolt emeletén volt. 1906-ban az Apenta Keserűvízforrás Részvénytársaság örmezői üzemében tört ki a sztrájk. A Budaörsről bejárók hamarosan befolyásuk alá vonták a gyógyforrás vizének feldolgozásával, palackozásával foglalkozó munkásokat és munkásnőket.

A május végi sztrájk követelései az alábbiak voltak:

1. A minimális napibér megállapítása,
2. 50%-os túlórapótlék bevezetése,
3. csak keresztényszocialista alkalmazható.

A sztrájkban 77 férfi és 68 nő vett részt. A sztrájk 11 napig tartott, és nagy részben eredményes volt. Az igazgatóság elfogadta a minimális béralapot, a túlórapótléket, bánatatlanságot ígért a sztrájkolóknak, de nem fogadta el a munkások alkalmazásának megkötését és a sztrájktrörök elbocsátására vonatkozó javaslatot.

A megállapodás három évre szól. A sztrájk vezetői a meg-

állapodás záradékában kijelentették, hogy három éven belül nem fogják az esetleges béremelési törekvéseket támogatni.

1907 elején az Apenta Keserűvíz Forrás Részvénytársaság szomszédságában, az Őrsöd dűlőben levő Saxlehner András Keserű-Források üzemében – ahol szintén sok budaörsi dolgozott – is sztrájk indult. Ez a sztrájk negyven ládagyári munkás kizárásával végződött. 1907. március 1-én, a sikertelen előző sztrájk után leállt az egész üzem 280 dolgozója. Ezt a sztrájkot is budaörsiek szervezték és irányították.

A sztrájkolók követelései az alábbiak voltak:

1. az üzem csak keresztényszocialista munkásokat alkalmazzon,
2. az elbocsátott munkásokat vegyék vissza,
3. a sztrájk miatt senkit sem érhet bántódás,
4. a munkaidő nyáron tizenkét óra, télen tíz óra legyen,
5. a bért 25⁰/₀-kal emelni kell,
6. a túlórák 30⁰/₀-os pótlékkal fizetendők,
7. a nőket a nehéz munkától mentseék fel.

A Saxlehner üzemben a sztrájk hatnapi harc után eredmény nélkül ért véget. A tulajdonos szerint a „bújtogatók” a budaörsi keresztényszocialisták voltak. Az üzemből 140 „bújtogatót” elbocsátottak.⁸⁹

(Édesapám, aki 1888-ban született, a Saxlehner keserűvízforrás ládaszegező munkása volt, ő is a 40 elbocsátott lada készítő munkás között volt. Tőle tudom, hogy az üzem tőszomszédságában a gyáros kérésére „rendőrörsöt” építettek, az esetleges újabb sztrájk leverésére. A tulajdonos ugyanis nagyon félt, nemcsak egy újabb sztrájktól, hanem a munkások bosszújától is. Ezt az épületet az M 7-es autópálya építésekor lebontották.)

A Budaörsi Keresztény Szocialista Munkásegylet tevékenységéről más adatok eddig még nem ismeretesek. Annyit tudunk még, hogy 1946. október 11-én a belügyminiszter feloszlatta a Budaörsi Keresztény Munkásegyletet. Ingó vagyonát a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének adományozta.⁹⁰

Egy másik munkásmozgalmi adatról ad hírt az az irat, amely szerint a munkásság a választójog érdekében munkaszünettel, felvonulással, népgyűlésekkel tüntetett. Így tettek azok a munkások is, akik Békés megyéből jöttek Budaörsre a vasúti pálya-udvar bővítési munkálataihoz dolgozni.⁹¹

1918-ban az Albertfalvai Repülőgépgyár munkásai sztrájkoltak: „A budaörsiek gyalázzák, bántalmazzák azon dolgozókat, akik nem csatlakoztak a sztrájkolókhöz. A Helyérdekű Vasút vezetősége a biai főszolgabírótól csendőri védelmet kér Budaörsre a – mai Marx Károly út és a Baross út kereszteződésében levő – HÉV-megállóhoz, mert ott a budaörsiek nem engedik a munkásokat felszállni.⁹²

A Budaörsi és a Csíki-hegyek 1920-tól a felszabadulásig sokszor voltak a munkások, a fiatalok titkos összejöveteleinek színhelyei. 1937 tavaszán a szervezkedő nyilasok több alkalommal az Egyesült Magyar Szocialista Párt és a Nemzeti Front tagjai többszörös túlerővel rohamozták meg a hegyekben gyülekező baloldali fiatalokat.⁹³

A két háború között és a második világháború alatt sem a Szociáldemokrata Pártnak, sem a Kommunista Pártnak nem volt szervezete a községben, csak „sejt” működött. A szociáldemokraták kis létszámuk ellenére felismerték a Volksbund tevékenységének veszélyeit. 1941. május 18-án Budaörsön hívta össze az SZDP országos vezetősége a környék SZDP-tagságának képviselőit. Itt felhívták figyelmüket a német falvakban folyó Volksbund tevékenységével kapcsolatos tennivalókra. A „szocik” között voltak az illegális kommunisták is.

A szociáldemokraták rendszeresen találkoztak, főleg prэшázakban, a budaörsi erdőben. Tagsági díjat fizettek, illegális szervezett életet éltek. Szekeres Géza vegyész mérnök – Szekeres Géza cipész fia – elmondása szerint édesapjához – aki kommunista volt a felszabadulás előtt – gyakran eljöttek a helybeli és a fővárosi elvtársai.

A helyi „szocik” a képviselőválasztásokon különösen aktívak voltak. A 20-as évek végén és a 30-as évek elején tartott országgyűlési képviselő-választásokon Ries István mindig ebben a választókerületben indult. A hatóságok a legkülönbözőbb ravaszkodásokkal segítették a kormánypárti jelöltet a mandátumhoz (pl.: lovasrendőrök lezárták a választóhelyiséghez vezető utat, a választási elnök idő előtt lezáratta a szavazó körzeteket stb. Két esetre emlékszem: a Winkler-féle korcsmában – Szabadság út és Kisfaludy u. sarok – levő szavazóhelyiséget a szavazatszedő bizottság elnöke lezáratta, amikor megtudta, hogy a „szocik” csoportosan közelednek, hogy leadják szavazatukat. Egy másik alkalommal a fiúiskolában levő szavazóhelyiséget lovasrendőrszakasz zárta le, amikor a környék „szocijai” csoportosan vonultak fel szavazni.)

A szociáldemokraták az egyik választásra kis mondókát készítettek és szavalták: „Gschwind in die Hölle, denn der Ries kommt!” Gyorsan a pokolba, mert az óriás jön! Gschwind, a kormánypárt jelöltje volt és ő lett a győztes. (Hölle kormánypárti, Ries szocdem jelölt volt.)

Eppich Albert nyugdíjas elmondása szerint az illegális Magyar Kommunista Párt helyi alapszervezetének 1933–1935 között a lakásán volt a nyomdája. Ezzel a nyomdával a Frank-hegyen, a Tonigold-féle pincében 25 000-nél több röplapot készítettek.

Hoffman Istvánné – korábban Shneiderné párttag – aki annak idején a Frank-hegyen lakott, Eppich Albert állításairól azt mondta: „Az ifjabb Tonigold volt a mozgalmi ember. A nyomdáról nem tudok.”

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A Községi tanács 1919. április 7-én megválasztott tagjainak névsora megmaradt. Ebben az iratban az alábbi elnevezés olvasható: községi tanács intézőbizottság. Ebből arra lehet következtetni, hogy a Tanácsköztársaság győzelme után az ideiglenes tanács működése idején ezt az elnevezést használták, annak ellenére, hogy a Forradalmi Kormányzótanács „falusi” és a „városi” tanácsok megválasztását rendelte el. A választás során minden olyan állampolgár választójogot kapott, aki a társadalom számára hasznos munkát végzett. Megszűntek tehát az addigi választási korlátozások. Száz lakos egy tanácstagot választhatott. Budaörs ötven tanácstagot választott.

A tanácsülések közötti időben az öt főből álló intézőbizottság intézte az ügyeket. Sem a tanácsülések számát, sem az intézőbizottsági ülések számát nem sikerült megállapítani. Ezekről jegyzőkönyv nem maradt fenn. Az intézőbizottság munkáját különböző bizottságok támogatták.

A Tanácsköztársaság egyenjogúságot biztosított a nőknek, bevonta őket a politikai életbe. A magyar történelemben ez volt az első eset, amikor a nők helyet kaptak a közéletben. A tanács-tagválasztáskor a megyében kilenc nő került a helyi tanácsokba. Budaörsön azonban egyetlen nő sem került a tanácstagok közé.

Ennek ellenére a budaörsi nők is aktívak voltak. Erről tanúskodik a „lelkes” hangulatú nőgyűlés.⁹³

A választások az egész megyében minden rendezettség nélkül folytak le. A legtöbb helyen titkos szavazással jelölte a nép a

tanács tagjait, de előfordult, hogy közfelkiáltással választották őket.

Valószínűleg így volt ez a községben is.

A tanácstagok megoszlása foglalkozás szerint:

földműves	26 fő
kőműves	9 fő
kovács	1 fő
gyári munkás	3 fő
ács	6 fő
péksegéd	1 fő
szellemi munkás	1 fő
kőfaragó	1 fő
szabó	1 fő
cipész	1 fő
Összesen:	50 fő

Feltűnő az építőmunkások nagy száma! 16 fő (32⁰/₀!)

Külön érdekesség a földművesek többsége 26 fő (52⁰/₀!) Nem valószínű, hogy ez tudatosan kialakított többség lett volna, mivel bár a község még földműves jellegű volt, de már megkezdődött a földnélküliek gyárba áramlása is.

A Biai Járás Direktórium, ahová igazgatásilag községünk tanácsa tartozott, 1919. április 12-én alakult. Az alakuló ülésen a községet Jombach István és Kreis József képviselte. A járási direktóriumnak 12 tagja volt, köztük Jombach István budaörsi tanácstag.

A Pest megyei Munkás-, Katona- és Földmunkás Tanács 1919. április 26-án alakult, amelyen a Biai Járás 12 küldötte vett részt, közöttük ott találjuk Proch József budaörsi lakost.⁹⁴

A község közellátása terén nehézségek voltak, ezért 1919. május 11-i hatállyal a Közellátási Népbizottság Budaörsöt a budapesti közellátási körzethez csatolta. A közellátási bizottság tagja Feldoffer József tanácstag volt.

1919 tavaszán az országosan pusztító „spanyol járványnak” a községben is sok halálos áldozata volt.

A Tanácsköztársaság a nemzetiségiekkel is foglalkozott: „A magyarországi német proletáriátus megmozdult, hogy felvegye a harcot a Német-Ausztriából kiindult ellenforradalmi tevékenység ellen – írja a Vörös Ujság. – Budaörsön Knittel elvtárs volt az előadó azon az impozáns népgyűlésen, melyen a magyarorszá-

gi német proletáriátus határozatban kimondja: a forradalmi Tanácsköztársaságot az utolsó csepp vérig meg fogják védelmezni.”⁹⁵

Ismeretes egy olyan, ma még kellőképpen nem tisztázott adat, amely fontos lehet a község Tanácsköztársaság alatti történetéhez.

Bittner Jánosról van szó, akit a budaörsiek HÁRASZTA HANS-nak neveztek. Ki ez az ember? Miért nincsen róla sehol egy feljegyzés a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről? A község tanácsstagjai között sem szerepel a neve.

Bittner János édesanyja állítólag Dunaharaszttól került a községbe, fia innen kapta a megkülönböztető Háraszta (Haraszti) nevet.

Az a Háraszta Hans, az 1976-ban 86 éves korában elhalt Komjád János szerint kommunista agitátor volt, és a környék községeit járta. A 80 éves Szakály József, volt budaörsi kiskereskedő szerint Háraszta Hans a Tanácsköztársaság alatt funkcionárius volt, aki a mai Molnár Pál utca 5. szám alatti parasztházba egy átvonuló cigánytruppot telepített. A Tanácsköztársaság után katonakorú fiatalok Budafokon sorozásra várva addig lökdösték, ütlegelték, rugdosták, hogy belső sérüléseket szenvedett, melyekbe később belehalt.

Wendler Antal, aki a Tanácsköztársaság idején 16 éves volt, azt mondja: „A tanácsháza és a művelődési ház közötti útszakaszon verték meg úgy, hogy belehalt.” Erődi Lipót, 90 éves nyugdíjas munkás így emlékszik vissza: „Ő szokta vinni a vörös zászlót”. Erődi Lipót elmondása szerint Háraszta Hans a Kálvária utcában lakott, rokonai a mai Pozsonyi utcában (régén Wendelini Gasse) laktak. A ma élő rokon, Bittner József annyit tud nagybátyja Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről: „Kommunista tevékenysége miatt elfogták és belehalt a verésbe.”

Még egy érdekes adat a Tanácsköztársaság történetéhez: amikor a Tanácsköztársaság direktóriuma már látta, hogy a munkás-paraszt hatalmat egyre több veszély fenyegeti, felkészültek a főváros védelmére. A Tűzkőhegyen és a Budaörsi-hegyen még ma is látszanak azok a lövészárkok, amelyeket a főváros védelmére építettek.

A Tanácsköztársaság veresége utáni időkből községünkre vonatkozóan alig került elő valamilyen írásbeli anyag vagy szóbeli emlék.

1919. augusztus 6-án Heller, a Biai Járás főszolgabírója táv-

iratban utasította a községi tanácsot, hogy a március 21-ig működő községi elöljáróság vegye át az ügyek intézését. „A község pénzét jegyzőkönyvben dokumentálják.”⁹⁶

Pest megye alispánja 1919. augusztus 19-én utasította a főszolgabírókat, jelentsék a letartóztatott kommunisták adatait.

A Pestvidéki Királyi Törvényszék, melynek illetékessége községünkre is kiterjedt, több ítéletet hozott. A bírák a tarácsrendszer funkcionáriusait, a tanácstagokat, a direktórium tagokat, a vörösöröket, a forradalmi törvényszéki tagokat és termelési bizottsági tagokat ítélték el. Budaörsről hét fő került eljárás alá.⁹⁷ A per Péterfi István és hat társa ellen folyt. Péterfi István a budaörsiek előtt teljesen ismeretlen. Ki lehetett ő? Bizonyára idevezényelte a Vörösörség parancsnoka. (Az ítélet a Pestvidéki Törvényszéken elkallódott. Név szerint a letartóztatottakat nem lehet felsorolni. Sing Ferenc, Bognár Mihály és Feldoffer János bizonyosan köztük volt.)

A Tanácsköztársaság megdöntése után Pest megye vezetői felmérték a községekben előállott jegyzőhiányt. Budaörsön két jegyző hiányzott és üres volt a főjegyzői állás is. Ezt az állást időközben betöltötték.⁹⁸ Szakály József és a 88 éves Vándor József elmondása alapján ezt a főjegyzőt „Az aszonyok elzavarták, mert a hadisegély miatt lármázó nőket gorombán elkergette.”

A Tanácsköztársaság leverése után – Budapesten egy időben – községünket is megszállta a román hadsereg egy alakulata. Erre magam is jól emlékszem. Délután volt. Társaimmal az utcán játszottunk. Én éppen egy nagy, vastag szederfára másztam fel, amikor egy óriási dördülés hallatszott. Ijedtségemben leestem a fáról. A községbe bevonuló román csapatok a Madárhegyről ágyúlövést adtak le. A lövedék a Törökugrató oldalába csapódott be.

A román megszálló csapatokat a mai Budapesti és Szabadság úton, valamint az ezekből nyíló mellékutcákban szállásolták el. A megszálló csapatok helyi parancsnoka a mai Budapesti u. 20. számú házban volt. Vándor József szerint „a románok fiatal parancsnokának a haja mindig le volt nyalva és messziről érződött az ehhez használt kenőcs. Az első dolga volt a funkcionáriusok és vöröskatonák összefogdosása. Ezek a községháza fogdájába és pincéjébe zárták. Az én István bátyám (ez az István tulajdonképpen nagybátyja volt Vándor Józsefnek!), aki vöröskatoná volt, elfogták és hadifogolyként Romániába vitték, de Erdélyben megszökött.”

A román csapatok ellátásuk biztosítására rekviráltak, ami nem

ment simán. A lakosság komoly ellenállást tanúsított, hiszen a községben is nagy volt az élelmiszerhiány. A románok az ellenállókkal szemben erőszakot alkalmaztak. Így például a Tavasz u. 5. számú házban lakó Webernére huszonöt botütést mértek, mert nem adta oda a kacsáit.

ADATOK A KIRÁLYPUCCSHOZ

A község egyik nevezetes eseménye a királypuccs, melynek döntő eseménye 1921. október 22-én az úgynevezett budaörsi csata volt.

Hallgassunk meg erről az eseményről egy budaörsit, aki résztvevője volt a csatának. 1976. február 11-én temettük itt Budaörsön Komjád Jánost (eredeti neve Konrad volt. Mikor „vitéz” lett, akkor magyarosította nevét.) Komjád János hivatásos katona volt.

Komjád Jánost 1921-ben Sopronba vezényelték Ostenburg Gyula csendőr zászlóaljához gazdasági altisztnek. Így lett a királypuccs résztvevője a király oldalán. A királypuccsról 86 éves korában, a Mária-völgyben levő pincéjében az alábbiakat mondta: „1921. október 19-én parancsnokom azt mondta nekem: Konrad, szükségem van hat megbízható altisztre. Este nyolcra legyenek a szálloda éttermében, ott jelentkezzék nálam!” Összeszedtem öt altiszetet és este nyolckor jelentkeztem. Ostenburg kijött a különteremből, bort hozatott nekünk és meghagyta, hogy itt várjuk a további parancsot. Éjjel tizenegy óra lehetett, amikor bejött Lehár ezredes, egy ismeretlen ezredes, egy lefátyolozott hölgy néhány katona társaságában. Lehár ezredes elküldte a katonákat, majd hárman bementek a különterembe.

Félóra elteltével kijött Ostenburg őrnagy és azt mondta nekem: A laktanyába készítsen két vendég számára külön szobát két ágygal, az ágynemű ne legyen kincstári, legyen mosdó is. Az őrségen várjanak majd. Az őrség ne lépjen fegyverbe, ha jövünk!

Elmentünk, tanakodtunk: honnan vegyünk civil ágyat, ágyneműt? Úgy határoztunk, a laktanyai kintinostól szerezzük be a dolgokat.

Miután egy irodát berendeztünk, a laktanya őrségére mentünk és megmondtuk, hogy néhány perc múlva látogatók érkeznek, de nem szabad fegyverbe lépni. Alig néhány perc elteltével máris jöttek a vendégek.

Az ismeretlen ezredes német nyelven megmondta Ostenburgnak: 6 óra 30 perckor jöjjön értünk, erre a hölgy is németül szólt, hogy az késő lesz, hiszen nyolc óraker már indulni kell. Végül 6 órában állapotdta meg, majd az idegen ezredes megkérdezte: Biztonságban vagyok itt? A válasz ez volt: A legnagyobb biztonságban.

Réggel eljött a parancsnokom és a kíséretünkben elvezette a vendégeket a pályaudvarra. Odaérkezésünkkor egy katonai kürt a tábornoki jelet harsogta, minden megállt. Lehár ezredes német nyelven jelentette az ismeretlen ezredesnek: Felséges Úr! Ezredem megkezdte a bevagonírozást. Ekkor tudtuk meg, hogy a király a vendégünk.

A mi alakulatunk is bevagonírozott. Ács és Komárom között leállt a szerelvény. Harcállást vettünk fel, de harcra nem került sor. Bián ismét leállt a szerelvény, de a mi alakulatunk tovább jött. Itt Budaörsön kerültünk tűzbe. Én a szakaszommal a pályaudvaron voltam. Mi lényegében már túljutottunk a horthysta alakulaton. Egyes csapategységeink már az Appenta keserűvíz forrásokig jutottak.

Engem, mivel budaörsi voltam, egy jó barátommal és egy sófőrel beküldtek a községbe, hogy nézzek körül és állapítsam meg, milyen erők vannak benne. A mai Marx Károly úton jöttünk és közeli lakásomra hajtottunk. Vasárnap volt éppen ebédidő. Nálunk megebédeltünk. Megtudtuk, merre vannak a kormánykatonák. A horthysták a Tűzkő-hegyen, a Naphegyen, az Odvas-hegyen, az Út-hegyen, a Törökugratón és a Huszonnégyökrös-hegyen voltak, ezekről lőtték géppuskával és ágyúval a vasútvonalat.

Visszafelé menet – úgy 12 és 13 óra között – betértünk a zsúfolt Herweth-féle kocsmába. Ekkor már nem volt lövöldözés. Egy pohár bort ittunk, mikor figyelmeztettek, hiszen mindenki ismert, hogy a mozi felől katonák jönnek. Beugrottunk kocsinkba. Indulás után tűz alá vettek bennünket. Az állomásra érve rögtön tovább irányítottak bennünket Törökbálint felé. Akkor már visszafelé özönlött az egységünk, mely közben csaknem a Kelenföldi pályaudvarra ért.⁹⁰

Nekem is – akkor kilencedik évemben voltam – vannak emlékeim a királypuccsal kapcsolatban. Vasárnap, a második mise után kezdődött a lövöldözés. Az emberek futva siettek haza. Minket gyerekeket és asszonyokat a pincébe küldött édesapám és nagybátyám. Mikor két óra felé vége lett a lövöldözésnek, amely a Kamaraerdő, a Naphegy és az Út-hegy felől hallatszott

a legjobban, az emberek az utcára tódultak. Én már kora délután társaimmal végigszaladtam az utcákat és legnagyobb megrökönyödésünkre a mai Arany János utca és a mai Dózsa György utca sarkán egy halott katona feküdt.

A budaörsi csatában a kormánycsapatok állítólag 10–11 katonát vesztek.

A király a harc előtt tábori misén vett részt. Erről a miséről fénykép is készült, amely hosszú éveken át az Esze Tamás utcai iskola régi részének emeleti előterében lógott, majd később eltűnt.

A király – és Zita királynő – a csata alatt a vasúti szalonkocsiban tartózkodott. Eddig még nem sikerült megállapítani, de valószínű, hogy itt, a szalonkocsiban fogadta Vass József minisztert, aki Budaörsön át vitte Horthy levelét a királynak.

A budaörsi csata után a fegyverszüneti tárgyalások színhelye a Csiki csárda volt. A király csapatai szétszóródtak. A király és szűkebb környezetét a tihanyi apátságba, majd november 1-én a brit GLOWWORM monitoron Madeira-szigetre FUNCHALA-ba vitték.¹⁰⁰

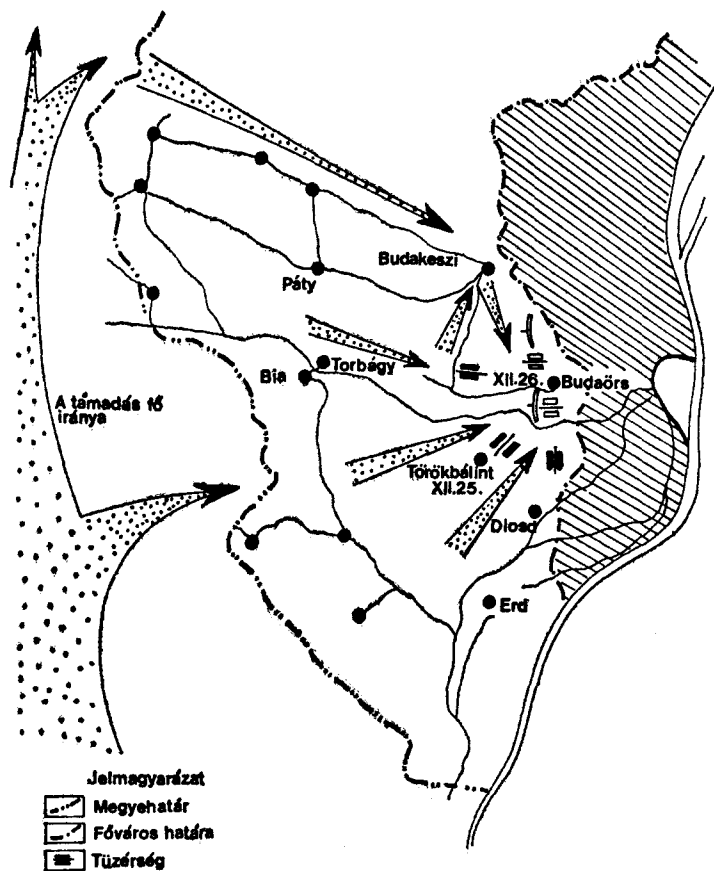
FELSZABADULÁS

1944. december 11-én a fasiszta Szálasi nemzetvezető rádióadása bejelentette: „A magyarországi hadszíntéren a harcok súlypontja Budapest térségébe helyeződött át.” Ezekben a napokban a szovjet haderők Budapeستtől északra és délre átkeltek a Dunán, majd december 24-ig teljesen körülfogták a fővárost.

Ebben az időpontban – pontosan december 26-án került sor Budaörs felszabadítására is.

December 24-én vasárnap reggel a község nyugati részén a Komáromi és Széles utcában egy német Wermacht alakulat települt be messzehordó ágyúival. Az udvarokon elhelyezkedő katonák kevesen voltak, azok is fáradtak, éhesek, kimerültek. Az Etyek-Dabajd közötti csata után vonultak hátrább a község területére.

Dél előtt 10 óra körül dördültek meg az ágyúk, amelyek a Bia, Etyek, Sóskút felől támadó szovjet csapatokra tüzeltek. Másnapra az addig elvétve válaszoló szovjet erők erős aknatűz alá vettek a németeket. A Kálvária-szőlőben ekkor több lakos már szovjet felderítőket látott. A német alakulat először a község központjában, majd keleti szélére vonult vissza. A tanárháza és a Budapesti út 1–3. számú ház előtt egy-egy német Tigris harckocsi tüzelt. A támadó szovjet csapatok erős aknatűzzel vá-

Budaörs felszabadítása

laszoltak. A támadás során a tanácsháza, a fiúiskola, a templom több találatot kapott. (Egy tüzérségi lövedék áthatolt a templom falán, és anélkül, hogy felrobbant volna, a szentély kövezetén megállt. Egy szovjet katona valamennyiünk megörökönyödésére ölben vitte ki a „döglött” lövedéket. Szerencsére nem történt baleset.)

Mihelyt a „Tigrisek” tüzelőállást váltottak, a szovjet csapatok is abbahagyták a terület lövését. Feltűnően élénk és pontos volt a Kamaraerdő irányából érkező támadás. A bevonuló szovjet

csapatokat Eppich Albert fogadta, aki állítólag valami köszöntőfélét akart mondani, de a szovjet parancsnok nem hagyta szónokolni: „Jól van, de most nem erre vár. Itt egy puska, inkább gyere velünk.” Tény az, hogy Eppich Albert csaknem két hétig részt vett a Kelenföldön és környékén folyó harcokban.¹⁰¹

A szovjet katonák láthatóan vidámak voltak. Énekeltek, némelyik nyakában harmonika lógott. Nem sokan lóháton, többségükben gyalog vonultak a mai Szabadság úton. Az előnyomuló szovjet egységeket a Tavasz utca és környékén települt tüzérraj támogatta. Később főleg „Sztálin orgonából” álló sorozatvevők a Madár-hegyen, Nap-hegyen, Tűzkő-hegyen voltak.

A községben a harcok során a Geisselhald család háza és a Domb utcában két présház égett le. Sajnos a háború polgári áldozatokkal is járt. Hét férfi, ugyanannyi nő és négy gyermek esett el. Galgand József nem volt hajlandó a tüzéségi tűz ellenére a pincéjébe lemenni. Háza találatot kapott, Galgand megsérült. Szomszédai még be tudták szállítani az egyik budapesti kórházba, de többé nem került elő.

Buda ostromakor a község a Vörös Hadsereg egyik hadosztályának állomáshelye volt. Innen indultak bevetésre a Sas-hegy és a Farkasréti temető irányába. Az itt elszállásolt, majd elesett szovjet katonák közül 298 főt temettek el a templomkertben. A közkatonákat tömegsírokba, majd a magasabb – őrnagytól fölfelé – rendfokozatú tiszteket külön sírba temették. Minden sírra pirosra festett, tetágú csillaggal ellátott, piramis alakú fejfát helyeztek. A temetésben segédkező polgári személyeknek élelmiszert osztottak.

(A háború befejezése után a templomkertben az első kihantolt „orosz” katona egy Tolna megyei sváb fiú volt. A nyakába akasztott fémcédula megőrizte magyar hadosztályából származó adatait. Szovjet egyenruhában, a magyar földért halt hősi halált.)

A temetőben az I. világháború Budaörsi hősi halottainak szobra mögött egy különlegesen díszes sír mészkő obeliszkkal készült, melyet faragott kőkerítéssel vettek körül. Szemtanúk szerint két magas rangú tiszt társaságában ebbe a sírba temették Osztapenko kapitányt. A három tisztet – e háborús viszonyokhoz képest – katonai díszpompával temették. Nemcsak koporsót kaptak, hanem a koporsóban fehér lepedőkbe göngyölték őket. Temetésükön díszőrség állt, katonazenekar játszott, es amikor a mélybe engedték őket, díszsortűz dördült.

Ilja Alekszejevics Osztapenko a szovjet 46. hadsereg 316-os hadosztályának politikai tisztje volt. A II. Ukrán Front parlamentereként december 29-én 9 órakor Budaörsről, az akkori Ellerné-féle kötődéből – ma művelődési ház – indult.

Ma már a történelmi adatok alapján ismerjük a részleteket. Osztapenko délelőtt 9 órakor – moszkvai idő szerint 11 órakor – Budaörsről 4 km-re, fehér zászlóval a kezében átlépte a frontvonalat. A parlamentert és tolmácsát a német frontparancsnokságra vitték. Itt közölték velük, hogy a német csapatok nem fogadják el a megadásra felszólító ultimátumot. Amikor a parlamenterek a szovjet állások felé mentek vissza, orvul, hátulról, aljas módon tüzet nyitottak a németek. Osztapenko több lövést kapott, meghalt. A kísérő tolmács életben maradt.

A parlamentert a közhiedelemmel ellentétben nem a mai szobor helyén halt meg, hanem attól néhány száz méterre a város felé, megközelítően az ott található kollégium előtt. Wandler Antal ekkor 42 éves – budaörsi lakos tagja volt ennek a rohamosztagnak, amely a parlamentert megmentéséért indult. Az osztagra nem lőttek a németek. Ez a gyilkosság a háború egyik leggyalázatosabb eseménye volt.

Az események igazolására, vagy éppen a teljesség feltárására álljon itt néhány szemtanú beszámolója.

Ebner István, akkor 20 éves joghallgató közlése:

„Készültek az oroszok a megadás feltételeinek tárgyalására. Az emeleten rendezkedtek be és a testvéreimmal én hordtam fel a szükséges asztalokat és székeket.”

Dr. Müller Györgyné, Ebner Mária – akkor 25 éves – közlése:

„1945. december 29-én 9 óra körül négy főből álló tiszt csapat anyámtól fehér lepedőt kért. Ebből zászlót csináltak, majd autóba ülve elhajtottak. Délután jöttek vissza. Az egyik tiszt halott volt, a másik súlyos sebesült. Viktor, a Volga mellől származó német tolmács mesélte el, hogy mi történt. Megjegyezte: most már igazán megkezdődik az ostrom! A halott tisztet az első világháborúban elesett budaörsi hősi halottak szobra mögé temették. A sírt díszes, faragott kőkerítéssel vették körül. A sírra kőobeliszket állítottak. A sebesültet heteken át nálunk ápolták. Osztapenko kapitány Budaörsön a mai Molnár Pál utca 31. számú házban lakott.”

A szemtanúk – dr. Sík Zoltán akkori plébános kivételével – egybehangzóan azt állítják, hogy Osztapenko kapitány az említett templomkerti sírba volt elhantolva. Az 1948-as évi exhu-

máláskor innen vitték a katonákat a felszabadulási emlékmű mögötti közös sírba. A budaörsi sír kőkerítését ott újra felállították, míg az obeliszket a sírba döntve elföldelték. A díszes sír halottait nem temették a közös sírba, őket ismeretlen helyre vitték.

A szovjet alakulat a község irányítására parancsnokságot állított fel a mai művelődési házban. A parancsnok szigorú, de igazságos ember volt. A község életének megindításában igen sokat tevékenykedett. Védte a nőket, a gyermekeket. A községben állomásozó katonákat például ittasság esetén – a randalírozás elkerülésére – a kijózanodásig fogdába csukatta. Este 19 órától reggel 6 óráig a polgári lakosság részére kijárási tilalom volt. Éjszakánként és nappal járőrszolgálat ügyelt a rendre. Többször előfordult, hogy a lakosságnak közmunkára kellett kivonulni. Emberek dolgoztak a repülőtéren, de volt példa, hogy Bajára is elvitték őket. Egy alkalommal, amikor több száz fő a repülőtér havát „taposta”, hogy ezzel alkalmassá tegyék a leszállásra, a Sas-hegyről németek kezdtek el lövöldözni. Az első lövés a vasútállomás mellett robbant, a második a HÉV-sín mellett, míg a harmadik közvetlenül a tömeg mellett csapódott be. Szerencsére az nem robbant fel. Ezt látva kezdett hangosan kiáltozni az egyik ór. „Davaj, davaj, doma!” Nem kellett tolmács, futott mindenki.

Budapest felszabadulása után nagyon sok foglyot szállásoltak el átmenetileg az iskolában, akiket mindössze 3-4 katonára őrzött. A foglyok között néhány budaörsi is akadt, akiket – miután civil ruhába öltöztek – haza engedtek.

A községben viszonylag hamar beindult a közigazgatás és az iskolai oktatás. A moszkvai rádió magyar nyelvű adása 1945. január 7-én közölte hallgatóival: „Budaörsön megkezdődött a tanítás!”

A KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETE

Már az 1720-as évek elejétől – amikor a Zichy család benépesítette a községet – vannak a belső rend fenntartására, a „közigazgatásra” utaló adatok. Az urasággal megkötött községi szerződésen ott találjuk Martin Schönle aláírását, aki valószínűleg az első bíró volt.

Az 1736-os szerződés megújító iraton már Martin Harnodel kisbíró szerepel. Ez az elnevezés azonban nem a későbbi bíró elnevezés őse, hanem sokkal inkább a törvénybíró elődje.

A bíró a község legmódosabb, legtekintélyesebb gazdái közül került megválasztásra. Fontos volt, hogy legyen elég idejük és vagyonuk, hogy a községért dolgozzanak, ugyanis tevékenységükért kezdetben csak „sovány” tiszteletdíj járt. Később a községi bíró komoly előnyt élvezett hivatali ideje alatt: nem kellett úrbéri szolgálatot teljesítenie. A kedvezmény fejében azonban neki kellett a vármegye minden rendelkezését végrehajtania. Ez viszont nem volt mindig népszerű feladat.

Az ismert bírók 1900-ig.

- 1727. Martin Schönle
- 1730. Christian Arnolt
- 1733. Martin Arnolt
- 1736. Martin Harnodel
- 1738. Leonardus Harnodel
- 1744. Andreas Winkler
- 1745. Petrus Zabos (esetleg Sipos vagy Zipos)
- 1750. Henricus Stahl
- 1757. Antonius Mischelberger
- 1764. Adamus Richtschaid
- 1766. Antonius Mischelberger
- 1850. Georg Ebner
- 1885. Frank István
- 1889. Ebner Mátyás

A község bírái, esküdtjei hivatalból képviselték a községet. A bíró erkölcsileg és anyagilag volt felelős a közigazgatásért, a pénzügyekért. Budaörsön még az 1940-es években is a bíró „békebíró” is volt. A községi rendőrség a bíró parancsnoksága alatt állt. A bíró volt a községi képviselőtestületnek és az összes bizottságoknak az elnöke.

A község bírói 1900-tól-1945-ig.

Richtschei Mátyás	Treier János György	Ebner Mátyás
Ebner János	Frank Mátyás	Zengl Ferenc
Hauser András	Kubik Ferenc	Frank György
Csulits János	Ebner Antal	Ebner György
Huber Mihály	Feldoffer János	Weber János
Hauser János	Frank József	

A községi bírót 3 évenként választották. A választás lebonyolítása a főszolgabíró feladata volt. A bíróválasztás időpontja dobolással lett közhírré téve. A lakosság legnagyobb része – és az asszonyok – nem kapcsolódott be a választási kampányba, így a bíróválasztás legtöbbször néhány jó módú család ügye volt.

A község bírói 1945-től a tanácsválasztásokig:

Weber János	1945. április 28-ig.
Deigner József	június 3-i keltezett iraton
Hunyadi Mihály	szeptember 11-i keltezett iraton
Ferenczy Béla	1947.
Damásdi Gyula	1948.
Kiss Lajos	1949.

Ezek az évek igen „mozgalmasak” voltak. Ekkor a községnek nem volt autonómiája, mivel azt 1945-től felfüggesztették.¹⁰²

A vezetők sűrűn váltakoztak. A bírók működési ideje nem állapítható meg, ezért a községi képviselőtestületi jegyzőkönyveknek – melyek a Pest megyei Levéltárban találhatóak – az első 64 oldala hiányzik. A jegyzőkönyvekben az első megmaradt jegyzőkönyv az 1945. április 20-án tartott rendkívüli községi képviselőtestületi ülésen készült.

Weber János bíró és 47 képviselőtestületi tag jelenlétében dr. Géczi István vezető jegyző egész terjedelmében előadja az Ideiglenes Nemzeti Kormány a közigazgatás ideiglenes rendezése tárgyában 14/1945. M. E. sz. alatt kiadott rendeletét. A kormányrendelet utasításának megfelelően a község Nemzeti Bizottsága a községi képviselőtestületbe a régi képviselőtestület 20 legtöbb adót fizető és 20 választott tagjának helyére a Magyar Kommunista Párt 16 tagját, továbbá nyolc szakszervezeti tagot nevezett ki, a község kisiparosai és tisztviselői, kisbirtokosai közül pedig tizenötöt hívtak be a képviselőtestületbe.

Az idézett 1945. április 28-i rendkívüli községi képviselőtestületi gyűlést követően 1945. június 3-án ülésezett ismét a képviselőtestület.

A két jegyzőkönyv készítése közötti időben Weber János és dr. Géczy István megvált hivatalától. Az új községi bíró Deigner József, az új vezetőjegyző Debreczeni Endre lett.

1945. június 3-án újabb rendkívüli közgyűlést tartott a községi képviselőtestület. Tárnya:

- képviselőtestület újjáalakítása és az igazoló választmány megalakítása,
- a megüresedett előjárói állás betöltése,
- a vezetőjegyzői állás betöltése,
- a bírói állás betöltése.

A közgyűlésen a községi képviselőtestület 58 tagjából 52 tag volt jelen.

A megmaradt községi képviselőtestületi jegyzőkönyvekből az utolsó 1945. december 20-án kelt.

Lényegében ezekben az időkben a község életét a Nemzeti Bizottság irányította.

„Községünkben a Nemzeti Bizottság 1945. március 17-én alakult” – mondotta Luncz József, aki a Nemzeti Bizottság elnöke volt. „A Nemzeti Bizottság alakulásakor a kommunista párt tagjaiból és részben pártonkívüliekből tevődött össze.”

Első teendője a közrend helyreállítása és a közellátás megszervezése volt. A Nemzeti Bizottság vezetői: Luncz József 1945. március 17-től, Szekeres Géza elnök 1945. augusztus 15-től, majd Szabó Károly és Sas (Schiller) Árpád voltak.”¹⁰³

(A Nemzeti Bizottság konkrét tevékenységéről csak néhány irat maradt a Pest megyei Levéltárban.)¹⁰⁴

Az első ilyen nemzeti bizottsági irat 1946. február 26-án kelt. Ez tulajdonképpen az Igazoló Bizottság irata, melyben Boros István Víg utca 16. szám alatti lakost mentesíti a Németországba való kitelepítés alól.

Feltűnő, hogy a megmaradt igazoló bizottsági iratokon legtöbbször nincsen pecsét.

A Nemzeti Bizottság Igazoló Bizottsága – melyet az emberek „mentesítő bizottságnak” neveztek – a kitelepítésekkel különösen nagy hatalmat élvezett és gyakorolt.

A Nemzeti Bizottságnak még több bizottsága működött, melyek közül még a Földosztó Bizottság bírt nagyobb jelentőséggel.

A KÖZSÉGI TANÁCS

1950-ben az egész országban megválasztották a községi, a járási és a megyei tanácsokat. A választások mindenütt ünnepélyes külsőségek között folytak.

A választásokkor Budaörsön csak négy, a külterületen két, összesen hat választóközvet, illetve szavazatszedő-helyiség volt. Így azokban nagy volt a zsúfoltság.

Az első tanácsnak 81 rendes és 41 póttagja volt. A 122 tanács- tag, illetve póttag közül 24 nő volt.

Az első tanácsülést a mai Béke téren lévő ruházati bolt helyén működő kocsma nagytermében tartották. Később a községi könyvtárban, mely akkor kultúrház volt. A tanács havonta, mindig este tartotta üléseit, melyek legtöbbször a késő éjszakába nyúltak. A Végrehajtó Bizottság ülései is este voltak, de ezeket a tanácsházán rendezték.

A második tanácsválasztás 1954. november 28-án volt. Az első választás nehézségein okulva 12 szavazóközteret jelöltek ki. A megválasztott tanácsnak 65 tagja lett. Póttagot nem jelöltek.

A tanács üléseit a tanácsházán erre a célra kialakított terem- ben, később a Jókai Művelődési Házban tartotta. A tanács ha- vonta egy este, míg a Végrehajtó Bizottság hetente ülésezett.

Az ellenforradalom után a tanács 1957. január 7-én tartotta meg első ülését. A Végrehajtó Bizottság megállapította: „az el- lenforradalom ideje alatt a tanács vezetői a helyükön maradtak.”

A következő tanács választásra 1958. november 28-án került sor, ahol 65 tanács tagot választottak Budaörs lakói. A tanács- nak a következő állandó bizottságai voltak: pénzügyi; népmű- velési; egészségügyi; mezőgazdasági; kereskedelmi; községfej- lesztési; községgazdálkodási.

1966-ban, majd 1971-ben újabb tanácsválasztásokra került sor. Utóbbtól kezdve a tanács szervek maguk választották a végrehajtó bizottság titkárát.

Az 1973. évi választások az új tanács törvény szerint folytak le. A választásokkal egy időben megszűntek a járási tanácsok. Helyettük a községi tanácsok irányítására, segítésére, ellenőrzé- sére járási hivatalok jöttek létre. Ezzel párhuzamosan a községi tanácsok hatásköre jelentősen bővült. Az április 15-én megvá- lasztott tanács a következő állandó bizottságokat hozta létre: egészségügyi és szociálpolitikai; művelődésügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi. A tanács tagok közül 21 nő, 44 férfi volt.

A tanács tagi választásokra 1977-ben és 1981-ben került sor.

A Budaörsi Községi Tanács elnökei:

Úrge Ferencné	1950. 10. 22.–1953. 06. 21.
Hegedüs Mihály	1953. 06. 23.–1954. 01. 25.
Pálvolgyi Sándor	1954. 01. 26.–1954. 04. 07.
Barabás Lajos	1954. 04. 08.–1954. 10. 11.

Horváth Jenő	1954. 10. 12.–1958. 11. 27.
Dobsonyi János	1958. 11. 28.–1971. 04. 24.
Karlik András	1971. 04. 25.–1975. 02. 14.
Dr. Csakmag Györgyné	1975. 02. 15.–1977. 02. 10.
Naszvadi János	1977. 02. 12.–1980. 12. 30.
Csomós Ferenc	1981. 01. 02.–1983. 12. 30.
Fehérvári János	1984. 01. 01.

1984-ben megváltozott a község és a tanács szerepköre. A járások megszűnésével egy időben a község városi jogú nagyközség lett. A városi jog politikai, közigazgatási központtá tette Budaörsöt. Ennek megfelelően a megszűnt budai járás nagy részéből kialakított körzet politikai irányítását, a megyei vezetés átadott feladatait és a térségi együttműködés kordinálását végzik a pártbizottság és a tanács szakigazgatási szervei. A tanácselnök 1984. január 1-től Fehérvári János, aki egyben a városkörnyéki bizottságnak is elnöke.

A városi jogú nagyközség körzetéhez 17 település, 13 helyi tanács tartozik. A körzetben Budaörssel együtt mintegy 100 ezer ember él.

Budaörs városi jogú nagyközséghez – mint körzetközponthoz – tartozó tanácsok:

- Biatorbágy Nagyközségi Tanács
- Budajenő Községi Közös Tanács
(társközség: Telki)
- Budakeszi Nagyközségi Tanács
- Páty Községi Tanács
- Perbál Községi Tanács
- Piliscsaba Nagyközségi Közös Tanács
(társközség: Tinnye)
- Pilisszentiván Községi Tanács
- Pilisvörösvár Nagyközségi Tanács
- Solymár Nagyközségi Tanács
- Törökbálint Nagyközségi Tanács
- Üröm Községi Közös Tanács
(társközség: Pilisborosjenő)
- Zsámbék Nagyközségi Közös Tanács
(társközség: Tök)

A KITELEPÍTÉS

Budaörs mai lakossága nagy részének csak hallomásból van tudomása arról a szomorú eseményről, amely 1946 januárjában történt a községben.

Én átéltem a kitelepítés szomorú heteit, saját élményeimre és egyéb, főleg levéltári anyagokra támaszkodva megpróbálom az eseményeket lehetőleg szerint tárgyilagosan elmondani, hogy emléke maradjon ennek a nagyon nehéz időszaknak, melyet ugyan meg lehet magyarázni, de megérteni nem.

1946. január elején egy vasárnap délelőtt erős rendőralakulat

szállta meg a községet és lezárta a kivezető utakat. A rendőrség a lakosság mozgását a községen belül nem akadályozta, csupán a községből való ki- és bemenetelt gátolta meg.

A lakosság között természetesen nagy volt a riadalom. Órák alatt tűzvészként terjedt el a hír: „Mindenkít kitelepítenek Németországba. Csak ötvenkilós csomagot lehet személyenként elvinni, minden mást – a vagyont – itt kell hagyni!”

Hihetetlen nagy volt az egész községben a nyugtalanság. Senki sem tudott biztosat. Senki nem tudta, mit kell, mit lehetne csinálni. Ellenállásra természetesen nem lehetett gondolni, bár voltak, akik erre buzdítottak. A kétségbeesés volt az egész községre a jellemző.

A bizonytalanság hamarosan bizonyossággá vált. A község különböző pontjain plakátok jelentek meg. Ezek a plakátok hivatalosan hírül adták a lakosság Németországba történő „áttelepítését”. (A továbbiakban az áttelepítési szó helyett a kitelepítés szót használom, hiszen így nevezte – és így nevezi ma is – mindenki.)

A kitelepítésre vonatkozó rendelet, mely már 1945 decemberében a Magyar Közlönyben megjelent, községünkben nem volt ismert, így a kitelepítés híre a lakosságot teljesen váratlanul érte.

Voltak ugyan 1944-ben és ezt megelőzően is kósza hírek arról, ha a németek elvesztik a háborút, kitelepítik a svábokat, de ezt nem hitte el senki, mondván: „a mai világban ilyesmit elképzelni sem lehet. Még akkor sem, ha ez csak vagyon kérdése.”

Nem volt ismert a Szövetségi Ellenőrző Bizottság 1945. november 20-án hozott határozata és a magyar kormány említett 12 330/1945. ME. rendelete, amely 1945. december 22-én jelent meg és a magyarországi német lakosság áttelepítéséről intézkedett.

A rendelet megjelenése után alig két héttel, 1946. január 4-én megszületett a 70 010/1946. számú végrehajtási utasítás. A rendelet végrehajtására az országban elsőnek Budaörsön került sor.

A kitelepítés 1946 januárjában kezdődött és nem egészen hat hét alatt be is fejeződött. Véget vetve az ország legnagyobb német lakosságú községének, hiszen a lakosság több mint 90⁰/o-át „áttelepítették” Németországba.

Kiket telepítettek ki? Gyakorlatilag minden svábot!

Miért telepítették ki őket? A kitelepítési rendelet erre feleletet ad.

A rendelet 1. §-a kimondja: „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki német nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallotta magát.”¹⁰⁵

A rendeletnek ez a pontja igen súlyosan érintett sok olyan német anyanyelvű magyar állampolgárt, akinek családja két évszázada már itt lakott és megőrizte anyanyelvét. Az anyanyelvhez való ragaszkodás mindenkor az ember egyik természetes joga.

Hazánkban, mint soknemzetiségű államban, számtalan családban valamilyen nemzetiségi nyelven beszéltek. Ennek gyakorlásában általában senki sem korlátozta a családokat, így természetes volt az anyanyelv használata. Természetesen voltak olyan családok is, amelyek tudatosan megőrizték az anyanyelv használatát, éltek az alkotmányban biztosított joggal. A történelem folyamán előfordult, hogy a hatóságok a nemzetiségi anyanyelv-használatát korlátozni próbálták. Ezek a korlátozó intézkedések, elvárások a legtöbbször nem érték el céljukat. A nemzetiségi lakosság, mely zömmel a parasztsághoz, a kisiparosokhoz tartozott, a nyomás ellenére is megtartotta anyanyelvét. Anyagilag függetlenek voltak, így nekik legfeljebb a „hivatal packázásai” – adósrófolás, megalázás – ártottak. Az ilyesmit azonban nem lehetett a végletekig csinálni, mivel az előírások betűje, az emberek tartása előbb-utóbb korlátot szabott a túlzásoknak.

A magyarországi német nemzetiségűek közül számarányukhoz viszonyítva aránylag sok értelmiségi került ki. Ezek az értelmiségiek a papok, tanítók kivételével szinte mindig elsodródtak származási helyükről. Városokba, nagyobb településekre kerülve, elvesztették anyanyelvi kapcsolatukat. Egyre ritkábban használták anyanyelvüket, gyermekeik legtöbbször már nemzetiségi származásukról sem tudtak. A szülők gyakran a gyorsabb, biztonságosabb boldogulás érdekében „nemesi hangzású” magyar nevet választottak, magyar életmódban éltek. Egyre lazult a kapcsolat családjukkal, így a nagyobb műveltségük nem hatott kellően vissza a származás helyére, elszakadtak nemzetiségüktől.

A főváros környékéről, a nemzetiségi községekből sok ember dolgozott állami, városi hivatalokban, üzemekben, ahol szívesen vették, elvárták, sőt megkövetelték „az idegenül hangzó” családi név megváltoztatását. De ezek az emberek lakóhelyükön – immár magyar névvel – megmaradtak nemzetiségük tagjával.

Az országban, főleg a városokban, sok német származású lakos élt, akik már semmivel sem kötődtek nemzetiségükhöz. Ezek közül sokan asszimilálódtak, de a politikai helyzet alakulása folytán felfedték származásukat és kezdték érdekeiknek megfelelően hangoztatni eredetüket.

A magyarországi németek zömmel a törökök kiűzése után mint telepesek kerültek az akkori pusztá területre. Részben egyéni, részben állami telepítések során. 1686 után Magyarországra 480 helyiségébe települtek németek, melyből 296 tiszta német, 64 német többségű, 103 50%-os és 17 kisebbségű német volt.¹⁰⁶

A 480 németek lakta községből 310-ben volt kitelepítés. Budaörsön két alkalommal is. (1947-ben is!) Tudni kell, a magyarországi németiség soraiból sokan valóban áldozatai lettek a német nemzetiszocializmus propagandájának, amely a német nemzeti érdekek szólamaiban jelent meg. Az önkéntes, várható előnyökért történt azonosuláson túl, ennek tudható be, hogy a budaörsiek közül többen beléptek a Volksbundba és az SS-kötelékbe. Egyes források (pl.: Ilorszki Lóránd: Ez volt a Volksbund. Budapest, 1982.) Budaörsöt e magyarországi Volksbund jelentős bázisaként értékelik.

1919 után a magyarországi nemzetiségpolitika nacionalista politika volt, amely nem kívánta biztosítani a hazai németiség kisebbségi jogait, ugyanakkor a határainkon túl elvárta ugyanazt a magyarság részére. Ezért a Harmadik Birodalom – melynek jellegére a kortársak közel sem voltak úgy tájékozódva, mint az utókor – úgy jelenhetett meg a szemük előtt, mint a németiség valós jogaiért fellépő hatalom.

Nem volt kitelepítés a városokban és a bányászközségekben.

Budaörsön a kitelepítést végző bizottság a Belügyminisztérium utasítására hivatkozva nemcsak a német nemzetiségűt és a német anyanyelvűeket telepítette ki, hanem azokat is, akik magukat ugyan német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották (még akkor is, ha nem akartak kitelepülni).

Nézzük most meg, hogyan folyt le a kitelepítés!

Hétfői napon kezdődött. Hajnalban Budaörs nyugati részén a Komáromi utca, a Széles utca és az ezek környékén lévő utcák lakóit dörömböléssel „ébresztette” a rendőrség. Megparancsolták, hogy nyolc óráig mindenki jelenjen meg a községházán ötven kilónál nem nehezebb csomagjával. Jelenkezni először a községházán, majd a fiúiskolában kellett.

A kitelepítést végző kormánybizottság a helyi Nemzeti Bi-

zottság mentesítő bizottsága igazolás alapján eltekintett a kitelepítéstől. „Ez a bizottság jogorvoslat kizárásával végérvényesen határozott.”¹⁰⁷

Eleinte azok, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat, azt hitték, hogy biztonságban vannak, rájuk a rendelkezés nem vonatkozik. Hamarosan rájöttek arra, hogy tévedtek. Sietve próbáltak mentesítést szerezni, ami nem volt könnyű dolog. A legtöbb ember nem tudott megfelelő okmányokat felmutatni és így sorsa a mentesítő bizottság jóindulatától függött. A mentesítő bizottság elé jutni szinte lehetetlen volt. A mentesítő bizottság (hivatalosan az Igazoló Bizottság elnevezést használta) a budaörsiek szempontjából félelmetes hatalom volt. Tagjai közül nem egy különleges buzgósággal tevékenykedett.

Mentesítésül szolgálhatott az 1941. évi népszámláláskor az anyanyelv és a nemzetiségre vonatkozó Statisztikai Hivatal igazolása, amit akkor alig lehetett beszerezni. Mentségül szolgált az MKP, esetleg a szakszervezet igazolása baloldali tevékenységről, vagy a házastárs magyar származása.

A kitelepítés első három napján három helybeli tanító a Központi Statisztikai Hivatalba akart menni igazolásért. Gyalog indultak, mert villamos nem járt. A község szélén leállította őket a rendőrség és megtiltotta a kilépést. Az egyik tanító megjegyezte: „ötven méterrel arrább, a szőlők között megyünk, azt nem tudják megakadályozni!” Erre a rendőrök tovább engedték őket. A Statisztikai Hivatalhoz érve több száz méter hosszú sorban álltak a város környékéről bejött, igazolásra váró emberek. A portás kettesével engedte be a várakozókat: kettő be, kettő ki. A tanítók a kapuhoz mentek és bebocsátást kértek. „Álljanak a sor végére! Várjanak a sorukra!” „A tanítók elmondták, hogy „nálunk” megkezdődött a kitelepítés!” Erre halálos csend lett. A portás azonnal bebocsátotta a tanítókat. A hivatalnokok, amikor meghallották a tanítók kérését, tágra meresztették szemüket és azt mondták: „Lehetetlen!” Tüneté-nyes gyorsasággal kiadták az igazolást.

Nézzük most meg azt a belügyminiszteri levelet, melyet Pest megye főispánja juttatott el a kitelepítési kormánybiztosokhoz. A levél jóval a budaörsi kitelepítés után van keltezve és a 70010/1946. számú rendeletet módosítja:

„Az 12330/1946. ME. számú rendelet végrehajtása tárgyában kiadott 70010/ME. számú rendelet egyes intézkedéseit az alábbiak szerint módosítom, illetve kiegészítem:

1. Áttelepítendőök mindazok, akiket az 1941. évi népszámláláskor kitöltött számlálólapjuk német nemzetiségűnek tüntet fel;
2. akik a Volksbundnak vagy valamelyik fegyveres német alakulatnak (SS) tagjai voltak;
3. akik magyarosított nevüket német hangzásúra váltották vissza;
4. azok, akik – bár az 1941. évi népszámláláskor német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat – ha a népszámlálást követő időben bebizonyíthatólag
  - a) a családi nevüket vissza németesítették vagy
  - b) a Volksbund vagy valamelyik német fegyveres alakulatnak (SS) tagjai lettek, vagy
  - c) a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai céljait és érdekeit a magyar nép rovására, vagy más módon önként támogatta;
5. áttelepítendőök végül azok is, akik az 1–4. pontok alapján nem kerülnek ugyan kitelepülés céljából sorra, de a miniszteri biztosnak átadott írásbeli nyilatkozatukkal önként jelentkeznek áttelepítésre és jelentkezésüket a miniszteri biztos elfogadta.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kívánom, hogy mindazok a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű személyek, akik nem esnek a fenti 4 pont alá, a 12 330/1945. ME. számú rendelet érvényben tartása mellett további rendelkezésemig áttelepítés alá nem vonhatók.

Budapest, 1946. május 10.

*Rajk László sk.*¹⁰⁸

Itt említtem meg azt a tényt, hogy a német SS-be történt bevonulások – különösen 1944-ben már nemcsak önkéntesen, hanem az erősödő passzivitás miatt parancsra történtek. A magyar kormány 1944-ben átengedte a sváb hadköteleseket az SS-nek, ők saját hatalmi eszközeikkel biztosították bevonulásukat. Két évvel később kitelepítési főök lett belőle.

A lakosságnak kellett a kitelepítés alóli mentesség beszerzéséhez szükséges iratokat megszerezni. Ez azért sem volt könnyű, mert a Statisztikai Hivatal a levélbeni vagy szóbeli kérésre rendszerint ezt a választ adta: „Összeíró lapja a háborús cselekmények során elveszett.” A helyi Nemzeti Bizottság mentesítő bizottsága pedig ilyen választ adott: „A Nemzeti Bizottság Mentесítő Bizottsága felvilágosítást nem tud adni, mert a

Volksbund lajstromot a Kitelepítési Kormánybizottság kölcsönkérte. Kérem forduljon az Észak Pest megyei Rendőrfőkapitánysághoz.”

A nehézségek igazolására álljon itt a székesfehérvári római katolikus megyés püspök – Shvoy Lajos – Pest megye főispánjához 1946. február 13-án írt levelének egy része: (megjegyzés: a község nem tartozik a székesfehérvári püspökséghez!) „A kitelepítési rendelet megjelenésekor megdöbbenve olvastam, hogy azokat, akik a népszámláláskor a kormány bizalmas felhívására s a közigazgatás elég nyomatékos szorgalmazására magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallották magukat, a kormány szintén kitelepítendőknek ítélte. Azonnal beadvánnyal fordultam a Miniszterelnök Úrhoz, s az Amerikai Misszió vezetőjéhez, méltányos enyhítést kérve a végrehajtási utasításban. Sajnos mindezideig választ nem kaptam a kormánytól, s nem tudom, történt-e intézkedés ez irányban.

Főispán Úrhoz fordulok teljes bizalommal ebben a kérdésben, mint akiről hallottam, hogy az igazság embere, s hiszem, hogy módja és lehetősége van német anyanyelvű szerencsétlen híveim megmentésére.

Sajnos egymás után kaptam plébánosaimtól a jelentést, hogy a bizottság a lakosság legnagyobb részét kitelepítésre ítéli.”¹⁰⁹

Pest megye főispánja 1946. február 26-án keltezett levelében válaszolt a székesfehérvári megyéspüspök levelére. „... Mentésítésre van lehetőség. Mentésítésre az az egyén kerülhet, aki cselekvő tagja volt valamelyik demokratikus pártnak vagy pedig, bár német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát, s azt hiteltérdemlően igazolja, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásáért üldözést szenvedett. Sajnálatlaltal kell megemlítenem, hogy a kitelepítést és az azzal kapcsolatos ügyeket illetően semmi néven nevezendő hatásköröm nincsen... A Belügyminiszter Úr által megbízott miniszteri biztos irányítása mellett folyik a németajkú lakosság áttelepítése a Szövetséges Hatalmak rendelkezése alapján.

Főtisztelendő Úr egyházmegyéjéhez tartozó lelkipásztorok egyenként forduljanak a községükben működő bizottsághoz és ott kíséreljék meg a mentesítést. Megemlítem azonban, hogy a 70010/1946. BM. számú rendelet 7. §-ának 4. pontja értelmében a mentesítettek száma a vármegye áttelepülésre kötelezett lakosai számának legfeljebb 10%-a lehet. A hivatkozott rendeletek igen szigorú intézkedéseket tartalmaznak, s így a mentesítésre nem nagy lehetőség nyílik...”¹¹⁰

A kitelepítés lefolyását szinte lehetetlen leírni. Síró asszonyok, öregek, komor férfiak, riadt gyermekek érthetetlenül, tehetetlenül, kétségbeesve fogadták a tragédiát.

Olyan emberek kényszerültek hazájuk elhagyására, akiknek ősei nyolc-tíz emberöltővel ezelőtt költöztek ide. Akik az évszázados török uralom alatt egy elnéptelenedett ország parlaggá, pusztává vált földjeit újból benépesítve, termékennyé téve, zömmel hűek maradtak akkor, amikor egy új világhatalom sikereiről szinte az egész világ rajongással beszélt, amikor az államhatalom is kiszolgálta a fasizmust, amikor olyanok is német származásúnak vallották magukat, akikről már senki nem tudta, hogy azok.

Kinek használt a kitelepítés? Ki ad választ erre?

Budaörs pályaudvaráról 1946. január 19-én gördült ki az első vonat. Síró emberek, jajveszékelő asszonyok intettek búcsút hön szeretett szülőföldjüknek, miközben a magyar nemzeti himnusz énekelték.

Hét szerelvény vitte a lakosság 90%-át az ismeretlen Németországba, oda, ahonnan őseik annak idején az ismeretlen Magyarországra indultak új hazát keresni.¹¹¹

A kitelepítetteket vivő szerelvények célállomásai:

1. szerelvény Mannheim
2. szerelvény Mosbach
3. szerelvény Heilbronn-Aalen,
4. szerelvény Mergentheim,
5. szerelvény Tauberbischofsheim,
6. szerelvény Öhringen-Künselsau,
7. szerelvény Karlsruhe

A kitelepítést végző kormánybizottság gyorsan dolgozott. Február elején a község gyakorlatilag üresen állt. A mai Komáromi és a mai Széles utcában mindössze 17 lakos maradt. A házak üresen, tárva-nyitva, a háziállatok gazdátlanok, ellátatlan maradtak. A présházak és a pincék a városból jövő „ügyeskedők” prédájává lettek.

Már 1946. február 11-én Debreczeni Endre, a község vezetője az alábbi levelet írta Pest megye főispánjának: Főispán Úr! Február 9-i kiszállása alkalmával előterjesztett kérelmemet megismétlen azzal, hogy az áttelepítés folyamán hátra maradt ingóságok és borok összeszedését, valamint központi tá-

rolását csak úgy tudjuk biztosítani, ha naponta 25–30 közmunkást veszünk igénybe. Tisztelettel kérem ezért Főispán Urat, hogy ennek lehetőségét rendelettel biztosítani szíveskedjék.¹¹²

A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt helyi szervezetének a megye főispánjához 1946. március 26-án benyújtott beadványából kitűnik, hogy a kitelepítés után sem volt még nyugalmas a helyzet. „Az áttelepítésre vonatkozóan kérjük annak kimondását, ahol az áttelepítés egyszer már befejeződött, ott a község újabb zaklatásnak ne legyen kitéve, mert ezáltal a község nyugalma, termelését zavarják. Az áttelepítési mentesítési bizottság által egyszer kiadott végleges mentesítési igazolásokat semmilyen ürügy alatt ne lehessen visszavonni.”¹¹³

Hogy milyen volt a kitelepítettek helyzete új lakóhelyükön? Németországban? Nagyon nehéz, szinte kilátástalan!

A kitelepített budaörsieket vívó első szerelvény a földig lebombázott Mannheimben fejezte be útját. A napokig tartó út igen megviselte az embereket: „Der erste Eisenbahntransport aus Ungarn bot einen jämmerlichen Anblick. Man hatte die Ausgewiesenen ohne genügende Verpflegung und persönliches Gepäck zusammengerufen: sie kamen hungrig in bitterer Not an.” (A Magyarországról kitelepítettek első vasúti szerelvénye siralmas látványt nyújtott. A kitelepítetteket elégtelen ellátás és személyi poggyász nélkül hívták össze. Savanyú inségben, éhesen érkeztek meg.)¹¹⁴

Mannheimből a környező túlszűfolt községekben helyezték el a budaörsieket. A községek előljáróságának az oda utalt budaörsieket el kellett helyezni. A befogadásra kijelölt családokat kötelezték, hogy a hontalanoknak egy szobát és a legszükségesebb berendezési tárgyakat bocsássák rendelkezésre.

1946-ban Németországban még kevés munkahely volt. A budaörsieket a romeltakarításnál tétovázás nélkül munkába álltak. Nemcsak a férfiak, az asszonyok is dolgoztak.

1947. augusztus 23-án, másfél évvel az első kitelepítés befejezése után a községben visszamaradt német anyanyelvű lakoságból – akik annak idején az áttelepítés alól mentesítve lettek, mivel a Statisztikai Hivatal igazolta, hogy 1941-ben összeíró lapjukon magyar nemzetiségűnek vallották magukat – újabb nyolcvan család került kitelepítésre. A nyolcvan családban 357 személy volt. Ezek a családok Németország keleti zónájába, azaz az NDK-ba lettek telepítve.¹¹⁵

Arról, hogy a községben valójában hány embert telepítettek ki, jelenleg még nincs hiteles adat.

Az 1941. évi népszámlálás országos adatai alapján az Egyesült Nemzetek Szervezete 303 419 olyan magyarországi személyt mutat ki, aki német anyanyelvűnek és német nemzetiségűnek vallotta magát.

Tudjuk, hogy 1941-ben a magyarországi német anyanyelvű lakosságra erős politikai nyomás hárult. A magyar kormány, amely akkor erősen a hitleri politikai erők kényszerítő hatása alatt állott, kénytelen volt eltérni a Volksbund szélsőséges és erőszakos tevékenységét, azon fáradozott, hogy minél több német anyanyelvű magyar állampolgár a népszámláláskor is magyar nemzetiségűnek vallja magát. Az előbb közölt ENSZ-adat is ezt igazolja. De azt sem szabad elfelejteni, hogy egyeseknél „zöld” utat találtak a fasiszta érzelmek. A Kőhegyen horogkeresztes jelzés állt és a helyi ifjúság egy része szoros kapcsolatban állt a Hitlerjugenddel.

Egyes adatok a Magyarországon élt német anyanyelvű lakosság számát 780 000-re becsülik, de leszámítanak 80 000-et azzal, hogy ezek asszimilálódtak a magyarságba, így végeredményben 700 000 fő német anyanyelvű lakossággal számolnak.

Az ENSZ számadást készítette a magyarországi németek soráról:

kitelepítve	250 000 fő
háborús veszteség	36 000 fő
nyugatra menekült	12 000 fő
Ausztriába menekült	9 000 fő
Elhurcolás közben elhalt	4 000 fő
Háborús eltűntek a magyar és német hadseregben	3 500 fő
Civil lakosság közötti veszteség	4 000 fő
Összesen:	318 500 fő

Igy végeredményben ma Magyarországon kerekén 350 ezer német kisebbség él, mondja az ENSZ-nek a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó bizottsága, de hozzáteszi „... bár a hivatalos és félhivatalos népi demokratikus közlések 300 ezer magyarországi németről beszélnek.”¹¹⁶

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége ma 220 ezer főre becsüli a német anyanyelvű lakosságot.

Ma a községben élő német nemzetiségűek számát nem lehet megállapítani. Alig van, aki a népszámláláskor német anyanyelvűnek vallotta volna magát.

Az 1980. évi népszámláláskor az anyanyelvre vonatkozó kérdés nem adott megbízható választ. Ezért a Központi Statisztikai Hivatal a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségével egyetértésben helyi számszerű felmérést rendelt el. A számbavétel alapján Budaörsön 294 német nemzetiségű család, 1248 személy él.¹¹⁷

A kitelepítés után a visszamaradó német anyanyelvű lakosság rendezetlen, zaklatott állapotán az 1949-ben megjelent Magyar Alkotmány hozott változást. Az Alkotmány kimondta: minden magyar állampolgár nemre, fajra és vallásra való tekintet nélkül egyenjogú polgára a Magyar Népköztársaságnak.

A magyarországi német anyanyelvű lakosságra vonatkozóan végleges rendezés csak 1950. március 25-én jelent meg: „... a kitelepítésnek vége.” Ugyanez a rendelet kimondja: „... aki kivonta magát a kitelepítés alól, nem büntethető.” A nyugalom és a rend helyreálltával községünk német anyanyelvű lakossága fokozott szorgalommal látott munkához. A társadalmi, gazdasági fejlődés, a békés kitartó, szívós és szorgalmas szocialista építőmunka eredményeként néhány év után ismét jólétet teremtetek maguknak.

A Magyarországon élő német anyanyelvű magyar állampolgárok háború utáni életében az ENSZ négy szakaszt állapít meg:

1. szakasz 1945–1949-ig jog nélküli szakasz;
2. szakasz 1950–1954-ig átmeneti időszak, az egyenjogúság időszaka;
3. szakasz 1955–1959-ig a tiszta német oktatás bevezetésére való törekvés az állam részéről;
4. szakasz 1960-tól az iskolai oktatásban az állam részéről a kétnyelvű oktatásra való törekvés.

A község német anyanyelvű lakossága az ENSZ-bizottság jelentéseiről, megállapításairól mit sem tudott, de mindig érzékenyen reagált mindenre, ami nemzetiségi létére vonatkozott. Különös figyelemmel kísérte kitelepített szüleinek, gyermekeinek, testvéreinek, rokonainak sorsát, sikereit, életének alakulását. Amikor a látogatás lehetővé vált, újból egymásra találtak a rokonok, ismerősök.

A kintiekben él a honvágy. Sokan minden lehetséges alkalmal hazalátogatnak: „Nekem még mindig ez a hazám! Anynyiszor jövök, ahányszor lehet! Addig jövök, amíg csak bírok!”

Ma a német anyanyelvű lakosság békében és jólétben él, újból megbecsült polgára a Magyar Népköztársaságnak. A német anyanyelvű paraszt, munkás, értelmiségi ismét megtalálta helyét az országban. A német nyelvű munkás megbecsült dolgozó az üzemben, a német nyelvű paraszt a mezőgazdasági szövetkezetben köztiszteletnek örvend, a német anyanyelvű értelmiségi kettős nyelvismeretével igen gyakran vezető állásba jut.

Minden német származású gyermek előtt nyitva áll valamennyi pálya. A községben a német anyanyelvű lakosok asszimilálódása egyre gyorsabb. Ezen a folyamaton úgy látszik már nem lehet változtatni. Az iskolában, az óvodákban német nyelvoktatás folyik. Minden lehetőség adva van a német kultúra ápolására, fejlesztésére. Ezen a téren a szülői háznak kellene sokkal többet tennie. Nem lehet mindent az iskolától, a könyvtártól, a templomtól várni. Ma ott tartunk, hogy alig néhány család gyermeke beszél szülei nyelvét. Él ugyan még a származás tudata, de ez nem elég. Az anyanyelvet nem szabad elfelejteni, azt beszélni kell, azt nem szabad szégyellni. Németországban sem beszél mindenki „Hochdeutsch”-ot, ott is úgy beszélnek, ahogy anyjuktól tanultak. Csak az iskolában tanulnak „németül”. A budaörsi német szép nyelv. Sok millió német beszéli Bajorországban, Ausztriában. A budaörsi német anyanyelvű lakosságban ugyan még él származásának tudata, de a mindennapi élet ritmusa és a környezet miatt az anyanyelv használata egyre visszaszorul.

A Németországba kitelepített rokonok, a kölcsönös látogatások miatt a népi tudat él, a község német lakosságának irodalmi nyelvtudása javul. Sajnos ez nem vonatkozik a fiatalokra, a gyermekekre. Ők már „Wuderscheriül” is alig tudnak.

A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének minden jó szándékú törekvése sem tudja a község német nyelvű lakosságát összefogni. A különböző kísérletek, melyek az összefogást szolgálták, a „Sváb-bálok”, az iskolák és az óvodások egy-egy, a német anyanyelvű lakosság részére megtartott előadásai néha ugyan felpezsdítik a német anyanyelvű lakosságot, de többnyire csak múló sikert hoznak.

Az ellenforradalmat megelőző hetekben Budaörsön is nyugtalanság volt észlelhető. Többen jártak a Petőfi Kör különböző rendezvényeire, gyűléseire, ahonnan az eleinte pártosnak látszó, később egyre szabadosabb kritikák, elméletek gyorsan terjedtek.

A párttagok és pártonkívüliek legtöbbször érezte, valami nincs rendben. Már szeptember elején látni lehetett, valami megváltozott.

1953-tól – Nagy Imre miniszterelnökségétől kezdve – amikor a termelőszövetkezetek sorra oszlottak fel, már hallható volt: „Most majd másképpen lesz!”

Nemcsak a helyi vezetők „nézték” tétlenül az eseményeket, hanem a járási, megyei vezetők sem tettek semmit.

1956. október 23-án este a helyi tanács végrehajtó bizottsága ülést tartott a tanácsházán. Budapesten éppen akkor nagygyűlés volt. A végrehajtó bizottság ülése alatt szólt a rádió. Amikor Gerő Ernő beszélt, a végrehajtó bizottság a tárgyalást abbahagyta és a beszédet figyelte. A megdöbben csendben Hunya István, a végrehajtó bizottság tagja hangosan ezt mondta: „Nem így kelene beszélni!” Hunya István Gerő Ernő beszédét nyersnek, kihívónak, provokálónak tartotta. A beszéd alatt a végrehajtó bizottsági ülésre berontott Bőjte Kálmán párttitkár, aki maga is a végrehajtó bizottság tagja volt: „Ti itt hallgatjátok a rádiót?” szólt köszönés helyett, majd néhány végrehajtó bizottsági tagnak a fülébe sugta: „Pesten forradalom van, gyere a pártba!” A párthelyiségben ügyeletet, illetve őrséget szerveztek. Az őrséget és az egyes párttagokat felfegyverezték.

Másnap nem járt az autóbusz. A dolgozók nem tudtak munkába menni. A gyermekek sem mentek iskolába. A munka megállt. A lakosság megrohmozta az üzleteket és mindent megvásárolt. Az üzletek órák alatt kiürültek. Hosszú sorokban egyre türelmetlenebbül várakoztak az üzletek előtt. Néhány piros fejkendő párttag asszony a rend fenntartására vállalkozott, eredménytelenül. Ugyancsak hosszú sorok álltak a sütődék előtt kenyérré várva. Hihetetlenül sok kenyér fogyott, a szokásosnak kétszerese.

Hamarosan pénz sem volt a vásárlásra. A lakosság a tanácstól követelt pénzt. Hogy ki találta ki azt, hogy a tanács pénzt adjon a vásárláshoz? Rejtély! Végül a tanácselnök megoldotta a kérdést: bont, áru-utalványt adott, amelyre az üzletek árut

adtak, azaz elfogadták pénz helyett. Az emberek egyre felelősebbül és erőszakosabban léptek fel. A tanácselnök szobájában ötven-hatvan ember szorongott, vásárlási bont követelve.

Rendkívüli gyorsasággal megalakult a helyi ellenforradalmi erők fő irányától szerve, a 13 tagú Nemzeti Bizottmány. (Ez az elnevezés nyilván az 1848-as elnevezések analógiájára keletkezett.)

A Nemzeti Bizottmánnyal egy időben megkezdődött a Kisgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt szervezése.

A községben csak Horváth Jenő tanácselnök és helyettese, Bodnár Ferenc meg néhány végrehajtó bizottsági tag maradt a helyén. Ők sokat agitáltak, de nem tudták megakadályozni, hogy a párház előtt (a párház akkor a mai művelődési házban volt!) az egybegyűlt tömeg össze ne törje a Lenin, a Sztálin és a Rákosi gipszszobrokat, ne égessék a vörös zászlókat.

Egyik napról a másikra megalakult az ellenforradalom fegyveres ereje. A 31 főből álló fegyveres alakulat a mai községi könyvtárban ütötte fel tanyáját. A parancsnokuk Zöld Székely József volt. Az ellenforradalom hangadói egyre tevékenyebbek lettek.

Már az ellenforradalom első napjaiban futótűzként terjedt a hír: „Elkészült a halál-lista!” Ez a lista tartalmazta azoknak a nevét, „Akiket fel fognak majd akasztani”. Sebastian Gyula veterán állította, hogy ő látta a listát, de hogy hová lett, nem tudja. Horváth Jenő azt mondja, „Bábel István, Nagy István készítettek különböző listákat.”

Az első napokban a községből mintegy húszan Pesten harcoltak az ellenforradalom ellen. Köztük: Krajcsovics József, Szamosi (Szaszarán) Mihály, Pataki István, Ádám Izsák, Bánffy János, Nagy András, Hunya István. „Bánffy János hozta a fegyvereket. Krajcsovics Jóska kezében elsült a puska, de sebesülés nem történt. Tóni bácsiék (Wendler Antal) a tanácsházával szemben szálltak kocsira.”¹¹⁹

Október 27-e, az ellenforradalom községünkben történt eseményeinek legemlékezetesebb napja volt. Már látszott, hogy a hangoskodók egyre többen lesznek. Ezen a napon megalakult a községi Kisgazda Párt. Elnöke Tuba Károly, titkára Hamvas Ferenc lett.

Október 27-én 14 órára az ellenforradalmi erők nagygyűlésre hívták a lakosságot. A tanácsháza előtt akarták számon kérni a kommunisták tetteit és megválasztani a község új vezetőit. Elő-

zöleg összehívták a népfront községi bizottságának és a tanácsnak a tagjait. Azok nem tettek eleget az „új hatalom” kérésének.

14 órára vizsont hatalmas tömeg gyűlt össze a tanácsháza előtt. „A mikrofonszobából” közfelkiáltással hagyatták jóvá a község új vezetőinek névsorát, az utcán levő tömeggel. „A jelölteket Bábel István, Nagy István, Fole Péterné kiabálta a mikrofonba. Ők javasolták, hogy kiből mi legyen” – mondta Horváth Jenő volt tanácselnök.

A tanácsháza előtti nagygyűlés – mielőtt számon kérhették volna a kommunisták „viselt dolgait” – váratlanul véget ért. A templom előtt megállt három tank. (Nagy Ferenc honvéd alezredes szerint csak két harckocsi volt, de nem biztos a dologban!)

- Az egyik harckocsiból kiszállt egy sötét ruhába öltözött, őszhajú férfi. Ekkor megkondult a templomtorony harangja, ugyanis a nagygyűléssel egyidőben temettek egy Radóczi nevű 12 éves fiút. A harangtoronyból valaki a férfi és a harckocsik irányába lött. Erre – mintegy jeladásként – kiabálni, ordítózni kezdtek a tanácsháza előtt összegyűlt emberek. Az ismeretlen férfi visszaugrott a harckocsiba, majd a harangkondulás megszűntével a páncélozott járművek lassan megindultak. A tömeg nem mozdult, inkább fokozódott a fenyegetőző ordítózás. A harckocsik tetején kövek, újabb lövedékek csattantak, mire – a mai rendőrbódétól – géppuska-, majd ágyútűz volt a válasz. A tömeg szétrohant. Négy halott és több sebesült maradt a tanácsháza előtt.¹²⁰

Az ágyúlövések következtében a Szabadság úton megsérült a Rózsa étterem, a Komjádi-ház, a Bóza-ház és a Lukasi-ház.

Annak pontos megállapítása, hogyan kerültek a tanácsháza elé a tankok, máig sem sikerült. Kiss Elek azt állította, hogy a tankok Törökbálintra készültek, mert az ottani Anna-hegyen levő katonai alakulatot – melyben Béla fia is szolgált – megtámadták az ellenforradalmárok és ők kértek rádió segélyt. Kürti István rendőr őrnagy elmondása szerint a harckocsikat a belső karhatalom irányította ide. Ugyanezt mondta Nagy Ferenc nyugdíjas honvéd alezredes is.

A tankok kétszer-háromszor végigmentek a Szabadság út, Széles u., Baross u., és a Kállai Éva u. vonalán, majd a rendőrség előtt megálltak. Néhány napig ott is maradtak.

Mivel az ellenforradalom alatt a községnek nem volt párttitkára, október 28-án egy ötös „bizottság” alakult a pártügyek intézésére.

Az október 27-i események után az ellenforradalom fegyve-

resei továbbra is rendszeresen cirkáltak. Egyes községi vezetőket megfenyegettek. Még november 4-e után is „helyükön” voltak, míg vezetőjük, Zöld József nem disszidált.

Amikor az ellenforradalom alatt a szovjet alakulatok kivonultak a fővárosból, néhány csapategység községünkön vonult át és a Huszonnégyökrös-hegy mögött, a mai ISG-vel szembeni lőtéren rendezték be táborukat. Az átvonuló alakulatok teljes fegyverzetüket – lövegeket, harckocsikat – magukkal vitték. A halottakat – állítólag – a lőtéren temették el.

November 4-én a szovjet alakulatok az ellenforradalom levezetésére visszavonultak a fővárosba. A község nyugati kijáratánál – az új lakótelep helyén – a vonuló csapatok biztosítására több üteget felállítottak.

1956. november 7-én este a helyben állomásozó szovjet rendfenntartó alakulatok tisztje a tanácsháza tanácstermében ismertette a lakosság képviselőivel a helyzetet. Nyugalomra, fegyelemre intette a lakosságot, felhívta a figyelmet a közigazgatás helyreállítására és a pártszervezeteket fokozottabb tevékenységre intette. (A tolmács Tuza Sándorné volt.)

Az alakulat a rendőrség épületében állomásozott. Három tankja volt, melyek közül egy a tanácsháza, egy a rendőrség előtt állt, egy pedig időnként a községben cirkált.

November 4-e után Alaszakai Miklós – akit október 27-én a község egyik vezetőjévé tettek – még többször röplapokat szórt. A röplapok lényege volt: „MUK (Márciusban Újra Kezdjük!)

Horváth Jenő tanácselnök 1957. szeptember 7-én többek között ezeket mondta: „Az ellenforradalom nem kímélte volna a községbe telepedett lakosságot, de még az úgynevezett őslakosságot sem. Ki lettünk volna szolgáltatva olyan személyeknek, akik maguk is félrevezetettek voltak, de hűen követték Zöld Székely és társai tanácsát, vagy azoknak, akik október 27-én olyan hangot hallattak, hogy akasztófákat kell állítani az utcán vagy a tanácsháza udvarán. Községünk józan dolgozói megértették az ellenség hangját és félreálltak.”¹²¹

MUNKÁSÓRÓK

A községben 1957. március 5-én történt a munkásőrség szervezése. A helyi alakulatba sok elvű kommunista, veterán harcos lépett be. A szocialista társadalom védelmére negyvenen fogtak fegyvert. Az első parancsnok Papp Gábor és Nagy And-

rás volt, a munkásörök soraiban ott volt Karlik András, Hunya István, Weisz József.

A munkásör-alegység fő feladata a törvényes rend biztosítása és védelme volt. Ez a munkásör-alegység több demonstratív felvonulással mutatta meg, hogy helyreállt a munkáshatalom és ennek a hatalomnak a dolgozó nép soraiban is van védője.

A budaörsi munkásör-alegység a Budai Járás Munkásör egységének keretén belül 1957 áprilisában a Budakeszin tartott ünnepségen vette fel az ellenforradalom során meggyilkolt Sziklai Sándor nevét. Az alegység nevében Karlik András tett fogadalmat.

A munkásörök mindenkor élen jártak a társadalmi munkában. Így élen jártak a termelészövetkezetek szervezésében és az 1964. évi dunai árvízvédelmi munkákban. Eredményes munkájuk elismeréseként 1967-ig öt alkalommal nyerték el a kiváló alegység vándorzászlót.

1967-ben átszervezték a munkásörséget. A községi alegység megszűnt. Több budaörsi munkásör leszerelt vagy tartalékállományba került. A fennmaradó létszámból a Budaörsre települt MEZŐGÉP tröszt – másokkal kiegészítve – új századot szervezett. Később itt kezdett működni a Budai Járás Munkásörzászlóalj első százada is. Ennek egyik szakaszát a Sasad MGTSZ és a Víz- és Csatornázási Vállalat dolgozóiból alakították. Parancsnokuk Takács Sándor lett. A budaörsi lövészszakasz – a rendőrséggel együttműködve – elsősorban karhatalmi feladatokat látott el. 1973 és 1978 között többször kaptak elismerést. Háromszor nyerték el a „Zászlóalj legjobb szakasza” és négyszer a „Század legjobb szakasza” címet. 1977-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójának tiszteletére rendezett országos vetélkedő Pest megyei döntőjét a budaörsi szakasz PVCSV-raja nyerte.

1978. január 1-én a munkásör-magasabbegység székhelye Pilisvörösvár lett. A budaörsi szakasz teljes állománya a PVCSV dolgozóiból alakult. A szakasz most a zászlóalj híradóegysége lett, ami az átképzés miatt jelentős feladatokat jelentett az állomány számára. A kiképzésben mindenki derekasán helytállt. Munkájukat jelentősen segítette Barta Antal igazgató és Kökény József párttitkár.

A budaörsi szakasz továbbra sem szakította meg jó eredményekkel gazdagodó sorozatát. Kiemelkedő munkájukért 1983 januárjában a Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozatát kapták.

A felszabadulás után az ország területén gyors ütemben alakultak meg más pártok mellett a Magyar Kommunista Párt alapszervezetei. 1945 augusztusáig minden községben működött már a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete. Budaörsön a Magyar Kommunista Párton kívül erős szervezete volt a Szociáldemokrata Pártnak, a Kisgazda Pártnak és a Nemzeti Pártszövetségnek.

A Magyar Kommunista Párt helyi szervezete 1945. február 13-án alakult Deigner Jakab Szabadság u. 17. szám alatti lakásán! – emlékezett Luncz József, aki akkor a község vezetője volt.¹²²

Horváth Viktor, aki a felszabadulás után a község „policeii” (rendőrség) vezetője volt, írásbeli visszaemlékezésében úgy tudja: „1944. december 28-án alakult községünkben a Magyar Kommunista Párt első szervezete, mégpedig a Vörös Hadsereg kommunistáinak támogatásával. Az alapító tagok Eppich Albert, Horváth Viktor, Riedl István és Luncz József voltak.”¹²³

Horváth Viktor a Magyar Kommunista Párt községi szervezetének megalakulását nyilván azért köti december 28-i dátumhoz, mert akkor a helyi szovjet katonai parancsnok magához hívatta többek között Eppich Albertet, Luncz Józsefet, Luncz Jánost, Deigner Jakabot. Felhívta figyelmüket arra, hogy a Debrecenben megalakult új magyar kormánytól kapott felhatalmazás alapján a győztes szovjet hadsereg átadja a közigazgatást a magyar dolgozó népnek. Kérte őket, egyelőre maradjon meg a régi közigazgatás, csak a háborús bűnösöket kell a közigazgatásból eltávolítani.¹²⁴

Luncz József visszaemlékezése szerint a Kommunista Párt helyi szervezetének megalapítói a következők voltak:

Eppich Albert (titkár)	bányász
Riedl István (vezetőségi tag)	kereskedő segéd
Deigner József (vezetőségi tag)	kőműves
Drixler Ferenc	gyári munkás
Joósz József	kőcsiszoló
Schermann Sándor	kereskedő
Deigner Jakab	gyári munkás
Michelberger Jakab	gyári munkás
Herczog István	gyári munkás
Ritsmann János	napszámos

Szekeres Géza
Luncz József

cipész
gázszerelő

Luncz József írásában a következő mondat szerepel: „A Magyar Kommunista Párt alakult meg elsőnek.” Ezt nyilván úgy kell érteni, hogy a községben alakult pártok között a Magyar Kommunista Párt alakult meg elsőnek.

A felszabadulást követő években a helyi pártalapszervezet vezetői a község életének minden területén jelen voltak, így a Nemeti Bizottságban, a rendőrségben, a közellátás megszervezésében, az igazoló bizottságban, a földosztó bizottságban. Éppen ezért különös, hogy igen kevés és hiányos adat, dokumentum található a felszabadulás történetéhez.

A Magyar Kommunista Párt, annak a Szociáldemokrata Párttal való egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt helyi pártbizottság alapszervezetének titkárai megválasztásuk időrendi sorrendjében:

Eppich Albert	1945.	Bőjte Kálmán	1952.
Lombos József	1945.	Tóth Pál	1957.
Balogh János	1945.	Hipszky János	1959.
Zwikl József	1946.	Karlik András	1966.
Szabó Sándor	1947.	Hipszky János	1967.
Németh Józsefné	1949.	Oswald Ernő	1974.
Nagy András	1950.	Valentin Károly	1976.
Major Imre	1950.	Fehérvári János	1980.
Csapó Sándor 1984.			

A községi pártszervezetnek három körzeti pártalapszervezete és ezeknek egy-egy pártházuk volt. A pártkörzetek 1950-ben alakultak, Major Imre volt a községben az első úgynevezett csúcstitkár, aki az alapszervezeteket összefogta.

A Magyar Kommunista és a Szociáldemokrata Párt egyesülése 1948 júniusában minden zökkenő nélkül folyt le. Több szociáldemokrata párttag nem került az egységes munkáspárttá alakult Magyar Dolgozók Pártjába. Vagy önmaga nem lépett át, vagy az új párt revíziós bizottsága nem vette át. Sem az átvett, sem az át nem vett volt szociáldemokrata párttagok számáról nem maradt adat. A revíziós bizottság tagjait sem sikerült megállapítani, sem Hipszky János volt párttitkár, sem Horváth Jenő volt tanácselnök nem emlékszik már ennek a bizottságnak

tagjaira. A bizottság elnökeként egybehangzóan Karczag Gyulát nevezték meg.

Major Imre volt párttitkár elmondása szerint a községben ún. körzeti alapszervezet működött. A párttagok és a tagjelöltek száma 460-500 fő között volt.

Major Imre sorsát, egyéniségét érdekesen örökíti meg az a levél, amelyben 1952 októberében felmentését kérte a párttitkári megbízatásából: „... két és fél hónapig nem kaptam fizetést, és hogy döntő többségben majdnem, hogy egyedül rám maradt a teendők elvégzése, ez annyira kifárasztott, hogy úgy érzem, helyrejönni csakis úgy tudnék, ha fizikai munkára helyezkednék el. Továbbá a rengeteg alaptalan fúrások, melyek úgy a családi életembe belevágnak, mint az egyéni becsületembe, tovább ezeket idegekkel bírni nem tudom, így hát kérem leváltásomat a titkári teendőkből.”

A járási pártbizottság helyt adott Major Imre felmentési kérelmének. 1952. október 20-án Bőjte Kálmánt bízta meg a budörsi párttitkári feladatok ellátásával.

Bőjte Kálmán 1969-ben írásban emlékezett vissza párttitkári munkájára: „Választásomkor a Mechanikai Műveknél dolgoztam mint gépmunkás. Függetlenítettek, igaz, 200 forinttal kevesebb fizetéssel. ... A párt kívánsága parancs és megtisztelő feladat volt, hisz a községi párttitkár a község első embere volt. Szavának, tettének súlya volt.”

1952 októbere után a községben hét alapszervezet volt: 3 községi körzet, a Vörös Csillag Termelőszövetkezet, a pedagógusok, a rendőrség alapszervezete, melyekhez 1953-ban a Sütőipari Vállalat és a Házipari Szövetkezet alapszervezete került még.

Major elvtárs szerint 460-500 fő volt községünkben a párttagok száma, míg Bőjte elvtárs szerint: „Mintegy 250 fő volt párttag.” Ebben az időben alakult át a falusi csúcsvezetőség pártbizottsággá. „Ekkor kellett megszervezni a választásokat, hogy a vezetőségbe a legjobb és legtekintélyesebb elvtársak kerüljenek, ugyanakkor a község szociális összetételének megfelelően a pártban helyet kellett adni azoknak az elvtársaknak, akik a község szociális és nemzetiségi érdekeit képviselték.”

Úgy látszik, Bőjte elvtárs csak nehezen tudta elképzeléseit megvalósítani: „Nagy ellenállást kellett leküzdeni elsősorban a volt partizánoknál. Többségük nehezen békélt meg azzal, hogy rajtuk kívül a lakosság más rétegeiből is részt vesznek a község politikájának irányításában és ezért támadták a pártvezetőséget.”

A község közéletében komoly gondot jelentett a kitelepítésre nem került német anyanyelvű lakosság helyzete. Az 1949-ben megjelent Magyar Népköztársaság Alkotmánya ugyan kimondja, hogy az ország minden polgára nemre, fajra, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül egyenlő joggal bír, de igazi változást a magyarországi német nyelvű lakosság részére csak az 1950. március 25-én megjelent minisztertanácsi határozat hozott, kimondva:

1. a kitelepítésnek vége,
2. a birtokot 10 holdig meg kell hagyni,
3. aki kivonta magát a kitelepítés alól, az nem büntethető.

Ezek az elvek pozitív hatással voltak a helyi pártbizottságra. Bőjte Kálmán erről így emlékezik: „Az új pártbizottság mindent elkövetett, hogy az őslakossággal jó kapcsolatot teremtsen és biztosítsa részvételét a község politikai és gazdasági életében.” De nemcsak a visszamaradott német anyanyelvűek megnyugtatósa, megnyerése volt községpolitikai szempontból fontos, hanem a községben nagy számban élő erdélyiek és felvidékiek is, akik szintén nehezen találták meg a helyüket. A pártbizottság következetesen, kitartóan dolgozott „a három nemzetiiség összebékítésén. . . Most már közelebb kerültek egymáshoz az idegenkedő nemzetiségi csoportok: az őslakosok, az erdélyiek és felvidékiek. Ezt az összemeglekedést a pártbizottság minden vonalon szorgalmazta és irányította.”

Ugyancsak figyelemre méltó az új pártbizottságnak az a kezdeményezése, mellyel a községben dolgozó kisiparosok felé fordult azzal a szándékkal, hogy megnyerje őket iparunk újbóli gyakorlására, illetve a Kisipari Termelő Szövetkezetbe történő belépésre. E munka eredményeként alakult a Kisipari Termelő Szövetkezetben pártalapszervezet.

Az ötvenes években a község pártbizottságának nemcsak az ország minden részéről idetelepült lakosság összekovácsolása jelentett komoly feladatot, hanem a mezőgazdasági lakosságot terhelő kötelező terménybeszolgáltatás és az ezzel kapcsolatos adminisztrációs túlkapások is.

Igaz, sokan nem teljesítették beadási és adófizetési kötelezettségüket. „Előfordult az is, hogy másokon hajtották be az adókat, mégpedig azokon, akik amúgy is fizettek. Fel kellett lépni a tanács olyan felfogása ellen, hogy jogtalanul azoktól hajtson be adót vagy beszolgáltatást, akik a maguk kötelességét már teljesítették.”¹²⁵

Az ipar telepítésének ideje 1950-re tehető. Ekkor kezdődött a

Keményfémipari Vállalat gyárának építése és ekkor alakult a Budaörsi Háziipari Szövetkezet. A főváros közelsége miatt korábban sem volt gond a lakosság foglalkoztatása. Mégis nagy dolog volt a Háziipari Szövetkezet idetelepülése, mert sok helybeli és környékbeli kisgyermekes asszony részére teremtett munkaalkalmat. A Háziipari Szövetkezet és a többi üzem ide-településének a helyi pártbizottság megértése és támogatása adott alapot. Bőjte Kálmán jól végzett munkája elismeréséül 1955-ben a Szocialista Hazáért Érdemérmét kapta.

Bőjte Kálmán az ellenforradalom viharában nem találta meg a helyét. Az október 27-i események után, amikor a tanácsháza előtti „nagygyűlést” a Törökbálint felé haladó három tank szétlőtte, Bőjte Kálmán elhagyta a pártbizottságot és többé nem jelentkezett.

Az ellenforradalom napjaiban, akármilyen zilált is volt a helyzet, mindig voltak kommunisták, akik tudták, mi a teendő. Sokan fegyverrel vettek részt az ellenforradalom leverésében. A nehéz időkben nem egy párttag – Deák Bertalan, Hunya István és mások – a különböző célból összehívott értekezleteken, gyűléseken részt vett, hangot adva a kommunisták felfogásának, elképzelésének.

Horváth Jenő tanácselnöknek – akivel október 27-én délben éppen hazafelé mentünk –, a pártházból kijövő Zöld Székely József, a helyi ellenforradalmi erők fegyveres alakulatának „parancsnoka” az összetört Lenin, Sztálin és Rákosi szobrok gipsztörmelékén átgázolva a délutáni nagygyűlésekkel kapcsolatban utasítást próbált adni. Horváth erélyesen visszautasította: „Ne adjon nekem utasítást, mert az nem az ön dolga!”

Október 27-e után a pártbizottság és a tanács végrehajtó bizottságának több tagja többször tanácskozott, hogy a tennivalókat megbeszéljék. Már október 28-án a pártbizottság néhány tagjából megalakult az ún. Ötös Bizottság, melynek az volt a célkitűzése, hogy a párt sorait rendezze. Ennek a bizottságnak a tagjai voltak: Eppich Albert, Hoffman Istvánné, Bali József, Déri (Doe) Róbert és Darics ügyvéd.¹²⁶

1956. november 7-én este a Budaörsön állomásozó szovjet rendfenntartó alakulat tisztje összehívta a párttagokat és a társadalmi szervezetek egyes tagjait a tanácsházára. A tanács terem zsúfolásig megtelt. Világítás nem volt, így gyertyafény-nél tájékoztatta a jelenlévőket a helyzetről. Nyugalomra, fegyelemre hívta fel a figyelmet és kérte a közigazgatás rendszeres működését.

A párt újjászervezése idején Kovács Lajost – aki a járási pártbizottságnál volt ifjúsági vezető – küldték a községbe, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt szervezésében tevékenykedjék. Kovács Lajoson kívül Eppich Albert, Hunya István, Kiss Elek, Bodnár Ferenc, Garami Tivadarné dolgozott a legtöbbit. Az említett párttagok munkája nyomán megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt községi bizottsága, melynek Tóth Pál lett az első titkára.

Közvetlenül az ellenforradalom után a pártalapszervezetek létszáma valamelyest csökkent. Ez a tendencia azonban tudatos, határozott, körültekintőbb vezetéssel megváltozott.

Az első függetlenített pártbizottsági titkár 1967-ben Hipszky János lett. Idejének, energiájának szinte minden percét az alapszervezetben, a dolgozók között, a párt szervezeti és mozgalmi életének szervezésére szentelte. Hipszky János – néhány hónapos megszakítással – közel 15 évig töltötte be funkcióját. Munkatársai, a kommunisták, a pártonkívüliek mindenkor tisztelték, szerették, munkáját elismerték és megbecsülték. Az ő párttitkárságának idejére esik Budaörs fejlődésének fellendülése. Sorra települtek az üzemek, vállalatok és megindult az új lakótelepek építése is.

A pártbizottság személyi összetételének alakulására érdemes néhány év adatait összevetni.

1971. A pártbizottsági tagok eredeti foglalkozás szerinti megoszlása:

munkás	21 fő
paraszt	2 fő
alkalmazott	12 fő
értelmiségi	3 fő
háztartásbeli	1 fő

A pártbizottsági tagok kor szerinti megoszlása:

26 éven aluli	2 fő
27–40 éves	8 fő
41–50 éves	13 fő
51–60 éves	8 fő
60 éven felüli	7 fő

A pártbizottsági tagok az alábbi pártalapszervezetekből kerültek ki:

1. Községi alapszervezet	17 fő
2. Háziipari alapszervezet	5 fő
3. Gáztöltő alapszervezet	2 fő
4. Szakszövetkezet alapszerv	2 fő
5. MÁV alapszervezet	2 fő
6. Sütőipari alapszervezet	2 fő
7. Hungarofrukt alapszervezet	2 fő
8. Vízép vertikális alapszervezet	2 fő
9. Pedagógus alapszervezet	2 fő
10. Vegyesipari KTSZ alapszervezet	2 fő
11. Pest m. Víz- és Csatorna építő V.	2 fő

A pártbizottság állandó munkabizottságai:

Gazdasági és politikai bizottság
Agitációs és propaganda bizottság
Fegyelmi bizottság
Pártépítési bizottság

1972. A pártalapszervezetek tagjainak iskolai végzettsége:

Általános iskolai végzettségű	201 fő
Középiskolai végzettségű	101 fő
Egyetemi, főiskolai végzettségű	14 fő
Nem végzett 8 osztályt	160 fő

A pártbizottság kezdeményezésére 1972. november 23-án a Szabadság út 64. számú ház falán leleplezték a Molnár Pál honvéd százados tiszteletére elhelyezett emléktáblát. Molnár Pál főhadnagyként az ellenforradalmárokkal vívott harcban esett el a Magyar Rádió ostromakor. Halála után századossá léptették elő. A VIZÉP egyik szocialista brigádja vette fel a nevét.

1973. október 26-án Hipszky János, a pártbizottság titkára lemondott. Helyére Oszvald Ernőt választották meg. Az MSZMP X. kongresszusa után a pártbizottság munkája élénkebbé, aktívabbá vált, Oszvald Ernő a kollektív vezetés elvét alkalmazta. 1975-ben Krasznai Lajos, a járási pártbizottság titkára Oszvald Ernő munkáját a következőképpen jellemezte: „Tevékenysége eredményeként új elemekkel gazdagodott a községi pártmunka. A pártbizottság munkája rendszeres, szervezett.”

Mindez azonban Oszvald Ernő számára nem ment simán. A községi tanács vezetőivel gyakran volt nézeteltérése. 1975. december 19-én felmentését kérte. Utódjául a Budapest XI. pártbizottság munkatársát, Valentin Károlyt választották meg.

A pártbizottság mindig nagy gondot fordított az állami és tömegszervezeti funkciókban dolgozó – ajánlható – káderutánpótlásra. 1976-ban a pártbizottság hatáskörébe 63 személy – 18 nő és 45 férfi – tartozott.

A káderek kor szerinti megoszlása:

30 éven aluli	8 fő
31–40 év közötti	15 fő
41–50 év közötti	23 fő
50 év feletti	17 fő
Összesen:	63 fő

A káderek iskolai végzettsége:

8 osztály alatt	–
általános iskolai végzettségű	17 fő
középiskolai végzettségű	29 fő
főiskolai végzettségű	8 fő
egyetemi végzettségű	9 fő
Összesen:	63 fő

Fehérváry János csaknem ötéves pártbizottsági titkári működése alatt a község folyamatos fejlesztését, az üzemekkel, alapszervezetekkel való szoros kapcsolattartást, a pártbizottság kollektív szellemének elvhű erősödését tartotta a legfontosabb feladatnak. A céltudatos, folyamatos pártépitő munka eredményeként 1983 végére a pártbizottság irányítása alá tartozó pártalapszervezetek taglétszáma meghaladta az ezer főt. Az üzemekben, szövetkezetekben, iskolákban működő KISZ-alapszervezetek tagsága pedig ugyancsak megközelítette az ezret.

1984-ben Fehérváry János a Nagyközségi Tanács VB elnöke lett. A járások megszűnésével a városi jogú nagyközség pártbizottságának első titkárává 1984 januárjától Csapó Sándort választották meg.

VI. A FEJLŐDÉS ÚTJÁN

A krónikás tisztelte a történelmi múlt felidézése, a múlt azonban a jelenbe ér. Budaörsnek nemcsak a múltja érdekes, hanem a jelene s a jövője is. Nem lenne teljes ez a krónika, ha befejezésül nem kísérelnénk meg legalább vázlatos képet adni erről is. Annál is inkább, mert a község az elmúlt években soha nem látott tempóban fejlődik. Ez a növekedés azonban korántsem diadalmenet, hanem nehézségekkel, ellentmondásokkal teli folyamat, melynek végeredményeként – ha akarjuk, ha nem – egy új, egy másfajta Budaörs lesz. Ennek az új városnak azonban meg kell őriznie a régi település minden maradandó értékét. Többek közt ezért íródott ez a könyv.

Lehet, hogy a régi kövek nem bírnák el az új épületkolosszusokat, lehet, hogy a szigetelés nélküli öreg házak nem dacolhatnak örökké az idővel, s a föld alatt bujkáló, egyre több kárt okozó talajvízzel. Eljöhet az idő, amikor már csak a most felújítás előtt álló tájház (Wéberház) őrzi csupán a német nemzetiségű lakosság lakáskultúrájának emlékeit, a híres szőlő- és gyümölcs-kultúra tárgyi rekvizitumait. No meg a hangulatos pincék, melyek még ma is gyűlhelyei a társas összejöveteleknek s az emlékezésnek... Ámbár, ha így lesz, nem lesz jó.

Az uniformizálódás divatját éljük. Egyforma házak épülnek a Dunántúlon és az Alföldön, ha nem vigyázunk, unalmas egyenruhába öltözik az ország. A kőhegyi kápolna s a híres passió díszlet megsemmisült. Szerencsére a Kőhegy áll, a remetebarang még megvan – örök jellegzetességként Budaörsnek. És ott magasodik a furcsa formájú Törökugrató is. Reméljük, nem takarják el szemünk elől a toronyházak.

Mert a lakótelep továbbépül. A tervek szerint – teljesen kiépülvén – mintegy 30 ezer embernek ad majd otthont. A település arculatáért aggódó vezetőknek azonban sikerült elérniük, hogy a Nádasdűlőben épülő toronyházak után a Törökugrató felé közeledő épületek a domborzati viszonyoknak megfelelően

- fokozatosan „alacsonyodva” - belesimulnak a tájba. A Török-ugrató hajlatától pedig családi házas övezet kezdődik. Az elmúlt évtized rohamtempója után, most az infrastruktúra bővítésén a sor.

Egy százötven főt befogadó óvoda, egy 16 tantermes iskola és az ABC-áruház hamar felépült. Őket egy bölcsőde s egy újabb óvoda követte. Ez az ún. FORFA óvoda néhány hónap alatt épült fel, s a maga nemében az első volt az országban. Az iskola szép nagy tornaterme - mely a járásban a legnagyobb - néhány év késéssel ugyan, de elkészült. (Itt lelt otthonra a községi sportkör büszkesége: az NB II-es női kézilabda-csapat.) Tagadhatatlanul gyors a fejlődés. Mégis: ahogy elkészült az adott létesítmény, már kicsi volt. Ezért '83-ban újabb 16 tantermes iskolát kellett átadni, s megkezdték még egy óvoda alapozását. Addig - bármilyen bizarr helyzet -, fenn kell tartani az ún. lakásóvodát, melyet néhány éve a zsúfoltság enyhítése miatt hoztak létre két Ifjúság úti földszintes lakásban.

Az ABC-áruház, mely kezdetben megfelelően kielégítette a lakótelep egy-két ezer lakosát - sőt egy ideig a község más részeiből is idejártak -, ma már szinte tarthatatlanul zsúfolt, s képtelen kiszolgálni a közben többszörösére duzzadt lakosságot. Amikor ezeket a sorokat írom, már áll a község új ABC áruháza közel a lakótelephez és a község központjához is. De sajnos teljesen még ez sem oldja meg a gondokat. Főleg azért nem, mert különféle okokból néhány apró boltot egyidejűleg meg akartak szüntetni. Reméljük, erre nem kerül sor.

A régi, ún. Vermes-féle nagyboltot fődémproblémák miatt mindenképpen be kellett zárni. Az emeleten lakókat már korábban kiköltöztették. Az emberek nem örülnek a kis boltok bezárásának, úgy vélik, csak annyi változik majd, hogy eddig több helyen álltak sorba, most egy helyen fognak. Véleményüknek hangot is adtak: több százan aláírták azt az ívet, mely kéri, ne szüntessék meg a Csurgó-féle kis hentesüzletet, s a többi régi boltot sem.

De térjünk még vissza a lakótelepre, melynek fejlesztése szoros kölcsönhatásban van az egész község életével, ellátásával. Nyilvánvaló, ha a lakótelepen iskola vagy óvoda épül, aligha épülhet ugyanakkor a községben is, pedig ott is szükség lenne rá. Ezért nem csodálható, ha a községbeliek nem lelkesednek egyöntetűen a lakótelepért. Úgy érzik, nekik jut kevesebb pénz, rájuk jut kevesebb figyelem.

Természetesen ez csak féligazság. A lakótelep ugyanis köz-

ponti erőforrásokból épül. A beruházó ugyan a nagyközségi tanács, de a milliókat célcsoportos beruházásra kapta, amit csak a meghatározott célra lehet elkölteni. Ha így nézzük, Budaörsnek alighanem több a haszna a lakótelepből, mint a kára.

Amikor az ötvenes évek elején az Ipari Szerelvény- és Gépgyárhoz kivitték a gázt, a vezeték elkerülte a falut. Ennek egyik elágazása látja el most a lakótelepet gázzal. A tervek szerint épülni fog egy nagy kapacitású vezeték is, amely a község egész gázellátását hosszú távon megoldhatja. Ugyancsak segíthet a lakótelep léte az áldatlan telefonprobléma megoldásában. Igaz, egyelőre inkább tovább rontja a helyzetet. Hiszen a kb. nyolcezer embernek összesen négy utcai fülke áll rendelkezésére – ha éppen nem rosszak –, s lényegében megoldatlan a telefonellátása a lakótelepi iskoláknak, óvodáknak, sőt az orvosi rendelőknek is.

Évek óta folyik a tervezgetés. 1982-ben az érdekelt vállalatok összeadtak tízmillió forintot, melyhez, ha a Posta is hozzátesz ugyanennyit, egy vastag törzskábel kihozatalával a vállalatok és a tanácsi intézmények gondja megoldható. A legújabb tervekben egy konténeres telefonközpont is szerepel, mely mintegy ezer magántelefon-igénylést tudna kielégíteni. A tervek jóváhagyása után a munkálatok is megkezdődtek. 1985-ben remélhetőleg a telefonkészülékek is működni fognak. A lakosság ellátásának javítása érdekében szükséges volt a tízszintes házak lábazatainak beépítése. Eredetileg persze úgy tervezték őket, hogy ezek üresen maradnak, de az egyre romló ellátás, s egyáltalán az állandó fáziskésésben lévő infrastruktúra arra kényszerítette a tanácsot, hogy ösztönözze a lábazatok beépítését. A „beruházás” azonban igen drága mulatság. Ez a tény – meg az, hogy az utóbbi évek gazdasági „krízise” alaposan megnyirbálta a vállalatok, szövetkezetek fejlesztési alapjait – illuzórikussá tette, hogy Gelka, Patyolat, Ramovill, fodrászat s más szolgáltató egységek létesüljenek a lábazatok alatt.

Megépült viszont a nagyon hiányzó orvosi rendelő tanácsi beruházásban, mintegy kétmillióért. Nagyon hiányzik egy kis patika, mely legalább a legszükségesebb gyógyszerekkel elláthatná a lakótelepet. Azóta a toronyházak alatt magánérőből létesült egy barkácsbolt és egy cukrászda is. A vállalkozók bérleti díjat fizetnek, illetve „lelakhatják” a beruházási költségeket.

Ugyancsak a tanács kezdeményezésére és ösztönzésére épült föl a házak között egy praktikus és izléses pavilonsor, amelyben többek között zöldséges, virágüzlet, kulcsmásoló, papírbolt és pa-

lacsintasütő igyekszik enyhíteni az ellátási és szolgáltatási gondokon.

A lakótelep egyetlen vendéglátóhelye az Ételbár. A tanács korábban több vállalattal, szövetkezettel tárgyalt, de nemigen akadt vállalkozó. Nagy nyereségű kocsmat szívesen telepítettek volna ide, a tanács azonban – a lakosság egyetértésétől kísérve – ragaszkodott ahhoz, hogy az üzlet elsősorban kulturált étkezőhely legyen. Így épült föl az ételbár, amelyről azonban csak némi jóindulattal mondhatjuk, hogy megfelel eredeti rendeltetésének.

Mellőzve a tudományos rendszerezés szempontjait, induljunk el a lakótelepről a főutcán fölfelé. Az első ami szembetűnik, az új tanács- és párház épülete. Az eredeti elképzelés szerint járási hivatal lett volna a régi helyett, mely Budapesten székelt a Karinthy Frigyes úton. Közben azonban a járási hivatal elköltözött az Akadémia utcába, így a budaörsi építkezés egy időre leállt. Akkor merült föl az ötlet, hogy legyen a ház a községé, mely talán nem is olyan sokára város lesz. 1983-ra el is készült az impozáns székház, melyben kényelmesen elfért a tanács apparátus és az összes politikai, társadalmi szervezet. A rendbehozott régi tanácsház enyhítette az óvodai gondokat, a régi párházban pedig egyelőre szükségstantermek vannak. A járások megszűnésével azonban megváltozott a helyzet.

Budaörs még nem lett ugyan város, csak városi jogi nagyközség, melynek tanácsai és pártapparátusa jóval nagyobb létszámú a réginél. A kezdetben tágas épület szűknek bizonyult, ezért a KISZ, a HNF és a többi helyi társadalmi szervezetnek máshol kellett helyet keresni. A tanács vezetők tréfásan emlegetik az új titlust, mondván: Budaörs inkább városi kötelezettségű nagyközség, mint városi jogú, mert egyelőre jobbra csak kötelezettségei vannak, semmint jogai. Bár ez a jelen állapotokat tekintve inkább természetes, mint meglepő, hiszen a település-szerkezeti változás, valamint Budaörs soha nem látott belső átalakulása rendkívül nehéz és bonyolult helyzetet teremt a község vezetői számára, melyet megoldani csak igen nagy erőfeszítések árán lehet. Átalakult a tanács szervezeti fölépítése is. Az egységes szakigazgatási szerv helyett most öt osztályra tagozódva folyik a munka, melyeknek a helyi feladatok mellett a vonzáskörzetbe tartozó települések problémáival is foglalkozni kell.

A következő új épület az ABC-áruház, mely 20 milliós beruházással épült fel. Vele szemben volt a Tüzép, mely elköltö-

zött. Az új telephelye a Kamaraerdei úton, a vasútállomás közelében nyílt meg 1983-ban. Sajnos csak a közelében, nem éppen mellette, mivel az évekig fönntartott telekre a TŰZÉP anyagiak híján nem tudott építkezni. Végül a tanács nemrégiben más célra használta föl az adott telket, ezért a TŰZÉP-et néhány száz méterrel odébb kellett telepíteni. Ez azt jelenti, hogy az árut nem lehet közvetlenül a vasútról átrakodni. Szállítani kell, ami megnöveli a költségeket, s a többszörös rakodás az áru minőségének sem használ. De térjünk vissza a régi TŰZÉP telepre ott egészségügyi szakrendelő intézet építését tervezi a tanács.

Néhány sarokkal följebb pedig már be is fejeződött egy építkezés. Az új – vagy mondjuk így: teljesen fölújított – művelődési házat 1984. március 21-én átadták a lakosságnak. Ezt az örömteli eseményt azonban hosszú és buktatókkal teli folyamat előzte meg.

Először is a régi ház már hosszú évek óta inkább a falu szégyene volt, mintsem büszkesége. Régen vendéglő működött ebben az épületben, aztán kötöde, majd némi toldozás-foldozás után művelődési ház lett. A falak vizesek, penészesek voltak, a termek alacsonyak, sötétek. Itt-ott hullott a vakolat, de nemcsak fölülről jött az „áldás”, hanem olykor alulról is. Egy tavaszi tanácsülésen pl. a víz kifolyt a parkettára, a községi „honatyáknak” arrébb kellett költözniük, hogy folytathassák a tanácskozást.

Akkoriban készült is egy terv, melyet azonban átdolgoztak, mivel a városiasodó településnek nagyobb, reprezentatívabb művelődési házra van szüksége.

Ennek jegyében el is készült egy nagyszabású terv, addigra azonban már annyit romlott a beruházási helyzet, hogy a ház fölépítése teljesen reménytelennek látszott. A község vezetői ismét a reális, józan megoldás mellett döntöttek: elővették a régi tervet, s elhatározták, hogy saját erőből mégiscsak fölépítik a művelődési házat. Mivel új beruházásra nem volt lehetőség, felújítás formájában valósult meg a terv, mely szerint némely falrész megmaradt volna. Bontás közben azonban kiderült, hogy a gyenge, szigeteletlen falak nem használhatók, ezért gyakorlatilag mindent le kellett bontani.

Bontás közben olyan pincéket találtak a ház alatt, melyekről senki sem tudott. A vizes falak után meglepő, hogy a pincék viszont szárazak voltak. Sajnos ezeknek a pincéknek a megőrzése nem volt lehetséges, illetve nagyban megnövelte volna a költségeket, és lassította volna az építkezést. Egy pinceszakas

azonban megmaradt – ha hinni lehet az építőknek –, az amelyik a művelődési háztól az út alatt a nagybolthoz vezet. Vendéglő és üzlet? Talán a fináncok kijátszására építették ezt a titkos folyosót a hajdani tulajdonosok? Az érdeklődőknek izgalmas talány ez a pince, az építőknek pedig egy új gond volt.

Tulajdonképpen minden körülmény az építkezés ellen szólt. A legfőbb probléma az volt, hogy nincs pénz, vagy ha van, száz más helye lenne ezen a millió gonddal küszködő településen. A község párt- és tanácsi vezetői azonban megteremtették az építkezés megkezdésének feltételeit. A tervben 14 milliós költség szerepelt. A községben működő vállalatok 11 milliót ajánlottak fel pénzben, anyagban, élömmunkában. Majd később még kétmilliót a közművelődési és sport alapjukból.

Lakossági gyűjtés is indult, főleg erkölcsi okokból. Az emberek tulajdonképpen följajánlásaikkal szavaztak igent a művelődési házra – és az ezután létesítendő tájházra. Sok társadalmi munka és mintegy százezer forint jött össze eddig ebből az akcióból. A ház tehát áll, amelyet birtokba vettek a budaörsiek, és remélhetőleg közmegelegedésre működik majd. Ennek megvalósításához a nagyközségi tanács megfelelő közművelődési határozatokkal rendelkezik. Az új igazgató Kósa Pál, akinek munkájához minden – tőlük telhető – támogatást megadnak. A terveik sorából kiemelkedik egy új, 80 tagú kórus megszervezése, amelynek Sakszon Ferenc Liszt-díjas karnagy lesz a karvezetője.

Továbbhaladva fölfelé ilyen látványos építkezésekkel már nem találkozunk. De változások azért vannak. Az orvosi rendelő bővítése, felújítása befejeződött. Most a patika zárt be, felújítása megkezdődött. Épülete hasonlóképpen járt, mint a nagybolté. Itt is födémcserére van szükség. Úgy látszik, ezeknek a múlt században épült emeletes házaknak a fagerendás födémszerkezetei sorban fölmondják a szolgálatot.

Az Esze Tamás úti iskola födémje is életveszélyessé vált. Az idén ezt is föl kell újítani, különben nem lehet fenntartani az „egy műszakos” oktatást. A Rózsa utcai iskolából a gimnázium átköltözött a legújabb lakótelepi iskolába, így az általános iskolai oktatás itt kedvezőbb helyzetbe került. Korábban, 1978-ban is folyt itt építkezés: a gimnázium gyakorlókertje helyén óvoda létesült.

A községnek ezen a részén van az ún. MÁVAG terület, melyet 1946–47-ben, a kitelepítés után parcelláztak föl s nevét onnan kapta, hogy a MÁVAG dolgozói igényelhetek, vásárolhattak itt telket. A parcellázásnak azonban volt egy hibája: se-

hol sem hagytak ki helyet óvodának, iskolának, közösségi létesítményeknek. Most a tanács az Aradi utca környékén parcellázott telket, itt azonban az utcák helyén kívül gondoltak óvodára és az iskolára is. Ha majd szükség – és pénz is – lesz rá, felépülhetnek.

Úgy látszik, lassan megtanulunk távlatokban gondolkodni. (Érvényesül szerencsére ez a távlatosabb gondolkodás a lakótelepen is. Az iskolai sportpályák mellett sikerült megőrizni a tanuszoda helyét, s a nádasdűlő-beli új házak között is lesz helye klubnak, könyvtárnak, s további élelmiszerüzletnek is. Ha sikerül az eredeti célra fönntartani! Mert a közművesített terület szinte vonzza a „veszélyt”, azt, hogy valami sürgős feladat, égető gond gyors megoldása érdekében a már előkészített területhez „hozzányúljanak”.)

Az Aradi utcában közérdekű területek kijelölése és az igényjogosultak kielégítése után nyolcvan kibérelhető telek maradt. A terület közművesítését a tanács vállalta, pillanatnyilag azonban néhány millió hiányzik ahhoz, hogy ennek a jól megtervezett családi házas területnek a beépítése megkezdődhessen. A hiány onnan van, hogy jó néhány tulajdonos megnyerte a ki-sajátítási összeg megemelésére irányuló perét, a tanács pedig csak az eredetileg tervezett kiadásokkal számolt.

Az út végén inkább képletesen, mint valóságosan a temető van. Itt is akad gond elég. Budaörs lakossága ugyanis nemcsak gyarapszik, hanem az élet természetes rendje szerint fogy is. A hajdani budaörsiek műemlékszámba menő szép temetőkertje régen tele van. A följebb nyitott új temető is betelik egy-két éven belül. Most állapotodott meg a tanács a Sasad szövetkezettel egy vasúton túli terület megvételéről, ahol talán még az idén felépülhet egy korszerű ravatalozó, és megtörténik a sírhelyek kialakítása is.

A régi s az új temetőben is történt egy s más. Az utolsó pillanatban sikerült megmenteni az enyészettől a régi temető finom vonalú kápolnáját. A hosszú évekig tető nélkül pusztuló épületet megvásárolta a görög katolikus egyház és – sok társadalmi munkával – felújította. 1983 végén avatták fel ünnepélyes keretek között. Ugyancsak felújították a régi temető ravatalozóját, az újbán pedig aszfaltozzák a sírok közötti főutakat.

S ha már a föld alatti dolgok szóba kerültek, folytassuk stílszerűen a csatornázási problémákkal. Budaörs talajvízháztartása már-már katasztrofális helyzetben van. A válto-

zást jól érzékeltetik a régi házak, melyek szinte kivétel nélkül szigetelés nélkül épültek. Nyilván nem azért, mert a régiek nem ismerték a falak szigetelésének módját. Az ok inkább az lehet, hogy nem volt szükség rá: a falak enélkül sem vizesedtek. A talajvíz természetes lefutása az autósztráda megépítése óta nagymértékben megnehezült, a problémát az átfolyók csak mérsékelni tudják. A fő baj azonban nem ez. A vízvezeték-hálózat kiépülésével egyrészt megszűnt az ásott kutak használata. Innen tehát nem meri ki a lakosság a vizet, mint régen, ugyanakkor a korábbiak a sokszorosát juttatja a talajba víz-sza szennyvíz formájában. Fokozza a gondokat, hogy a terület fő vízvezetője, a Hosszúréti-patak teljesen elhanyagolt állapotban van (rendbehozatala a fővárossal együtt megoldandó feladat). Hasonlóképpen elhanyagoltak, szemetesek, föltöltődtek az út menti árkok. A megnövekedett szennyvízmennyiség tehát nem tud hova elfolyni, a község alatt vándorol és fertőzi a talajt. Ezen a felszíni vízvezető-rendszerek rendbehozatalával és folyamatos karbantartásával lehet segíteni, de az igazi megoldás a csatornázás, mely azonban anyagi okokból lassan halad. A Budaörs-Törökbálint Közös Csatornamű Társulat beruházásának első üteme befejeződött. A végleges megoldás – a magánházak bekapcsolása a zártrendszerű csatornahálózatba – még csak ezután következik.

A község útjai meglehetősen elhanyagoltak.

A főutat az elmúlt évben sikerült helyrehozni: az aszfaltot mindenütt kijavították, több burkolt parkoló létesült – a patika előtt, a régi tanácsház előtt, a régi pártház előtt, a boltok előtt –, kitisztították és mélyítették az út menti árkokat. A fő-utca tehát rendben volna, következhetnek a mellékutcak.

1984–85-re a tanács hatmillió forintot tervezett be új út építésére, illetve felújítására. Mivel ez az összeg természetesen kevés, a tanács kihirdette, hogy ahol a lakosság – társulások alapon – „beszáll” saját utcája kikövezésébe, illetve a burkolat felújításába, az előnyben részesül: előbb kap pénzt, anyagot, munkagépet stb. Ha ez a hatmillió az elképzelések szerint a lakossági erőforrásokat is megmozgatja, akkor ebben a két évben másfélszer annyi út épülhet meg, mint amennyi az eredeti tervekben szerepelt.

Ha most utunk végeztével elindulunk visszafelé, érdemes egy percre megállnunk a Wéber-féle háznál. Egyelőre semmit sem látunk rajta, legfeljebb rikító zöld színével és elhanyagoltságával tűnik ki a többi ház közül. De a jövő Budaörsén

fontos szerepet tölt majd be: mint a múlt emlékeit őrző tájház. Fölújítása rövidesen elkezdődik. A terveket társadalmi munkában „új budaörsiek” készítették el, s a költséghez az Országos Műemléki Felügyelőség is hozzájárult 300 ezer forinttal. A tájházban a tervek szerint állandó kiállítás lesz a budaörsi németek lakás- és munkakultúrájának, illetve népművészetének tárgyi emlékeiből. Kiállítják a helyi munkásmozgalmi hagyomány tárgyait, dokumentumait, a híres szőlőművelés eszközei pedig a pincében létesítendő borozó „díszei” lesznek majd.

Ha továbbhaladunk, a főutcán még egy érdekes jelenségnek lehetünk tanúi. Butikok, kis magánüzletek, szolgáltató egységek egész sora szinesíti az utcaképet. Ez legalább olyan jellegzetesége lehet a község arculatának, mint az út két oldalán örökdő fásor, vagy az új létesítmények faluképfőmáló karaktere.

Visszaérvén a lakótelepre megállapíthatjuk: nagy évtized volt a legutóbbi a község történetében. Több minden létesült ebben a tíz esztendőben, mint előtte harminc év alatt. Sőt nyugodtan kijelenthetjük: Budaörs hétszázötven éves történetében se igen volt ehhez hasonló volumenű fejlődés. Természetesen az előző fejezetekből kiderült: nem is lehetett. A nagy bukások és nagy újrakezdések, a történelmi és természeti katasztrófák ellen a megmaradásért folytatott sziszifuszi küzdelmek nem hagytak időt és erőt a békés gyarapodásra. Most a sokat próbált Budaörs mintha elégtételt kapott volna a történelemtől. Ha a növekedés, gyarapodás minden ellentmondásával és kínjával kísérve is – nagyot léptünk előre. Nem biztos, hogy mindenütt örülnek neki, hisz’ például 1983–84-ben a budai járás összes fejlesztési pénzeinek felét Budaörs kapta. Azt azonban nem mondhatja senki, hogy nem fért rá a községre, s hogy nem használta fel okosan, célszerűen.

A múlt és a jelen összevetésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a napjainkban folyó nagyarányú fejlesztésnek hosszú évtizedek elmaradását kell pótolnia, a gazdaság, a szociális ellátottság, az infrastruktúra területén. Tudni kell, hogy a nosztalgia, a lokálpatriotizmus településszerető és -félő magatartása sok esetben megszépítik a múltat. Budaörs a felszabadulás előtt nem rendelkezett olyan közművekkel, üzlethálózzal, egészségügyi, iskolai létesítményekkel, mint napjainkban. Az igények azonban gyorsan nőnek, és a lehetőségek ma sem tudnak azokkal lépést tartani. A jelenlegi óriási fejlődés a szocialista építés eredménye – különösen az utóbbi évtizedé –,

amelyben benne van Pest megye, a budai járás segítségével és Budaörs vállalatának, lakosainak közös összefogása.

Az is indokolja még a fokozott fejlesztést, hogy a járásek megszűntével Budaörs lett a volt budai járás körzeti központja. Szerepe, feladatai megnövekedtek – s egyelőre városi jogú nagyközségnek hívják...

Budapest közelsége mindig nagymértékben befolyásolta a település öntörvénnyű fejlődését. Az is a fővárosnak „köszönhető”, hogy az agglomerációs gyűrű részeként, ily mértékben földuzzadt a lakossága. Budaörs élete mindig erősen kötődött Budapesthez. Régen odahordták áruikat a budaörsi termelők, valamint – a helyi munkaalkalmak csökkenésével – nagyon sokan bejártak innen dolgozni a fővárosba. Az utóbbi időben azonban egy kiegyenlítődési tendencia figyelhető meg. Az ide kiköltöző vállalatok s az egyre komfortosabb budaörsi élet elindított egy visszaáramlási folyamatot. Ma már csaknem ugyanannyian járnak Budapestről Budaörsre dolgozni, mint fordítva. Sőt: újabban a fővárosból a lakótelepre költözött dolgozók is kezdenek „itthon maradni”, s helyi munkalehetőséget keresni.

Bármily meglepő, az úrnapi virágszórás országszerte híres hagyománya úgy él ma is tovább, hogy azok is részt vesznek benne, akik se nem vallásosak, se nem régi budaörsiek. De nemcsak most van ez így, így volt az ötvenes években is, amikor nem nagyon volt tanácsos ilyen vallásos megmozdulásokban részt venni. Ehhez hasonló sajátos fordított asszimiláció volt megfigyelhető például a zenében, a mulatságokban.

A budaörsi bálokon hagyományosan sramlizene szólt. Ez a szokás a kitelepítés után is megmaradt. A jövevények többsége követte a helyi kisebbség ízlését, átvette a tradícióját, s Budaörsön azóta is sramlizene szól a mulatságokban.

1980-tól, amióta József József helyi születésű fiatal mérnök lett a HNF nagyközségi titkára, nagy lendületet vett a nemzetiségi hagyományok felelevenítése. Azóta minden évben megrendezik a svábbált, amely az egész délutánt betöltő műsorral veszi kezdetét. Föllép itt a budaörsi énekkar Szakály Mátyás vezetésével – aki évtizedek óta gyűjti a helyi nemzetiségi dalokat –, a lakótelepi iskola nemzetiségi táncsoportja, amelyben természetesen nemcsak nemzetiségi gyerekek táncolnak. Gyakori vendég még a híres pilisvörösvári táncegyüttes és a solymári férfikar is. A lakótelepi tornaterem elkészülte óta itt rendezik a műsort, míg a multság a MEZÉPSZER reprezentatív nagytemében folyik – természetesen sramlizene hangjaira.

Nem szakadt meg véglegesen a kitelepítettek kapcsolata sem szülőhelyükkel. A keserűség, majd a hidegháború évei után egyre többen és egyre gyakrabban járnak haza az NDK-ból is, az NSZK-ból is. A nyári turistaszezonban német nyelvű misék vannak a templomban, de kevésbé ájtatos összejöveteleket is szerveznek. 1983-ban az ISG művelődési házban rendeztek találkozót, ahová a világ minden tájáról érkeztek régi budaörsiek. Majd félezer ember gyűlt össze ez alkalommal. De rendeznek kisebb találkozókat az egyes korosztályok is. 1981-ben az 1919-20-ban születettek gyűltek össze mulatni – és emlékezni. A spontán összejöveteleknek pedig pompás színhelye a Kőhegy nyugati oldalán – egy régi présházban – megnyílt Szikla borozó.

S ha már Budaörs történetéről van szó, nem hagyhatjuk említetlenül, hogy Budaörs nemcsak itt van a Budapest, Erd, Törökbálint és Budakeszi közötti területen. Él egy Budaörs a határainkon kívülre kényszerült hajdani budaörsiek szívében, emlékezetében is. Sok megható, apró jel mellett jól példázza ezt az NSZK-beli Kregligenben minden évben megtartott budaörsi bál – a régi budaörsi búcsú napján. Jó lenne megírni egyszer „ennek” a Budaörsnek a történetét is.

Kialakulóban van tehát az új Budaörs, egy önálló kisváros, mely szoros kölcsönhatásban él a nagy szomszédal, de saját arculata van. S ebben nem kis szerepet játszanak a régi hagyományok, melyek a szocialista építés közepette is hatnak és továbbélnek.

JEGYZET

1. *Czoerig Karl, Freiherr von*: Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. Wien, Kaiserlich — Koeniglichen Hof — und Staatsdruckerei, 1877.
2. *Bártfai-Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei. Budapest.
3. *J. V. Haeufler*: Buda — Pest historische Skizzen von Ofen und deren Umgebung. Verlag: Gustav Emich, Pest, 1854.
4. *Ignaz Müller*: Mappa Geographica. 1709.
5. *Kiss Károly*: Aquincum elővárosát szántotta ki az eke. Magyar Nemzet, 1961. okt. 16.
6. *Gerevich László*: Budapest régiségei. 1959.
7. Magyar Televízió: Limes Kongresszus. 1976. augusztusi adás.
8. *Kollányi Ferenc*: A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. MTA, 1906.
9. *Knauz Nándor*: Monumente Ecclesia Strigonie. 1882.
10. *Zolnay László*: Középkori falu nyomán a Várhegyen. Élet- és Tudomány, 1976/5.
11. *Uxa József*: A budavári királyi Kápolna és a magyar királyi udvari vánkápolna története. Stephaneum RT.
12. *Jankovich Miklós*: Budakörnyéki plébániák középkori kialakulása és a királyi kápolnák. Budapest, 1936.
13. *Kumorovitz X. Bernát*: Veszprémi regeszták. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.
14. Lásd: 2.
15. *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1870.
16. Lásd: 8.
17. Lásd: 2.
18. Lásd: uo.
19. Lásd: uo.
20. *Velics—Kammerer*: Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1894.
21. *Káldy Nagy Gyula*: Harácszedők és ráják. Akadémiai Kiadó.

22. Lásd: 20.
23. *Borovszky Sámuel*: P. P. S. K. vármegye monografiája. Budapest.
24. OL. P. 707. Zichy nemzeti levéltár.
25. *Ozori József*: Az esztergomi érsek praedialis nemesei. Magyar Sion (folyóirat), 1887.
26. Lásd: 2.
27. *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszafoglalása 1686-ban. Budapest Székesfőváros, 1936.
28. *Ziglauer Ferdinánd*: Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft 1686. Innsbruck, Universitäts-Buchhandlung, 1886.
29. *Mód Aladár*: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Szikra Kiadó, Budapest, 1954.
30. OL. P. 707. Zichy nemz. levéltár fasc. 205.
31. Lásd: 23.
32. *Bidermann Herrmann Ignaz*: Geschichte der österreichischen Gesamt-Staat-Idee. Innsbruck Universitäts—Buchhandlung, 1889.
33. OL. P. 707. Zichy nemz. levéltár, fasc. 208.
34. OL. P. 707. Zichy nemz. levéltár, fasc. 14.
35. Budaörs római katolikus plébánia anyakönyvei.
36. *Riedl Ferenc*: A budaörsi német (középbajor) nyelvjárás alaktana. Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1933.
37. OL. P. 707. Zichy nemz. levéltár fasc. 208.
39. PmL. Rectif. cons die 1730.
40. *Schoen Arnold*: Óbuda múltjából. Budapest, Hell János nyomda, 1935.
41. OL. S — 11 Térképtár, Kamarai térképek.
42. PmL. IV. 165. Urbéri per, Budaörs.
43. KSH. Az első magyarországi népszámlálás. Budapest, 1960.
44. PmL. IV. 165. Urbéri per, Budaörs.
45. PmL. IV. 165. Urbéri per, Budaörs.
46. PmL. Adózó községek Pest megyében.
47. KSH. Népszámlálási adatok, 1930.
48. KSH. Népszámlálási adatok 1949. 8.
49. PmL. Biai Járási Főszolgabírói iratok, 1921. 4343. sz.
50. KSH. Népszámlálási adatok 1949. 8.
51. PmL. Alispáni iratok 10654.
52. PmL. Urbéri per, Budaörs.
53. *Galgóczy Károly*: Pest, Pilis, Solt megye monografiája. Budapest, 1877.
54. *Hóman—Szekfü*: Magyar történet, Magyar Egyetemi Nyomda, 1936.
55. *Riedel Franz*: Budaörsrer Heimatbuch. Verlag: Unsere Post Stuttgart, 1952.

56. Lásd: 10.
57. QL. P. 707. Zichy nemz. levéltár, fasc. 208.
58. Lásd: 53.
59. Lásd: 23.
60. Lásd: 53.
61. *Fényes Elek*: Magyarország s a hozzácsatolt tartományok mostani állapotja statisztikai és grafikai tekintetben. Pest, Trattner Károly nyomtatása, 1843.
62. Lásd: 55.
63. Fővárosi Földhivatal 16400/1948. Budapest XI. kerületi ingatlan elkobzása.
64. PmL. Budaörs község tanácsgyűlési jegyzőkönyve, XXIII. 716.
65. Lásd: 64.
66. KSH. 1930. évi népszámlálás.
67. 01. Dep. Civ. 1835/10.
68. Lásd: 23.
69. *Szabó József*: Budapest geológiai tekintetben. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1879.
70. Lásd: 64.
71. Lásd: 53.
72. KSH. Népszámlálási adatok, 1935.
73. PmL. Alispáni iratok, 10221.
74. *Bánlaky Géza*: A budapesti fürdők és ásványvizek történeti és gazdasági viszonyai. Hidrológiai Közöny, Budapest, 1928.
75. KSH. 1930. és 1949. évi népszámlálás, 1966.
76. *Kiss László* volt földművesszövetkezeti elnök visszaemlékezése.
77. KSH. Népszámlálási adatok 1948. 5.
78. KSH. Népszámlálási adatok 1960. 8.
79. Pest megye statisztikai évkönyve. Budapest, 1967.
80. Alispáni iratok, 14075/1948.
81. PmL. Alispáni iratok, 61009/1948.
82. Lásd: 64.
83. PmL. Biai Járási Direktórium iratok, 1919. 3612.
84. PmL. Biai Járási Főszolgabírói iratok, 9618/1918.
85. PmL. Alispáni iratok, 7795/1948.
86. Lásd: 12.
87. Lásd: 2.
88. Lásd: 55.
89. Budapest kapujában. Petőfi Nyomda, Kecskemét.
90. PmL. Alispáni iratok 3852.
91. PmL. Biai Járási Főszolgabírói iratok, 5916, 1907.
92. PmL. Biai Járási Főszolgabírói iratok, 1919.

93. Ötven esztendő. MSZMP Pest megyei Bizottsága kiadása, 1968.
94. PmL. Biai Járási Direktórium iratai 3612. 1919.
95. Vörös Ujság, 1919, május 13.
96. PmL. Biai Járási Főszolgabírói iratok, 4021. 1919.
97. PmL. Tanácsköztársasági iratok. VI/1.
98. PmL. Főispáni általános iratok, 1919—13.
99. *Komjád János* alhadnagy visszaemlékezése.
100. *Karsai Elek*: A budai Sándor palotában történt. Táncsics Kiadó, 1963.
101. *Eppich Albert*, az MKP budaörsi szervezete első titkárának visszaemlékezése.
102. 9565/1945. ME. 3. §.
103. *Luncz József* a Nemzeti Bizottság elnökének visszaemlékezése.
104. PmL. Budaörs község Nemzeti Bizottságának jegyzőkönyvel.
105. Az 12330/1955. ME. rendelet.
106. *Straka Manfréd*: Handbuch der europäischen Volksgruppen. Wien—Stuttgart, Universitätsverlag.
107. PmL. Főispáni iratok, 477/1946.
108. PmL. Főispáni iratok, 16221/1946.
109. *Shvoy Lajos* székesfehérvári püspök levele Pest megye főispánjához.
110. Pest megye főispánja levele Shvoy püspöknek.
111. Lásd: 55.
112. PmL. Főispáni iratok, 338/1946.
113. PmL. Főispáni iratok, 881/1946.
114. Lásd: 106.
115. Lásd: 76.
116. Lásd: 106.
117. Budaörs tanácsi végrehajtó bizottsági jegyzőkönyv. 1957.
118. Lásd: 106.
119. *Horváth Jenő* volt tanácselnök visszaemlékezése.
120. Halotti anyakönyv, Budaörs.
121. Tanácsgyűlési jegyzőkönyv, 1957.
122. Lásd: 103.
123. *Horváth Viktor* volt rendőrparancsnok visszaemlékezése.
124. Lásd: 103.
125. *Bőjte Kálmán* volt párttitkár visszaemlékezése.
126. *Hoffmann Istvánné* visszaemlékezése.

TARTALOM

ELŐSZÓ	3
I. ELŐTÖRTÉNET	7
Honnan származik Budaörs neve?	7
A vaskortól a honfoglalásig	9
A honfoglalástól az Árpád-kor végéig	13
A község története 1300-tól 1526-ig	15
1526—1686	19
II. ÚJBÓL A TÉRKÉPEN	28
Budaörs újjátelepítése	28
Honnan jöttek a budaörsiek?	32
A Zichy család	37
A királyi kamara	46
III. GAZDASÁGI FEJLŐDÉS	52
Néhány népesedési adat	52
A lakosság foglalkozása	55
A mezőgazdaságról	57
A szőlőművelés	59
A szántóföldi művelés	64
Az állattenyésztés	67
A gyümölcsstermelés	71
A földosztás	76
A termelőszövetkezetek	79
Ipartörténet	82
Kereskedelem	89
A közlekedés	92
Lakáshelyzet	95
Vízellátás	100

IV. KULTURÁLIS ÉLET	103
Az iskoláról	103
Az óvodákról	116
Egészségügy	118
Sportélet	120
A művelődés háza	122
A budaörsi templom	125
A kőhegyi kápolna	127
Egyéb egyházi építmények	130
A temető	134
Ürnapí körmenet	136
A passio	140
V. A MUNKÁSMOZGALOM, A KÖZÉLET MÚLTJA	145
Munkásmozgalmi adatok	145
A Tanácsköztársaság	148
Adatok a királypucshoz	152
Felszabadulás	154
A közigazgatás története	158
A községi tanács	161
A kitelepítés	164
Az ellenforradalom	176
Munkásörök	179
Az MSZMP budaörsi történetéből	181
VI. A FEJLŐDÉS ÚTJÁN	189
Jegyzet	200